

אסופת כתובות היסטוריות

מאשור ובבל:

מאות ט'-ו' לפסה"נ

מרדכי כוגן

ספריית האנציקלופדיה המקראית

מוסד ביאליק . ירושלים

בסדרה זו יצאו לאור

משה גרינברג (עורך)

פרשנות המקרא היהודית, פרקי מבוא

חיים רבין (עורך)

תרגומי המקרא, פרקי מבוא

יעקב ליכט (עורך)

מועדי ישראל

עמנואל טוב

ביקורת נוסח המקרא

חיים רבין

שפות שמיות

יאירה אמית

ספר שופטים • אמנות העריכה

שמואל אחיטוב

אסופת כתובות עבריות

חנוך רביב

החברה בממלכות ישראל ויהודה

דניאל סיון

דקדוק לשון אוגרית

אלישע קימרון

ארמית מקראית

פרנק פולק

הסיפור במקרא

יאיר הופמן

שלמות פגומה

זאב ויסמן

סטירה פוליטית במקרא

בלהה ניצן

תפילת קומראן ושירתה

אוריאל סימון

קריאה ספרותית במקרא : סיפורי נביאים

הרמן גונקל

אגדות בראשית • ספרות המקרא

משה ענבר

יהושע וברית שכם

יצחק קלימי

ספר דברי הימים

כתיבה היסטורית ואמצעים ספרותיים

כותר
www.kotar.co.il

כותר
www.kotar.co.il

ספריית האנציקלופדיה המקראית

סדרת ספרים על המקרא ועולמו מיסודה של
האנציקלופדיה המקראית

בעריכת שמואל אחיטוב
הבאה לדפוס והפקה: גאולה כהן

יט

אסופת כתובות היסטוריות

מאשור ובבל:

מאות ט'-ו' לפסה"נ

תרגום, פירוש והקדים מבואות

מרדכי כוגן

מוסד ביאליק • ירושלים

THE BIBLICAL ENCYCLOPAEDIA LIBRARY
founded by the Board of Editors of the
ENCYCLOPAEDIA MIQRA'IT (ENCYCLOPAEDIA BIBLICA)

General Editor: Shmuel Ahituv
Copy-editing and Production: Geula Cohen

XIX
HISTORICAL TEXTS FROM ASSYRIA AND BABYLONIA:
9TH – 6TH CENTURIES BCE

Translations with commentaries and introductions
by

Mordechai Cogan

ספר זה מופיע בסיוע קרן המחקר ע"ש צ'רלס וולפסון
המכון למדעי היהדות, האוניברסיטה העברית בירושלים
Published with the assistance of the Charles Wolfson Research Fund
The Institute of Jewish Studies, The Hebrew University of Jerusalem

מסת"ב 965-342-868-3 ISBN

©

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק • ירושלים תשס"ד

All rights reserved • Jerusalem 2003

סדר, לוחות והדפסה: ארט פלוס, ירושלים

בפתח הספר

כבר בראשית גיליון של הכתובות שבכתב היתדות באמצע המאה התשע עשרה עוררו התעודות ההיסטוריות שבהן התעניינות מיוחדת, ולא מעט בגלל זיקתן לפרשיות המתוארות במקרא. התיעוד ההיסטורי הרב סייע בשחזור תולדות המזרח הקדום, שעד לתקופה המודרנית לא היו עליו עדויות ישירות. אך עדיין נשמר מקום של כבוד, במחקר ובעיני הציבור, לתעודות הנוגעות לקשרי ישראל ומסופוטמיה.

בספר זה רוכזו רוב הכתובות המסופוטמיות המתייחסות לתולדות עם ישראל וארץ־ישראל שומנן המאות ט'-ר' לפסה"נ, תקופה שבה הטילו אשור ובבל את חתתן על כל העמים במזרח הקדום. ממלכות יהודה וישראל באו במגע מדיני, מסחרי, ובעיקר מלחמתי עם האימפריות הגדולות של אשור ובבל. ליבה של האסופה משקף מגעים אלו מנקודת מבט מסופוטמית. דורות רבים של קוראים ותלמידים הכירו תעודות היסטוריות אלו בתרגומים לשפות מודרניות שהוכנו על פי מהדורות שבינתיים, עם התקדמות המחקר האשורולוגי, התיישנו. עתה התבררנו במהדורות חדשות של רוב הכתובות, והגיעה העת להביאן לפני הקורא העברי בתרגום חדש ועדכני.

לכל כתובת הקדמה, ולאחריה תרגום והערות הבאות להקל על הבנת הנקרא. הקורא ישים לב לכך שתרגום הכתובות אינו תמיד רהוט. ניכרת בו פסיחה על שתי הסעיפים, הרצון שהדברים יהיו ברורים ושמקצת טעמים של המקורות האכדיים יישמר. וכך יצא הסגנון העברי הספרותי מקופח.

הספר אינו מתיימר לפתור את כל הבעיות הפילולוגיות וההיסטוריות שהכתובות מעוררות. לא כל שכן שאינו מתכוון להציע לפני הקורא את כל הפתרונות שהוצעו במחקר. לשם כך נוספו רשימות ביבליוגרפיות של דיונים למעוניינים להעמיק יותר.

עמיתי למערכת של ספריית האנציקלופדיה המקראית, פרופ' שמואל אחיטוב, פרופ' ישראל אפעל, ופרופ' חיים תדמור העירו הערות חשובות על כתב־היד. מר אמיתי ברוכי־אונא, דוקטורנט בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית ועוזר הוראה מסור היטיב עמי ועם הקוראים על ידי קריאה ביקורתית ומדוקדקת של הספר והכנת

המפתחות. פרופ' אחיטוב וגב' גאולה כהן דאגו שהספר יגיע לידי קוראיו בצורה נאה. לכולם שלוחה תודתי הכנה על עצתם ועזרתם.

ערב שבועות תשס"ג
ירושלים ועומר

מרדכי כוגן

תוכן העניינים

ה	בפתח הספר
י-יד	רשימת הקיצורים
טו	מפה: ארץ ישראל במאות ח'-ד' לפסה"נ
7-1	מבוא
21-9	פרק ראשון: שלמנאסר השלישי
	1. כתובת 1. המונולית מכרח 15-9
	2. כתובת 2. האובליסק השחור 19-15
	3. כתובת 3. שבר לוח (?) משנת 18 לשלמנאסר השלישי 21-19
29-23	פרק שני: אוד-נר השלישי
	4. כתובת 4. לוח אבן מכלח - כניעת המערב לאשור 26-23
	5. כתובת 5. כתובת סבע - הקרב על דמשק 27-26
	6. כתובת 6. מצבת תל ארמאח - הכניעת מלכי המערב 29-27
32-31	פרק שלישי: שלמנאסר הרביעי
	7. כתובת 7. מצבת פורגיק 32-31
56-33	פרק רביעי: תגלת-פלאסר השלישי
	8. כתובת 8. קטע אנאליים משנת 738 -
	פרשת עזריהו 36-34
	9. כתובת 9. קטע אנאליים משנת 738 -
	רשימה של מעלי מס 38-36
	10. כתובת 10. המצבה מאיראן -
	רשימה של מעלי מס 41-38
	11. כתובת 11. כתובת סיכום -
	רשימה של מעלי מס בשנת 734 43-41
	12. כתובת 12. כתובת סיכום מס' 9 46-43
	13. כתובת 13. כתובת סיכום מס' 4 49-46

- כתובת 14. כתובת סיכום מס' 8 52-50
 כתובת 15. קטע אנאלים משנת 732 לפסה"נ 54-52
 כתובת 16. קטעי אנאלים - כיבושים בגליל 56-54

75-57

פרק חמישי: סרגון השני

- כתובת 17. כתובת סיכום מח'ורסאבאד 61-57
 כתובת 18. קטע מכתובת סיכום מכלח 63-62
 כתובת 19. קטעי אנאלים מח'ורסאבאד 66-63
 כתובת 20. כתב זכויות של העיר אשור 67-66
 כתובת 21. כתובת הגליל מס' 1 67
 כתובת 22. קטע ממצבה מקפריסין 68
 כתובת 23. לוח אבן מכלח 70-69
 כתובת 24. קטע ממנסרת אנאלים מנינוה 71-70
 כתובת 25. קטע מנסרה מהעיר אשור 73-71
 כתובת 26. כתובת 'עזקה' 75-73

86-77

פרק שישי: סנחריב

- כתובת 27. המסע השלישי 84-77
 כתובת 28. תבליטי לכיש 85-84
 כתובת 29. קטע של מנסרה משנת 697 86-85

98-87

פרק שביעי: אסרחדון

- כתובת 30. קטעים ממנסרת 'נינוה א' 92-87
 כתובת 31. מצבת תל זנגירלי 94-92
 כתובת 32. כתובת נהר אל-כלב 96-94
 כתובת 33. שבר לוח מנינוה 98-96

108-99

פרק שמיני: אשורבנפל

- כתובת 34. קטעים ממסעות למצרים (לפי מהדורה A) 103-99
 כתובת 35. המסע המוקדם לצור (לפי מהדורה B) 104-103
 כתובת 36. המסע המאוחר לצור (לפי מהדורה A) 105-104
 כתובת 37. המסעות נגד הערבים (לפי מהדורה B) 108-105

115-109	פרק תשיעי: הכרוניקה האפונימית האשורית כתובת 38. הכרוניקה האפונימית 115-110
135-117	פרק עשירי: כרוניקות בבליות כתובת 39. כרוניקה בבלית מימי נבונצר עד שמש־שם־אֶן 124-117 כתובת 40. כרוניקה מימי נבופלאסר 'נפילת נינוה' 130-124 כתובת 41. כרוניקה בבלית מימי נבוכדראצר 135-130
137-136	מפה: המזרח הקדום במאה ד' לפסה"נ
143-139	פרק אחד־עשר: כורש מלך פרס כתובת 42. כתובת הגליל 143-139
149-145	נספחים מילון מונחים 148-147 לוח כרונולוגי 149
178-151	מפתחות א. מפתח הכתובים 155-153 ב. מפתח שמות אלוהיות 156 ג. מפתח שמות אנשים 162-157 ד. מפתח שמות גיאוגרפיים ואתניים 173-163 ה. מפתח נושאים 178-174

רשימת הקיצורים

א. מקרא

בר'	בראשית	מ'	מיכה
שמ'	שמות	נח'	נחום
וי'	ויקרא	חב'	חבקוק
במ'	במדבר	צפ'	צפניה
דב'	דברים	זכ'	זכריה
יהו'	יהושע	מל'	מלאכי
שופ'	שופטים	תה'	תהלים
שמ"א	שמואל א	מש'	משלי
שמ"ב	שמואל ב	שה"ש	שיר השירים
מל"א	מלכים א	קה'	קהלת
מל"ב	מלכים ב	אס'	אסתר
יש'	ישעיה	דנ'	דניאל
יר'	ירמיה	עז'	עזרא
יח'	יחזקאל	נחמ'	נחמיה
הו'	הושע	דה"א	דברי הימים א
עמ'	עמוס	דה"ב	דברי הימים ב
עז'	עובדיה		

ב. כתבי עת וספרי יסוד

AfO	<i>Archiv für Orientforschung</i>
ANEP	J. B. Pritchard, <i>The Ancient Near East in Pictures</i> ² , Princeton 1969
ANET	J. B. Pritchard (ed.), <i>Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament</i> ³ , Princeton 1969
AOAT	<i>Alter Orient und Altes Testament</i>
ARRIM	<i>Annual Review of the Royal Inscriptions of Mesopotamia Project</i>
BA	<i>The Biblical Archaeologist</i>

BASOR	<i>Bulletin of the American Schools of Oriental Research</i>
CAD	<i>The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago</i> , Chicago 1956–
CBQ	<i>Catholic Biblical Quarterly</i>
COS	W. W. Hallo and K. L. Younger (eds.), <i>The Context of Scripture</i> , 2, Leiden 2000
IEJ	<i>Israel Exploration Journal</i>
JANES	<i>Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University</i>
JAOS	<i>Journal of the American Oriental Society</i>
JARCE	<i>Journal of the American Research Center in Egypt</i>
JCS	<i>Journal of Cuneiform Studies</i>
JSOT	<i>Journal for the Study of the Old Testament</i>
JSS	<i>Journal of Semitic Studies</i>
KAI	H. Donner – W. Röllig (eds.), <i>Kanaanäische und aramäische Inschriften 1–3</i> , Wiesbaden 1962–1964 (1 ⁵ , 2003)
PEQ	<i>Palestine Exploration Quarterly</i>
RA	<i>Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale</i>
RB	<i>Revue biblique</i>
RIMA	The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods
RLA	<i>Reallexikon der Assyriologie</i>
SAA	State Archives of Assyria
SAAB	<i>State Archives of Assyria Bulletin</i>
SAAS	State Archives of Assyria Studies
TPOA	J. Briand – M.-J. Seux, (eds.), <i>Textes du Proche-Orient Ancien et histoire d'Israël</i> , Paris 1977
TUAT	R. Borger – W. Hinz – W. H. P. Römer (eds.), <i>Texte aus der Umwelt des Alten Testaments 1/4</i> , Gütersloh 1984
UF	<i>Ugarit-Forschungen</i>
VAB	Vorderasiatische Bibliothek
WO	<i>Die Welt des Orients</i>
ZA	<i>Zeitschrift für Assyriologie</i>
ZAW	<i>Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft</i>

ZDPV Zeitschrift der deutschen Palästina-Vereins

שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום

ג. ביבליוגרפיה נבחרת

רשימה זאת כוללת ספרי מחקר הנזכרים רבות בספר והמצוטטים בשם מקוצר.

אחיטוב, כתובות ש' אחיטוב, אסופת כתובות עבריות, ירושלים תשנ"ג

ידין, תורת המלחמה י' ידין, תורת המלחמה בארצות המקרא, רמת-גן תשכ"ג

Ahituv, *Toponyms* S. Ahituv, *Canaanite Toponyms in Ancient Egyptian Documents*, Jerusalem 1984Borger, *Asarhaddon* R. Borger, *Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien*, AfO Beiheft 9, Graz 1956Borger, *Assurbanipal* R. Borger, *Beiträge zum Inschriftenwerk Assurbanipals*, Wiesbaden 1996De Odorico, *Numbers* M. De Odorico, *The Use of Numbers and Quantifications in the Assyrian Royal Inscriptions*, SAAS 3, Helsinki 1995Eph'al, *Arabs* I. Eph'al, *The Ancient Arabs*, Jerusalem 1982Forrer, *Provinzeinteilung* E. Forrer, *Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*, Leipzig 1920Frahm, *Sanherib* E. Frahm, *Einleitung in die Sanherib-Inschriften*, AfO Beiheft 26, Wien 1997Fuchs, *Sargon II* A. Fuchs, *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*, Göttingen 1994Grayson, *Chronicles* A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Locust Valley 1975

Grayson, <i>Assyrian Rulers</i> 2	A. K. Grayson, <i>Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC. I (1114–859 BC)</i> , RIMA 2, Toronto 1991
Grayson, <i>Assyrian Rulers</i> 3	A. K. Grayson, <i>Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC. II (858–745 BC)</i> , RIMA 3, Toronto 1996
Luckenbill, <i>Sennacherib</i>	D. D. Luckenbill, <i>The Annals of Sennacherib</i> , Chicago 1924
Olmstead, <i>History</i>	A. T. Olmstead, <i>History of Assyria</i> , Chicago 1923
Onasch, <i>Ägypten</i>	H.-U. Onasch, <i>Die assyrischen Eroberungen Ägyptens, Ägypten und Altes Testament</i> 27, Wiesbaden 1994
Streck, <i>Assurbanipal</i>	M. Streck, <i>Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige</i> , VAB 7, vol. 2, Leipzig 1916
Tadmor, <i>Tiglath-pileser III</i>	H. Tadmor, <i>The Inscriptions of Tiglath-pileser III King of Assyria</i> , Jerusalem 1994

ד. סימנים מוסכמים

סוגריים מרובעים מציינים פער מחמת שבר או מחק וכיו"ב בגוף הכתובת. בדרך כלל השלמתו מובססת על כתובת מקבילה. חצי סוגר מימין], או משמאל [, בראשי השורות וסופיהן מציינים פער בראש השורה או סופה, שלא תמיד ניתן לקבוע את שיעורו.	[]
סוגריים עגולים מציינים תוספת לשם פירוש.	()
סוגריים מזווית מציינים השלמה של השמטה מחמת טעות הסופר או החזרת הקדמון של הכתובת.	< >
לסימנים שחוקים או חלקיים שאינם ניתנים לפיענוח.	xxx
מצוין לפיענוח או לתרגום מסופק.	?

1', 2', 3' הגרש מציין את מספר השורות מהתחלתה של כתובת קטועה כשמספר השורות החסרות אינו ידוע ואינו ניתן לחישוב. קו דק אפור המופיע בתוך נוסח הכתובת מציין קו המופיע במקור.

התעתיק לעברית (בכתיב חסר ובניקוד מלא) של השמות הפרטיים ושל ערים וארצות במזרח הקדום משקף את הגייתם האכדית לפי הכתובות. במקרים שהשם מוכר מן המקרא או מכתובת חיצונית, מופיעה הצורה בכתיב השמימערבי.

שני סופרים אשוריים רושמים חללים במהלך קרב.
מתוך תבליט מארמון אשורבנפל בנינוה (המוזיאון הבריטי)

מבוא

לכל כתובת מלכותית שתי פנים: עדות למאורעות עליהם היא מספרת, אבל קודם לכול, פרסום ותעמולה של השלטון. מחברי הכתובות היו סופרים בשירות המלך שתפקידם היה לפאר את מעשי אדוניהם. חיבוריהם נחקקו על כותלי ארמונות ומקדשים, נחרתו על לוחות חומר גדולים ועל מנסרות חומר, הופיעו על גבי פסלי המלך ועל צלמי דמויות מיתולוגיות ענקיים ששמרו על המפתנים ועל השערים, ובנוסף על מצבות ומשטחי סלע שסותתו על צלעות הרים רחוקים. לעתים נראה שסגנון הכתיבה - המליצה והדימויים ואף אוצר המלים - הוא אחיד ונוסחאי, אך קריאה בעיון חושפת את הפן האישי המסתתר תחת המעטה האחיד. דומה שכאן משתקפת אישיותו של המלך, שהיה לא רק המזמין אלא גם הפוסק האחרון באשר לנושאים שנסקרו בכתובות ולהדגשיהם. אך אין בקביעה זו כדי להמעיט מתרומתם של הסופרים עצמם, שכן בסופו של דבר הם שהיו אחראים לתוצר המוגמר. הסופרים יכלו להוציא מתחת ידם גרסות שונות, קצרות או ארוכות, של אותם תיאורי אירועים. משום כך ימצא הקורא יותר מתיאור אחד של מאורע מסוים, ולא אחת יש בעדויות אלה כפילויות או אף סתירות ואלה מפרנסות את הביקורת ההיסטורית.¹ ככלל, מקובל להבחין בכתובות המלכותיות שלוש סוגות עיקריות: אנאלים, כתובות סיכום, וכרוניקות. להלן תיאור קצר שלהן:

1 לסקירה רחבה של כלל הספרות ההיסטורית באשור ובבל, ראו גרייסון, היסטוריה; ראו גם אופנהיים, עמ' 143-153.

1. אנאלים

הגדרת הסוגה. הכתיבה האנאליסטית נחשבת בצדק כסוגה מובהקת של הספרות של ממלכת אשור. במשך יותר מחמש מאות שנים, החל בימי תגלת פלאסר א' (1114-1076 לפסה"נ), נתחברו עשרות רבות של כתובות המכונות 'אנאלים אשוריים'. מבחינת צורתם, דומה שהאנאלים הינם פרי התפתחות אשורית מקורית.² באנאלים יש יסודות המשותפים להם ולכתובות ההקדשה.³ כתובת הקדשה היא צורת הנצחה המאפיינת את התרבות המסופוטמית; היא מוכרת כבר בסוף האלף השלישי לפסה"נ בערי המדינה השומריות והאריכה ימים עד למלכות בבל החדשה במאה השישית. וזה משפטה: על חפץ שנתרם למקדש נרשמו שמו של התורם ובקשתו להיזכר לטוב לפני אלוהיו. לא רק בכלים ובאבזרי פולחן מדובר, גם בניינים שלמים: מקדשים וארמונות, ומפעלי ציבור שונים: שערים, חומות עיר, גשרים ומובילי מים ששופצו או נבנו מן היסוד, נתפסו כמענקים לאלים, וכולם לוו בכתובות הקדשה. כך לדוגמה כתב שלמנאסר ג' (858-824 לפסה"נ): "אל האל נִרְגַל, יושב העיר תִּרְבַּצ, אדונו: שלמנאסר, מלך גדול, מלך חזק, מלך התבל, מלך אשור, הקדיש למען חייו, אורך ימיו, רוב שנותיו, שלום זרעו (?) [וארצו]" (חרוט על ראש אֶלָה מן העיר תִּרְבַּצ).⁴ וכך גם כתב סנחריב: "סנחריב מלך אשור עשה את הבית הזה לאשור אֶלִי למען חייו" (חקוק במרצפת אבן במקדש בעיר אשור).⁵ אין להתעלם משינויי הסגנון הברורים שהופיעו כבר בראשית הכתיבה האנאליסטית. החל בשתי המאות האחרונות של האלף השני, ביקשו הסופרים ליצור סגנון כתיבה שבמרכזו הישגי המלך בקרב ובבנייה, אגב הפגנת תלותו בחסדי האלים.⁶ כתובת טיפוסית מן הסוג החדש נפתחת בפנייה אל האל,

2 ואין לחפש בהם השפעה חיצונית חתית כפי שהוצע זה מכבר על ידי גיטרבוק, עמ' 98. וראו גם הערותיו של ספיור, עמ' 68.

3 כפי שהראה בזמנו מובינקל, עמ' 313-316. ודומה שביקורתו של גרייסון (היסטוריה, עמ' 143) על מובינקל מופרזת.

4 Grayson, *Assyrian Rulers* 3, No. 96, p. 154

5 Luckenbill, *Sennacherib*, p. 151, xi

6 תדמור (תעלומה, עמ' 327-328) הציע ששתי סוגות מקובלות, השירה האפית והכרוניקה, השפיעו על הסופרים בראשית יצירת הסוגה החדשה. ההדגשה הבולטת באנאלים האשוריים על גבורת המלך בקרב נתפרשה על ידי ספיור כדתיות יתרה לעומת היהירות שבדרך כלל מייחסים לה (עמ' 67). בסופו של דבר, גבורת המלך היא גבורת האל.

כמו בכתובות הקדשה, ולאחריה יבואו פסוקים המציגים את המלך ותארו תוך הדגשת גבורתו ובחירתו על ידי האלים. לאחר מכן, כהדגמה, יבוא עיקרה של הכתיבה האנאליסטית – סעיפים רבים המפרטים את ניצחונותיו הצבאיים של המלך. לסיום, לאחר תיאור מפעל הבנייה שלהקדשתו לכאורה נתחברה הכתובת, באה ברכה לאל מאת המלך נאמנו. על פי רוב, הכול מנוסח בגוף ראשון, אם כי פה ושם אפשר שהתגנב קטע המנוסח בלשון נסתר, שריד למקור ממנו נלקח התיאור לפני שיבוצו בכתובת האנאליסטית. בכתובות תגלת-פלאסר א' קיימת חלוקה ברורה בין המסעות השונים. הסופר הפריד בין המסעות בשרטוט קו אופקי על הלוח, ופתח כל מסע במשפט קצר המהלל את המלך בסגנון נשגב. עדיין אין שם רישום של תאריכי המסעות. רק בימי יורשיו התחילו לתארך את הכתובות לפי שנת האפונים או שנת המלך, ומכאן שם הסוגה 'אנאליס'.

מקורות. נראה שמקור המידע לתיאורי הקרבות באנאליס ברישומים שנעשו במהלך המסע בידי סופרים שנתלו ללוחמים. תבליט קיר מארמון סנחריב בנינוה מנציח נוכחות סופרי הצבא בשדה הקרב. בתבליט נראים שני סופרים כשהם רושמים פריטי שלל המוצאים מהעיר הכבושה יחד עם השבויים שהובלו לפניהם.⁷ אחד הסופרים מחזיק לוח חומר לרישום באשורית בכתב היתדות, והאחר אוהז במגילה, שעליה רשם ככל הנראה בארמית, שפת המנהל השנייה באשור.⁸ דוגמות לתרשומות מן הסוג הן אמנם לא שרדו, אבל סביר להניח שסיכומי השלל המופיעים באנאליס התבססו על רישום ראשוני כזה. קרוב לוודאי שנוסף לפנקסנות ניהלו הסופרים 'יומן מסע' של המלך והצבא. ניסוחם של קטעים שלמים באנאליס של אשורנצרפל ב' רומזים על סוגה זו; למשל, "ביום ... יצאתי מעיר x ונכנסתי אל עיר y; יצאתי מ-y והתקרבותי אל z", וגו'.⁹

מהדורות האנאליס. סוגיה מעניינת בלימוד האנאליס היא שאלת המהדורות. כל כמה שנים (אולי בתחילה במחזוריות של חמש או עשר שנים)¹⁰, ובמיוחד לאחר ניצחון מכריע, נהגו הסופרים לחבר כתובת אנאליסטית חדשה ומעודכנת. לסיכום המאורעות בכתובות קודמות נוספו

7 ראו ANEP, no. 236, וגם את האיור, עמ' טז.

8 על חדירת הארמית והשפעתה על האימפריה האשורית, ראו ח' תדמור, "על מקומה של הארמית בממלכת אשור", ארץ-ישראל כ (תשמ"ט), עמ' 249–252.

9 ראו לדוגמה Grayson, *Assyrian Rulers* 2, pp. 197, 202, 204–7, 209.

10 כהצעת תדמור, היבטים, עמ' 210.

תיאורי הניצחונות האחרונים. אך כשמעשי המלך התרבו, צריך היה לקצר בישן כדי לפנות מקום לחדש. כך למשל, במהדורות המאוחרות של כתובות שלמנאסר ג' הסוקרות יותר משלושים שנות פעילות צבאית, הגיע התמצות עד כדי תשעים אחוז. וכפי שהטעים אולמסטד¹¹, רצוי שהשחזור ההיסטורי יתבסס על המהדורות הראשונות של האנאלים, לא רק מחמת הקיצור שהיה נהוג במהדורות המאוחרות, אלא גם מפני שהכתובות המאוחרות לוקות בעיבוד התיאורים (כגון, הגדלה מכוונת של מספרי החללים אצל האויב או של כמויות השלל). אך אין לפסול לגמרי את ערכן של המהדורות המאוחרות; עיון מעמיק בהן מלמד שלעתים נמצא במהדורה מאוחרת פרטים שלא נכללו במהדורות קודמות.

סידור המסעות והכרונולוגיה באנאלים. בכתיבה האנאליסטית של מאת השנים האחרונות לממלכת אשור, מימי סרגון ב' עד לימי אשורבנפל, התפתחו דרכים חדשות לסידור המסעות ולסיפורם. לא עוד סדר שנים רצוף. בכתובות סרגון ב', למרות השימוש בנוסחת 'שנת המלך' (*palû*), הוקדמו תיאורים משנים מאוחרות כדי לכסות על שנים בהן המלך לא יצא למסע צבאי. ובימי סנחריב, העלימו הסופרים פערם דומים על ידי סיפור המסעות במספר סידורי ולא לפי שנות המלך (כך, "במסעי הראשון", "במסעי השני", וגר'), ובו בזמן, שמרו על הסדר הכרונולוגי הממשי. מאוחר יותר, המציאו סופרי המלך אשורבנפל שיטת סידור חדשה: תיאורי המסעות אורגנו לפי אזורים גיאוגרפיים (כמו בכתובות הסיכום, ראו להלן), ולכל מסע מספר סידורי שוטף ללא התייחסות לנתונים הכרונולוגיים. וגם יש מקרים בהם נמחקו מן המהדורות המאוחרות של אשורבנפל תיאורים שלמים שהופיעו במהדורות הראשונות. השם 'כתיבה אנאליסטית' אינו מתאים לכתיבה כזו.¹²

2. כתובות סיכום

כתובות הסיכום מכוונות גם כתובות ראווה (*Prunkinschriften; display inscriptions*), אך כינוי זה אינו מתאים להן, כי בנוסף לדוגמות של כתובות

11 אולמסטד, עמ' 8.

12 דומה שהמונח הכללי 'כתובת זיכרון' (*Kommemorativinschriften*) בו משתמש רנגר ביחס לכתובות מלכי אשור מתעלם במכוון מן המבנה השונה והתכנים המיוחדים של סוגי הכתובות (עמ' 73-75).

סיכום (וגם של אנאלים!) שנחקקו על קירות והוצגו לראווה לעיני כול, יש כתובות שנכתבו על לוחות או שהוטמנו ביסודות בניינים.¹³ הגדרת הסוגה. כתובת סיכום טיפוסית כוללת: את שם המלך ותאריך, סיכום פועלו הצבאי, מפעליו בנייה, תפילה/בקשה וברכה. יש כתובות סיכום בהן התיאור הצבאי מסתכם בשורות בודדות ומצטמצם באזור גיאוגרפי אחד, ויש שהתיאור משתרע על עשרות רבות של שורות וכולל סקירה רבת אירועים. הכל לפי מידת השטח הפנוי לחקיקה. סדר הצגת הסיכומים הוא בדרך כלל גיאוגרפי ללא התייחסות לכרונולוגיה.

3. כרוניקות

סוגה זו של כתיבה היסטורית היתה מקובלת מאוד בבבל, ונראה שאף באשור הכירוה, אך היא לא נקלטה בה.¹⁴ הגדרת הסוגה. המאפיין העיקרי של כרוניקה הוא הרישום הכרונולוגי של אירועים לפי שנות המלך. הכל מדווח בצמצום רב, ללא הערכה וללא פולמוס. נושאים ספורים נסקרים בכרוניקות הבבליות: מסעות צבאיים, החלפת השלטון, ועניינים מדיניים שונים. כמו כן, יש כמה דוגמות של רישום כרוניסטי ממוקד יותר, למשל, השנים בהן לא נחוג חג האֶפֶת (חג ראש השנה), או מקבץ של אירועים בעלי משמעות פולחנית, ויש גם כרוניקה שנרשמו בה מחירי השוק בשנים מסוימות. סגנון הדיווח ב'כרוניקה הבבלית', שסקרה את תולדות בבל במשך 500 שנה - מאמצע המאה השמינית לפסה"נ עד התקופה הסלבקית - מפתיע באחידותו. לגבי נושאים מרכזיים, כגון גיוס הצבא, קרב, תבוסה ונסוגה, מתגלה שימוש נוסחאי קבוע במשך כל התקופה הארוכה הזו. דבר זה מלמד על מסורת כרוניסטית מושרשת היטב בבבל, למרות התהפוכות השלטוניות הרבות שעברו עליה, לרוב תחת שלטון כובש זר. מקובל להעריך את הכתיבה הכרוניסטית כאובייקטיבית ולכן אמינה מבחינת דיווחיה ההיסטוריים, כגון הדיווח על כישלוננו של צבא בבל בשערי מצרים

13 מנוהג ההטמנה ומחירת כתובות במקומות בלתי נגישים, הסיק אופנהיים שהנמענים לכתיבה המלכותית הם האלים. 'מדווח על ניצחונות המלך ויראתו (אותם) ותמורתם נדרשת ברכה (של האלים)' (אופנהיים, עמ' 148).

14 ראו תדמור, היבטים.

בשנה הרביעית לנבוכדראצר (ראו כתובת 41, אחר, ש' 5-7). לפי הערכה זו, הכרוניקה הבבלית היא עדות יחידה במינה להתעניינות בהיסטוריה לשמה, ואין דוגמתה באזורים אחרים במסופוטמיה או במזרח הקדום¹⁵. עם זאת, דומה שיש להיזהר מהערכות מפליגות. ראוי לזכור את הכרוניקה המדווחת על שנת שלוש לנַרְגַל־שַׂר־אַצַּר¹⁶, כרוניקה בת עשרות שורות שתיאוריה נרחבים וציוריים למדי, ובוזה היא דומה במקצת לכתיבה האנאליסטית האשורית. דוגמה זו מלמדת שהתמצות האופייני לכרוניקה הבבלית בא על חשבון ידיעות ופרטים רבים שהיו לפני בעל הכרוניקה אך במכוון לא נכללו בגרסה המונחת לפנינו. שלוש-ארבע השורות האובייקטיביות מהוות תקציר של דיווח מפורט יותר ובהן נמסרה השקפת בעל הכרוניקה על ההיסטוריה¹⁷.

מקורות. מקורות ספרות הכרוניסטית לגוניה השונים אינם ידועים. מקובלת הסברה שהמידע ההיסטורי נשאב מרישומים ביומנים אסטרונומיים. עיקרם של יומנים אלה תצפיות שמימיות ודיווחי מזג האוויר, ורק פה ושם מצויה בהם ידיעה בעלת אופי היסטורי כגון קרב, מעשי המלך, וענייני פולחן שונים. רישומים היסטוריים מעין אלה הם מקריים, ומהווים אחוז מזערי מכלל הדיווחים ביומנים. אין בהם כדי לפרנס חיבורה של כרוניקה רציפה מסוגה של הכרוניקה הבבלית. יתר על כן, באירוע האחד והיחיד של חפיפה בין דיווח ביומן אסטרונומי ובין הכרוניקה הבבלית אין ביניהם הסכמה בפרטים; נתון זה מקשה על ההנחה של תלות הדדית ביניהם¹⁸. סוגית המקורות של הכרוניקות נשארת אפוא, לעת עתה, ללא מענה.

4. קובצי מקורות

כינוס כל הכתובות המלכותיות מאשור ובבל הולך ונשלם בטורונטו במיזם בראשות א"ק גרייסון *Royal Inscriptions of Mesopotamia*. הכרכים שיכללו את הכתובות האשוריות מימי תגלת-פלסר ג' עד נפילת נינוה טרם הופיעו,

15 גרייסון, היסטוריה, עמ' 175.

16 ראו Grayson, *Chronicles*, מס' 6.

17 אך אין להכתירו בתואר 'היסטוריון' במובן המודרני, כי רישומיו של בעל הכרוניקה נושאים אופי של טבלה כרונולוגית ואין בהם נסיון לקשור בין האירועים קשר סיבתי; וראו את דבריו הנכוחים של דרוז, עמ' 40-45.

18 ראו בפירוט אצל ברינקמן, עמ' 95-97.

אך בעשור האחרון ראו אור מהדורות חדשות נפרדות של כמעט כל הטקסטים של מלכי אשור בתקופה זו. גם הכרוניקות הבבליות הופיעו במהדורה חדשה.¹⁹

A. T. E. Olmstead, *Assyrian Historiography*, Columbia, Missouri 1916; S. Mowinckel, "Die vorderasiatischen Königs- und Fürsteninschriften", in: H. Schmidt (ed.), *Eucharisterion I* (Festschrift H. Gunkel, Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testament NF 19), Göttingen 1923, pp. 278–322; H. G. Güterbock, "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200", *ZA* 42 (1934), pp. 1–91; 44 (1938), pp. 45–149; E. A. Speiser, "Ancient Mesopotamia", in: R. C. Dentan (ed.), *The Idea of History in the Ancient Near East*, New Haven 1955, pp. 35–76; A. L. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, Chicago 1964; R. Drews, "The Babylonian Chronicles and Berossus", *Iraq* 37 (1975), pp. 39–55; A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Locust Valley 1975; idem, "Histories and Historians of the Ancient Near East: Assyria and Babylonia", *Orientalia* 49 (1980), pp. 140–194; idem, "Königslisten und Chroniken", *RLA* 6 (1980–1983), pp. 77–135; J. A. Brinkman, "The Babylonian Chronicle Revisited", in: T. Abusch – J. Huehnergard – P. Steinkeller (eds.), *Lingering Over Words, Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*, Atlanta 1990, pp. 73–104; J. Renger, "Königsinschriften," *RLA* 6 (1980–1983), pp. 65–77; H. Tadmor, "Observations on Assyrian Historiography", in: M. de Jong Ellis (ed.), *Essays on the Ancient Near East in Memory of Jacob Joel Finkelstein* (Memoirs of the Connecticut Academy of Arts and Sciences), Hamden 1977, pp. 209–213; idem, "Propaganda, Literature, and Historiography: Cracking the Code of the Assyrian Royal Inscriptions", in: S. Parpola – R. M. Whiting (eds.), *Assyria 1995*, Helsinki 1997, pp. 325–338

האובליסק השחור של שלמנאסר השלישי (המוזיאון הבריטי)

שלמנאסר השלישי

במשך שלושים וחמש שנות מלכותו המשיך שלמנאסר ג' (824-858 לפסה"נ) בתנופה את הפעילות המלחמתית של אביו אשור־נֶצְרָפָל ב', בעיקר נגד אררט בצפון ונגד הממלכות הארמיות שמעבר לפרת במערב. כתובות שלמנאסר, שלא כקודמיו, רובן ככולן, מתוארכות לפי 'שנת מלכות' (*palû*), וכך ניתן לשחזר את מהלך תקופתו בוודאות יחסית. בלקט הנוכחי מובאים קטעים הדנים במסעותיו של המלך למערב בניסיונו לרכוש מעמד מועדף בחוף הפיניקי ובדרום סוריה.

כתובת 1. המונולית מכרח

הכתובת שעל המונולית מכרח היא אחת מהכתובות הנודעות של מלכי אשור בשל הזכרת אחאב מלך ישראל. היא גם המקור החוץ־מקראי הקדום ביותר שבו מתועדת מלכות ישראל בפריחתה. השתתפותו של אחאב בברית מדינות סוריה וחוף הים נגד אשור איננה מוזכרת במקרא, אולי משום גישתו הביקורתית של מחבר ספר מלכים כלפי בית עמרי ובמיוחד כלפי אחאב. המצבה מאבן גיר, גובהה 2.20 מ', נתגלתה ליד כרח שבמעלה החידקל כעשרים ק"מ דרומית לִדְיָארֶבְכָר. המצבה נמצאת כיום במוזיאון הבריטי בלונדון. ביותר ממאה וחמישים שורות נסקרות שש שנותיו הראשונות של שלמנאסר ג', להוציא השנה החמישית. המצבה הוקמה, כנראה, בעת שצבא אשור נלחם באזור כרח (היא תִּשְׁחֵן העתיקה) בשנת 852. תיאורי השנים הראשונות למלכות שלמנאסר ג' מפורטים ביותר, והם מתוארכים לפי שנות האֶפוֹנימים. אין בכתובת כרח מן ההידור המקובל במצבות מלכותיות. הסתת טעה יותר מחמישים פעם בחריטת סימני היתדות. אין בה דיווח על המסע

לאזור תִּשְׁחֹן. לפיכך ניתן לסווג את המצבה כמצבה פרובינציאלית. להלן הכתוב בה על שנת שש למלכות שלמנאסר ג' (853 לפסה"נ).

מהדורה: Grayson, *Assyrian Rulers* 3, no. 2, pp. 22–24
 תרגומים: ANET, pp. 278–279; TPOA, pp. 85–87; TUAT 1/4, pp. 360–362; COS 2, pp. 261–264
 תצלום: ANEP, no. 443

81-78 בשנת האֶפּוֹנִים דִּין־אשור, בִּי"ד באייר, יצאתי מנינוה ועברתי את החידקל. התקרבתי אל ערי גִּיֻם שעל נהר בֶּלַח. הם פחדו מאימת אדנותי ומוזהר כלי נשקי העזים ובנשקם הרגו את גִּיֻם אדונם. נכנסתי אל הערים סַחֲלִל וּתְלִישִׁתְרַח. הכנסתי את צלמי אלוהי להיכליו וערכתי סעודת חג בהיכליו. פתחתי את אוצרו וראיתי את חפציו היקרים. את חפציו ורכושו שללתי והובלתים לאשור עירי.

87-81 יצאתי מסַחֲלִל והתקרבתי אל כְּרִשְׁלִמְנָאסר. עברתי בפעם השנייה את הפרת בגאותו על גבי סירות עשויות נאדות עור. קיבלתי את מנחתם של מלכי עבר הפרת בעיר אֶנ־אשור־אֶר־אֶצְבַּת שבעבר הפרת על נהר סַגְר אשר אנשי ארץ חת קוראים לה פְּתוֹר, מאת סַגְר מִכְרַמִּישׁ, כְּנַדְשָׁפ מִכְמַח, אֶרֶם בֶּן גֶּשׁ, לֵל מִמֶּלֶךְ, חִינֵי בֶן גְּבַר, כְּלִפְרִד מִפְתָּנִי, וּכְלִפְרִד מִגְרָגִם, כֶּסֶף, זוֹהַב, בְּדִיל, אֶרֶד, קַעְרוֹת אֶרֶד. יצאתי מן הפרת והתקרבתי אל חֶלֶב. הם (אנשי חֶלֶב) פחדו מקרב ואחוזו ברגלי. קיבלתי כסף וזהב כמנחתם והעליתי קורבנות לאל אֶדַד של חֶלֶב.

96-87 יצאתי מחֶלֶב והתקרבתי לעריו של אֶרְחֻלֵּנִי החמתי. כבשתי את אֶדָּנִי, פֶּרֶג וְאֶרְגִּנִּי, ער(י) מלכותו והוצאתי את שללו, רכושו וחפצי היכליו. שילחתי אש בהיכליו. יצאתי מְאֶרְגִּנִּי והתקרבתי לקרקר. את קרקר עיר מלכותו הרסתי, עקרתי ושרפתי באש. 1200 מרכבות, 1200 פרשים, 20,000 רגלי של הדדעזר מארם־דמשק; 700 מרכבות, 700 פרשים, 10,000 רגלי של אֶרְחֻלֵּנִי החמתי; 2000 מרכבות, 10,000 רגלי של אחאב הישראלי; 500 חיילים מִגְּבַל; 1000 חיילים ממצרים; 10 מרכבות, 10,000 חיילים מערקת; 200 חיילים של מתנבעל הארודי; 200 חיילים מְאֶסְנֵת; 30 מרכבות, 1000 [חיילים של אדנבעל מִסִּינִי; 1000 גמלים

- של גִּנְדָּבֶה הערבי; 100] חיילים של בעשא בן רחוב מהר אמנה, את 12 המלכים האלה הביא לעזרתו. הם עלו נגדי לקרב ומלחמה.
- 102-96 נלחמתי אתם בעוצמה הנעלה שהעניק לי אשור אדוני ובנשק החזק שהעניק לי גִּרְגָל ההולך לפני. הנחלתי להם מפלה מקרקר עד גִּלְזָא. 14,000 מלוחמיו הכיתי בחרב. כמו אדד המטירתי עליהם מבול. פיזרתי את גוויותיהם ומילאתי את פני השדה בחייליהם הרבים. <הכיתים> בחרב והגרתו את דמם בנחלים (?) של $x \times x$. המישור היה קטן מהכיל את (כל) גוויותיהם והשדה הרחב לא הספיק לקבורתם. הגעתי אל נהר ארנת על גבי גוויותיהם כמו (על) סוללה. בתוך הקרב ההוא, לקחתי מהם את מרכבותיהם, פרשיהם, וסוסיהם הרתומים לעול.
- 81-78 דִּין-אשור התרתן היה מן האישים החשובים בחצר שלמנאסר ושימש פעם שנייה כאֶפּוֹנִים בשנת 826. אֶפּוֹנִים, ראו במילון המונחים. במהדורות מאוחרות של כתובות שלמנאסר ג' רשומה השנה הנדונה, כִּשְׁנַת שֶׁשׁ לַמֶּלֶךְ. סִחְלָל וְתֵל-שֶׁ-תִּרְחָ. במקרא "תרח". נמצאות על גדת נהר בִּלְח דרומית לחרן. הכנסת אלוהיו של שלמנאסר ג' לערים סחלל ותל־שִׁתְרַח רומזת על הפיכתן למושבות אשוריות.
- 87-81 כָּר-שֶׁלְמַנְאֶסֶר ('בית המכס/נמל שלמנאסר') היא תִּלְ-בְּרֶסֶפ (תל אֶחְמֶר) שעל נהר פרת כעשרים ק"מ מדרום לכרכמיש, עיר מלכותו של אֶחְנָן מבית עדן. שלמנאסר הקים בה מושבה אשורית לאחר שכבשה בשנת 856. המלך מתפאר שחצה את הנהר בגאותו והעביר את הציוד הצבאי על גבי סירות עשויות נאדות עור (*dušû* באכדית הוא עור מעובד צהוב־כתום; כנראה נשאלה ללשון המקרא "תחש", השוו שִׁמְ כה, ה), החיילים עברו את הנהר בשחייה כשהם נעזרים בנאדות מנופחים. לתמונות של צליחת נהר בעזרת נאדות, ראו יִדִּין, תורת המלחמה, עמ' 301, 331, 344; וכן ANEP, nos. 107-108.
- מלכי עבר הפרת הוכנעו בידי שלמנאסר בשנות מלכותו הראשונות ועתה, בהגיעו לאזור צפון סוריה, הופיעו לפניו כווסאלים נאמנים. הממלכות נקראות על שם העיר הראשית, האזור, או מייסד השושלת המולכת. כרכמיש (יִשְׁ י, ט; יִרְ מו, ב; דה"ב לה, כ). היום גִּרְאֶבְלוֹס על נהר פרת כמאה ק"מ צפונית־מזרחית לחלב.
- כֶּמֶח. היא Commagene במקורות הקלסיים על הפרת מדרום למֶלֶטִיָה.

אַרְמֶ בֶן גֶּשׁ מֶלֶךְ עַל מַמְלַכַת בֵּית אֲגַס שְׁבִירַתָּה אֶרְפַּד, תֵּל רְפָאֵד כְּשִׁלּוּשִׁים
קִ"מ מִצָּפוֹן לַחֲלָב.

מֶלֶךְ. אֶצֶל מְלִטִּיָּה, הַיּוֹם אֶרֶסְלָן־טָפָה.

חִינֶ בֶן גִּבְרָ מֶלֶךְ בִּשְׁמָאֵל (עִיר וָאֶרֶץ) שֶׁלְרִגְלֵי הָרֶה הָאֲמֻנּוּס, הַיּוֹם תֵּל זִנְגִּירְלִי.
פֶּתֶנֶ יְדוּעָה גַם כְּאַנְקָ, עִמָּק אֲנִטִּיכִיָּה.

גִּרְגָם. בְּאֶזְרֵי הָעִיר מֶרְעֵשׁ בְּדֶרוֹם־מִזְרָח תּוֹרְכִיָּה.

אֶרֶץ חַת. בִּיטוּי נִפְרֹץ בְּכַתּוּבוֹת הַנִּיאֶרֶאשּׁוּרִיּוֹת הַמִּצִּיֵּן אֶת אֶזְרֵי אֲנִטוּלִיָּה
וּצָפוֹן סוּרִיָּה, הָעִירִים וְהָאֶרְצוֹת שֶׁבְּמַחְצִית הַשְּׁנִיָּה שֶׁל הָאֶלֶף הַשְּׁנִי לַפִּסְה־נֶּ
הָיוּ תַּחַת הַשְּׁפַעַת הָאִמְפֵּרִיָּה הַחַתִּית וּבֶאֱלֶף הָרֶאשׁוֹן הָיוּ יוֹרְשֵׁי הַתְּרַבּוּתִּים.
הַבִּיטוּי הוֹרַחַב וְכֻלָּל גַּם אֶת פִּינִיקִיָּה, אֶךְ הַמוֹנַח הָרוּחַ לְמַעַרְב כּוֹלּוֹ הָיָה
אַמָּה (הַשּׁוֹ כּוֹגֵן māṭ Hatti).

פֶּתוּר (Pitru) עִירוֹ שֶׁל בִּלְעָם בֶּן בְּעוּר (בְּמִ' כַּב, ה). שְׁכָנָה עַל הַגְּדָה
הַמְזֻרַחִית שֶׁל הַפֶּרֶת כְּעֶשְׂרִים קִ"מ מִדְּרוֹם לְכֶרְכְּמִישׁ בִּשְׁפָךְ נָהָר סִגִּיר. לְאַחֵר
כִּיבוּשָׁה (בְּמַסַּע הַקּוֹדֶם) וַיִּשׁוּבָה כְּמוֹשְׁבָה אֲשׁוּרִית הוֹסֵב שְׁמָה לֶאֱנֶ-אֲשׁוּר-
אַתֶּר-אַצְבַּת ('הַחֲזוּרִית [אוֹתָהּ] לְאֲשׁוּר').

הָעִלִּיתִי קוֹרְבָנוֹת. בְּחֲלָב שָׁבָה הָיָה מִקְדָּשׁ לֶאֱלֵה הַסַּעְרָה אֲדָד (הַדָּד), הַקְּרִיב
מֶלֶךְ אֲשׁוּר קוֹרְבָנוֹת. הַהֲכָרָה בָּאֵל מִקּוֹמִי אֲוִפִּינִית לְמַלְכִּי אֲשׁוּר שִׁיחֲסוֹ
לְאֵלִים לְאֲשׁוּרִיִּים שְׁלִיטָה בְּמֵאֲמִינִיהֶם וְגַם הָאֲמִינוֹ שְׁאֵלִים אֱלֹהִים מַעֲנִיקִים
נִיצְחוֹן לְאֲשׁוּר. 'הַדָּד (שֶׁל) חֲלָב' נֶעֱרַץ בְּעִירִים נּוֹסֶפּוֹת בְּצָפוֹן סוּרִיָּה (לְמִשָּׁל
תֵּל בְּרֶסֶפ), וְהוּא מוֹזְכָּר גַּם בְּכַתּוּבַת הָאֶרְמִית מִסְפִּירָה מִמֵּאָה ח' לַפִּסְה־נֶּ (KAI
222 A, 10).

אַרְחֻלָּנֶ הַחַמְתִּי. מִן הָעִיר חַמַּת, הַיּוֹם חֲמָאָה, עַל הַגְּדָה הַשְּׁמָאֲלִית שֶׁל נָהָר
אַרְנַת (אֲוֶרֶנְטִס).

96-87

קֶרְקֶר מְזוּהָה עִם תֵּל קֶרְקוּר, שְׁבַעָה קִ"מ דְּרוּמִית לְגִסְרֵי אֲשׁוּעִיּוֹר עַל גְּדַת
נָהָר אֶרְנַת צְפוֹנִית־מְזוּרַחִית לְלִדְקִיָּה, עִיר מַלְכוּתוֹ שֶׁל אֶרְחֻלָּנֶ מֶלֶךְ חַמַּת.
כִּיבוּשׁ הָעִיר וְהָרִיסָתָה הוֹנִצְחוּ עַל שַׁעֲרֵי בִלְוָאָת; רְאוּ L. W. King, *Bronze
Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, London 1915, plates xlvi–
liii (lower register)

הַהֲתַאֲרָגְנוֹת נֶגֶד שְׁלֹמֶנְאָסֶר הִקִּיפָה אֶת הַמַּמְלָכוֹת בְּמֶרְכּוֹ סוּרִיָּה וּבְדֶרוֹמָה,
אֶת עִירֵי פִּינִיקִיָּה וּמַמְלָכוֹת מְאֻזְרִים סְמוּכִים שֶׁלֹּא נִפְגְּעוּ יִשְׁרִיּוֹת בְּמַלְחָמוֹת
הַקּוֹדְמוֹת. לְכוֹלָם הָיָה עֲנִיִּין בְּרוּר בְּמֵאֲבָק עַל דְּרָכֵי הַמִּסְחָר. בְּרֹאשׁ הַבְּרִית
עֲמְדוֹ מַלְכֵי אֶרֶם־דַּמֶּשֶׁק וְחַמַּת וְשְׁמוּתֵיהֶם מוֹפִיעִים תָּמִיד בְּדוּחוֹת הַמְּקוֹצָרִים
עַל הַקֶּרֶב יַחַד עִם הַנּוֹסַחָה "12 מַלְכֵי הַחוּף".

הדדעור (*Adad-idri*) הוא ככל הנראה, בן־הדד, יריבו של אחאב (מל"א כ וכב). השם בן־הדד הוא הצורה העברית של השם הארמי ברהדד שפירושו 'בן (האל) הדד'. במקרא נזכרים שלושה מלכי ארם־דמשק בשם זה ודומה שהדדעור הוא בן־הדד ב' (ראו ב' מזר). שמה של ארם־דמשק רשום בכינויה "ארץ חמור" (*ša māt imērišu*), שמשמעותה 'ארץ החמרים' (כך, *CAD I/J*, p. 115; ראו גם *ANET*, p. 278, n. 8). נראה שהכינוי רומז למקומה הגיאוגרפי המרכזי של ארם־דמשק כארץ שדרכה עברה דרך המלך שקישרה בין צפון סוריה ודרום עבר־הירדן.

אחאב הישראלי (*Ahabu Sir'ilāya*) ולא "בן עמרי" או "מבית עמרי" כנהוג בכתובות אשוריות רבות.

גבל. עיר נמל חשובה בין בירות וטריפולי; היום ג'ביל (בשפות אירופה *Byblos*); השוו יח' כו, ט; מל"א ה, לב. קריאת שם העיר החרות במצבה (*Quw*) (*Gu-a-a*) בעייתית והקריאה גבל מתבססת על תיקון (כהצעת תדמור הגורס *Gu-<bal>a-a*).

מצרים. מוזכרת מיד אחרי גבל, שמגיעה המסחריים עם מצרים ידועים כבר באלף השלישי לפסה"נ.

ערקת, גם ערקת (בטעות כתוב *Ir-qa-NA-ta*) שכנה כעשרים ק"מ מצפון מזרח לטריפולי (השוו בר' י, יז).

ארוד (השוו בר' י, יח; יח' כו, ח, יא) המפורסמת בספניה, שכנה על אי קטן שלושה ק"מ מן החוף בין טריפולי ולד'קיה.

אַסְנָת וְסִינָה היו ערי ממלכה קטנות בחוף הפיניקי בין טריפולי ולד'קיה. השם סִינָה הוא "הַסִּינִי" של בר' י, יז (גם כאן טעה הסופר וחרת *Si-ZA-na* במקום *Si-'a-na*); והשוו אסטור.

1000 גמלים של גַּנְדָּב הערבי. זה האיזכור הקדום ביותר של הערבים. תחום מושבו היה אזור ואדי סרחאן החוצה את מדבר ערב בכיוון דרום־מזרח מעמאן לנבאך עד דוֹמָה, בגבול עבר־הירדן וסעודיה. עניינו של גַּנְדָּב להצטרף לברית נגד שלמנאסר היה כלכלי; ראו *Eph'al, Arabs*, pp. 75–77.

בעשא בן רחוב מהר אמנה. הממלכה הארמית הקטנה בית רחוב שכנה בקרבת דמשק (השוו שופ' יח, כח), ומושלה היה אולי צאצא של "בית רחוב" (שמ"ב ח, ג, יב). לפי השימוש המקובל בכתובות, "בן (*mār*)" מציין שייכות ליחידה שבטית, והשבט נקרא "בית x" על שם אב קדמון (השוו גם כתובת 2 לשמו של יהוא).

הר אמנה. מצוי באזור מול-הלבנון (ג'בל אִשְׁקִיף), ממנו זורם נהר אמנה (מל"ב ה, יב) - הוא נהר בְּרִדָּא - המשקה את כל בקעת דמשק (כוגן "Amanah"). סִרְכּוֹל המשתתפים, רשומים אחד-עשר וכנראה נשמט שם אחד (יש מציעים לגרוס במקום "הר אמנה" אֶרֶץ עֲמוֹן או 'העמוני', והיא תהיה הממלכה השתיים-עשרה [ראו רנדסבורג], אך שמה של ממלכת עמון בא בכתובות תמיד כ"בית עמון", השוו כתובות 11, 27, ר' 34).

לפי הכתובת מִכְרַח מספר המרכבות שהעמיד אחאב היה הגדול מבין כל המשתתפים בברית הצבאית, והדבר עורר מחלוקת כבר מראשית המחקר. היו שסברו שאין לסמוך על דיוקם של המספרים הרשומים בכתובת והם דוגמה לשיטת ההגזמה שנקטו סופרי אשור כדי להעצים את ניצחונם של שלמנאסר בעיני הקוראים. אחרים סברו כי באלפיים המרכבות נכלל הרכב מממלכת יהודה (שהיתה כפופה לישראל) ואולי מממלכות קטנות אחרות בארץ-ישראל ועבר-הירדן (כך למשל מלמט). אך נראה יותר שמדובר בטעות סופר, אחת מני רבות במצבה זו. כך, לדוגמה, אין ספק שהעיר הקטנה ערקא לא היתה מסוגלת להעמיד עשרת אלפים חיילים ומספר לוחמיה היה קטן בהרבה (השוו למאותים החיילים מארוד, עיר שכנה בגודל דומה). כך גם לגבי אחאב ומרכבותיו, שמספרן היה קטן יותר. דומה שהטעות בכתובה נגרמה בשל הדמיון שבין שני הסימנים היתדיים 𐤀𐤌𐤍 = 1,000 ו- 𐤀𐤌𐤍 = 100; אם כן, יוצא שמאותים רכב הגיעו מישראל לקרקר. ואפילו זה מספר גדול לממלכה הררית שאין לה צורך (שלא לדבר על אמצעים) לחיל רכב גדול יותר. יצוין שהאימפריה האשורית בשיא עוצמתה העמידה בשדה הקרב רק אלפיים רכב! (השוו דיוניהם של אילת ונאמן).

לקראת סוף הכתובת שורות אחדות פגומות ומובנן אינו ברור. 102-96

אשור אדוני הוא האל הראשי, ראש הפנתיאון האשורי, ונִרְגַּל הוא אֵל הקרב והמלחמה ההולך לִפְנֵי להגן על המלך.

הנחלתי להם מפלה מן קרקר עד גִּלְזָא. טענת הניצחון של צבא אשור מובעת במספר הגדול של ההרוגים ובשלל הרב שנלקח בשדה הקרב. אפשר שהקואליציה אכן ספגה מכה קשה. אך יש לזכור שלאחר הקרב בקרקר לא המשיך שלמנאסר לעבר יעדים נוספים. יתרה מזו, בשנים הבאות נאלץ לשוב ולהתמודד עם בעלי הברית לפחות שלוש פעמים (בשנים 849, 848, 845) עד הגיעו לשערי דמשק.

נראה אפוא שבתיאור זה יש מידה לא קטנה של התפארות והגזמה ספרותית. כמו אדד המטירתי עליהם מבול. מליצה המבוססת על תפקידו של האל אדד כאל הסערה והגשם.

14,000 מלוחמיו הכיתי בחרב. מספר החללים נראה גבוה, והוא גדל והולך עוד יותר בדוחות על קרב קרקר בכתובות המאוחרות יותר של המלך: באובליסק השחור המספר הוא 20,500, בלוח האבן משנת 839 - 25,000, ועל פסל המלך שהוצב בשנת 828 - 29,000. וראו עוד הערה, בכתובת 2.

ח' תדמור, "עזריהו מלך יהודה בכתובות אשור", בימי בית ראשון (קובץ), ירושלים תשכ"ב, עמ' 164-172; א' מלמט, "מלחמות ישראל ואשור", אצל י' ליוור (עורך), היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 246-250; ב' מזר, "ממלכת ארם ויחסיה עם ישראל", כנען וישראל, ירושלים תשל"ד, עמ' 245-269; מ' אילת, קשרי כלכלה בין ארצות המקרא בימי בית ראשון, ירושלים תשל"ז, עמ' 211-215.
H. Tadmor, "Que and Musri", *IEJ* 11 (1961), pp. 143-150; E. Lipiński, "Le Ben-hadad II de la Bible et l'histoire", *Proceedings of the Fifth World Congress of Jewish Studies* 1, Jerusalem 1969, pp. 157-173; M. Elat, "The Campaigns of Shalmaneser III against Aram and Israel", *IEJ* 25 (1975), pp. 25-35; N. Na'aman, "Two Notes on the Monolith Inscription of Shalmaneser III from Kurkh", *Tel-Aviv* 3 (1976), pp. 89-106; M. C. Astour, "The Kingdom of Siyannu-Usnatu", *UF* 11 (1979), pp. 11-28; M. Cogan, "...From the peak of Amanah", *IEJ* 34 (1984), pp. 255-259; W. T. Pitard, *Ancient Damascus*, Winona Lake 1987, pp. 14-17, 114-132; G. Rendsburg, "Baasha of Ammon", *JANES* 20 (1991), pp. 57-61; S. Yamada, *The Construction of the Assyrian Empire*, Leiden 2000, pp. 143-163; M. Cogan, "Locating *māt Ḫatti* in Neo-Assyrian Inscriptions", *Beer-Sheva* 15 (2002), pp. 86-92.

כתובת 2. האובליסק השחור

מצבה מלכותית מאבן בהט שחורה בצורת אובליסק שבחלקה העליון שלוש מדרגות כצורת מגדל (זגרת) של מקדש מסופוטמי. גובהה כשני מ' ובסיסה שישים ס"מ. המצבה נתגלתה בכלח (תל נמרוד) בידי לייארד בשנת 1846, בראשית המחקר האשורולוגי. היא נמצאת כיום במוזיאון הבריטי בלונדון. בחלקה העליון של המצבה, סביב המגדל, ובתחתיתה (אחרי חמש רצועות של תבליטים) חרותות 190 שורות ובהן סקירה תמציתית על פעילותו הצבאית של שלמנאסר ג' עד שנת 33 למלכותו (825 לפסה"נ). סדר השנים הוא לפי *palû* (מלבד טעות בתאריך הרשום לשנת 4). להלן תיאור המסעות נגד דמשק, הזכרת תשלום המס של יהוא מלך ישראל, וגם הכיתוב שמתחת לרצועת התבליטים השנייה, בה מוצגת כניעתו של יהוא.

מהדורה: Grayson, *Assyrian Rulers* 3, No. 14, pp. 62–71; no. 88, p. 149
 תרגומים: ANET, pp. 278–281; TPOA, p. 89–90; TUAT 1/4, pp. 362–363;
 COS 2, pp. 269–270
 תצלום: ANEP, nos. 351–355; איור, עמ' 8

66-54 בשנת מלכותי השישית התקרבותי אל הערים שלגדות נהר פֶּלַח, והם
 (אנשי הערים הללו) הרגו את גִּימֻ ראש עירם. נכנסתי אל העיר תל־
 תֶּרַח. עברתי את הפרת בגאותו (ו)קיבלתי את מנחתם של כל מלכי
 ארץ חת. בעת ההיא הדדעזר מארס־דמשק, (ו)אֶרְחֶלֶן מחמת עם מלכי
 חת וחוף הים, בטחו בכוחם המשותף ויצאו נגדי לקרב ומלחמה. בדבר
 (האל) אשור, האדון הגדול אדוני, נלחמתי אתם והנחלתי להם מפלה.
 לקחתי מהם (את) מרכבותיהם, סוסיהם וכלי מלחמה. 20,500
 מלוחמיהם הכיתי בחרב.

86-85 בשנת מלכותי ה־10, עברתי בפעם השמינית את הפרת. לכדתי את
 עריו של סַנְגֵּר מכרכמיש; התקרבותי אל עריו של אַרְמֻ ולכדתי את
 אֶרְנֵ, עיר מלכותו יחד עם מאה ערים (נוספות).

89-87 בשנת מלכותי ה־11, עברתי בפעם התשיעית את הפרת; כבשתי ערים
 ללא מספר. ירדתי אל ערי אנשי חמת; כבשתי 89 ערים. הדדעזר
 מארס־דמשק (ו)שנים־עשר מלכי חת התיצבו יחד, (בטוחים) בכוחם.
 הנחלתי להם מפלה.

92-91 בשנת מלכותי ה־14, גייסתי את (צבא) הארץ; עברתי את הפרת. שנים־
 עשר המלכים עלו נגדי; נלחמתי (אתם) והנחלתי להם מפלה.

99-97 בשנת מלכותי ה־18, עברתי בפעם ה־16 את הפרת. חזאל מארס־דמשק
 יצא לקרב. לקחתי ממנו 1121 מרכבות, 470 סוסים, יחד עם מחנהו.
 104-102 בשנת מלכותי ה־21, עברתי בפעם ה־21 את הפרת. יצאתי נגד עריו
 של חזאל מארס־דמשק. כבשתי ארבע מעריו המרכזיות. קיבלתי מנחה
 מאנשי צור, צידון (ו)גבל.

כיתוב לתבליט ברצועה השנייה

קיבלתי את מנחתו של יהוא בן עמרי - כסף, זהב, ספל זהב, קערת
 זהב, קובעות זהב, דליי זהב, בדיל, חוטר מלכות וחניתות(?).

- שנת 853. תקציר המסע שהסתיים בקרב קרקר המתואר בפירוט רב בכתובת מכרח (ראו כתובת 1). הדוחות נבדלים זה מזה באופן בולט: חסר שמו של אחאב הישראלי, אחד מבעלי הברית המרכזיים; ומספר הלוחמים שנפלו בקרב (20,500) גדול מהמספר (14,000) הרשום שם. ככלל, יש נטייה אצל סופרי החצר לפאר את ניצחונו של המלך על ידי הגדלת מספר ההרוגים וסיכומי השלל שנלקח. ראו אצל *De Odorico, Numbers*.
- שנת 849. סופר הכתובת נקט כאן בקיצור ולא כלל דיווח על קרב שניהל שלמנאסר בשנה זו נגד בעלי הברית בהנהגת הדדעור. מהדורת האנאלים משנת 842 לפסה"ג, שנכתבה על לוח חומר, משלימה את הפרטים הבאים: בעת ההיא, הדדעור מארס־דמשק, אֶרְחֻלָּנְה חמתי, יחד עם שנים־עשר מלכים חוף הים, בטחו בכוחם, והם עלו נגדי לקרב ומלחמה. נלחמתי אתם והנחלתי להם מפלה. את מרכבותיהם, סוסיהם וצידם לקחתי מהם והם ברחו למלט את נפשם (*Grayson, Assyrian Rulers 3, pp. 37–38, ii 60–65*).
- שנת 848. שמות בעלי הברית לא פורטו ובמקומם באה הנוסחה הכללית "12 המלכים"; לכן אין לדעת אם בשנה זו היה יהורם, שאביו אחאב מת ב־852, שותף לברית נגד שלמנאסר. ממהדורה אחרת נלמד, שהקרב התחולל בתחום חמת, ולמרות שאֶרְחֻלָּנְה מלך חמת ספג מהלומה קשה, חמת לא נכנעה סופית וכעבור שלוש שנים היא מופיעה שוב כשותפה בברית האנטי־אשורית.
- שנת 845. בנוסף לתיאור התמציתי הזה, קיים רישום על גבי פסל ענק של פר מכלח (השוו *ANET, p. 280a*) ובו פרטים אחדים על חיל גדול בהנהגת הדדעור, אֶרְחֻלָּנְה ושנים־עשר מלכי חוף הים העליון והתחתון שהוכו קשות ונתפורו לכל עבר כדי להציל את נפשם. גם קרב זה כנראה התחולל באזור חמת שעדיין החזיקה מעמד בפני ההתקפות החוזרות ונשנות של שלמנאסר.
- שנת 841. שמו של חזאל כשליט ארס־דמשק מופיע כאן לראשונה בכתובות שלמנאסר. לפי דוחות קודמים, הדדעור עדיין מלך בארס־דמשק בשנת 845, משמע שחזאל עלה לשלטון בין 845–841. בכתובת אחרת, חזאל נקרא "בן של אף אחד", היינו, אדם ללא ייחוס, שאינו ראוי למלוך (השוו *ANET, p. 280b*), וודאי שיש לראות אותו כתופס שלטון; והשוו למסורת שבמקרא על רצח בן־הדד בידי חזאל (מל"ב ח, דטו). חזאל האריך ימים עד קרוב לסוף מאה ט' ובן־הדד ג' בנו ירש אותו.
- בניגוד לרשום אודות מסעות שלמנאסר לסוריה בארבע הפעמים הקודמות, לא נתקל צבא אשור בשנת 841 בקואליציה הסורית, ושלמנאסר לא התעכב

בדרכו לדמשק. ניתן להניח שעם חילופי השלטון בדמשק ובישראל התפרקה הברית הישנה וחזאל עמד לבדו מול אשור, ואף אפשר שאֶרְחֻלָּנ מלך חמת נכנע ללא קרב.

104-102 שנת 838. כבשתי ארבע מעריו המרכזיות. שמות הערים מופיעים בקטע אחר על פסלו של שלמנאסר ג' ששבריו נמצאו בשדה לרגלי האקרופוליס של כלח:

[ח]ציתי את הר שניר וירדתי אל עריו [של] חזאל מארס־דמשק. [כל (תושבי)] הערים פחדו והם נמלטו להר. את העיר י־xx, העיר [] , העיר דֶנְבֶּה, העיר מֶלֶח, ערים חזקות לכדתי באמצעות [מנהרות, אילן] ניגוח ומגדלי מצור (Grayson, *Assyrian Rulers* 3, p. 79, lines 155'–158').

הערים דֶנְבֶּה ומֶלֶח רשומות ב'כרוניקה האפונימית' בשתי שנים תכופות, 838 ו־837, כך נראה, שכתובת האובליסק צירפה לשנה אחת מסע באזור דמשק שנערך במשך שנתיים (ראו ריד). אולי יש לזהות את העיר דֶנְבֶּה עם צידנייה, כ־20 ק"מ צפונית לדמשק; להצעה אחרת, דֶנְבֶּה בבשן, 18 ק"מ מזרח לנווה, ראו Ahituv, *Toponyms*, p. 89. את העיר מֶלֶח ניתן לזהות עם אל־מליחא, קילומטרים ספורים מזרחית לדמשק, או ספית־מלח, 17 ק"מ מזרח לסלכה (צֶלְחִיד); ראו גם Ahituv, *Toponyms*, p. 135. שם העיר מֶלֶח מופיע על גליל קטן של אבן שנתגלה בעיר אשור ועליו רשום: "שלל ממקדש האל שַׁר של מֶלֶח, עיר מלכותו של חזאל מארס־דמשק שהביא שלמנאסר בן אשורנצרפל מלך אשור לתוך חומת (העיר) אשור" (Grayson, *Assyrian Rulers* 3, p. 151). למרות ניצחונות אלה, לא עלה בידי שלמנאסר ג' להכניע את חזאל ובחלוף המסעות האשוריים התכופים לאזור מעמדו של מלך דמשק אף התחזק. קיבלתי מנחה מאנשי צור, צידון (ו)גבל. לפי שבר של כתובת אנאליסטית (ראו כתובת 3), ערי פיניקיה סרו למרותו של שלמנאסר ג' כבר שלוש שנים קודם לכן.

כיתוב לתבליט ברצועה השנייה

קיבלתי את מנחתו של יהוא בן עמרי. לפי מל"ב ט, ב, יהוא היה "בן יהושפט בן נְמֹשִׁי" או "בן נמשי" (פס' כ); אין זה מקובל לרשום שלושה דורות וייתכן שסבו של יהוא היה אדם מפורסם בקהילתו, או שנמשי היה שם בית האב. בכתובת שלמנאסר ג' נקרא יהוא "בן עמרי" (*Iaua mār Humri*). כינוי זה אינו טעות שנבעה מחוסר ידיעה על הנעשה בישראל; מרד יהוא ודאי

נודע גם מחוץ לגבולות ישראל. הסופרים האשוריים נהגו לכנות ממלכות שונות על פי שמות האבות המייסדים שלהן, כגון "בית אַגֶּס" לארפד, "בית חזאל" לארס־דמשק, וכך "בית עמרי" לישראל. כינוי זה מופיע בתעודות אשוריות לראשונה בזיקה ליהוא, כלומר כבר אחרי שבית עמרי הושמד, והוא נשאר בשימוש עוד זמן רב, גם אחרי סילוקו של אחרון מלכי בית יהוא במאה ח', עד חורבנה של ממלכת ישראל. במקרא לא נמסרו פרטים על כך שיהוא סר למרותו של שלמנאסר ג' או העלה לו מנחה. אין במקרא ידיעות על יחסי ישראל ואשור עד לימי תגלת־פלאסר ג' במחצית השנייה של המאה ח'.

אין התאמה ברורה בין התבליט ובין רשימת החפצים שהגישה המשלחת מממלכת ישראל.

חומר מלכות. הוצע לראות בפריט זה סימן לכניעתו של יהוא המוסר לריבון את סמל האדנות (אילת).

מ' אילת, קשרי כלכלה בין ארצות המקרא בימי בית ראשון, ירושלים תשל"ז, עמ' 209–210

E. Michel, "Die Assur-Texte Salmanassars III (853–824)", *WO* 2 (1955), pp. 137–157; idem, *WO* 2 (1956), pp. 221–233; M. Elat, "The Campaigns of Shalmaneser III against Aram and Israel", *IEJ* 25 (1975), pp. 25–35; J. E. Reade, "Assyrian Campaigns, 840–811 B.C., and the Babylonian Frontier", *ZA* 68 (1978), pp. 251–260; W. T. Pitard, *Ancient Damascus*, Winona Lake, 1987; A. Lemaire, "Hazaël de Damas, roi d'Aram", *Marchands, Diplomates et Empereurs* (Festschrift Garelli), Paris 1991, pp. 91–108; S. Yamada, *The Construction of the Assyrian Empire*, Leiden 2000, pp. 170–177, 179–183, 185–195, 205–209

כתובת 3. שבר לוח (?) משנת 18 לשלמנאסר השלישי

קטע זה הוא כל מה ששרד מטקסט אנאליסטי גדול יותר. המקור נשאר באתר (כנראה כלח) ואבד, והוא ידוע רק מדפוס נייר שעשו החופרים, הנמצא היום במוזיאון הבריטי. הכתוב מתאר את אירועי שנת 841, ובהם כניעתו של יהוא.

מהדורה: Grayson, *Assyrian Rulers* 3, no. 8, p. 48, lines 1"–27" תרגומים: ANET, p. 280; TPOA, pp. 87–89; TUAT 1/4, 365–366; COS 2, p. 267

- 5-1 בשנת 18 למלכותי עברתי בפעם ה-16 את הפרת. חזאל מארס־דמשק בטח בהמון חייליו וגייס את חייליו הרבים.
- 13-6 את הר שניר, פסגת הר אשר מול הלבנון, שם לו למבצר. נלחמתי בו והנחלתי לו מפלה. 16,000 מלוחמיו הכיתי בחרב. לקחתי ממנו 1121 מרכבותיו, 470 פרשיו יחד עם מחנהו.
- 21-14 הוא נמלט על נפשו. רדפתי אחריו וסגרתי אותו בדמשק עיר מלכותו. כרתי את גניו. הלכתי עד הרי חורן (ו) ערים ללא מספר הרסתי, עקרתי ושרפתי באש. (את) שללן לאין מספר שללתי.
- 27-22 הלכתי עד הר בעל־ראש אשר מול הים, והצבתי שם את צלם מלכותי. ביום ההוא קיבלתי מנחה מן הצורים, הצידונים, ויהוא בן עמרי.

- 5-1 מקביל לרישום באובליסק השחור. ראו כתובת 2.
- 13-6 חזאל התבצר בהר שניר המגן על דמשק ממערב, אך נאלץ לסגת לתוך העיר שם הוטל עליו מצור.
- הר שניר (*Saniru*) הוא אחת הפסגות ברכס מול־הלבנון הידוע מכתובות בבליות וחתיות מן האלף השני לפסה"נ בשם שריון (*Sariyana*), וככל הנראה, זוהי מסירה אחרת של אותו שם. לעומת זאת, המסורת המקראית: "צידנים יקראו לחרמון שָׁרִיָן והאמרי יקראו לו שניר" (דב' ג, ט; השו' שה"ש ד, ח), אינה מבחינה במדויק בין פסגות מול־הלבנון שממערב לדמשק ולחלקו הדרומי, ג'בל אישיח, הוא החרמון (ראו דיון אצל איקדה).
- 21-14 דמשק שם העיר רשום כהגייתה (*Dimašqi*). כריתת המטעים הוא אחד האמצעים בהם נקט צבא אשור כדי לשבור את רוחם של הנצורים בעיר בראותם את הרס כלכלת ארצם. כך נהג גם תגלת־פלאסר ג' במלחמתו נגד רצין (השוו כתובת 15; לדיון, ראו עודד). שלמנאסר זרע הרס בכל גבול ממלכת ארם־דמשק, כולל האזור שמדרום לעיר הבירה המכונה במקרא "בשך".
- חורן. האזור המזרחי ביותר במפת ארץ ישראל (ראו יח' מז, יד'ח), וכנראה יש לזהותו עם ג'בל א־דרו. השם השתמר במקורות הקלסיים בצורה *Aurana* ר־*Auranitis*. על הר חֶרְנֶן היו משיאין משואות להודיע על מולד החודש (משנה ר"ה ב, ד). במקורות ערבים חֶרְנֶן מציין את כל חבל הארץ מדרום לדמשק עד נהר הירמוך.
- 27-22 שורות אלה חוזרות בשינויים אחדים בכתובת שעל לוח שיש מן העיר אשור.

הלכתי עד הר בעל־ראש, צוק שעל הים מול ארץ צור, ובו הצבתי את צלם מלכותי. את המנחה של בעל־מַנְזֶר הצורי ושל יהוא בן עמרי קיבלתי. בשובי עליתי על הר הלבנון והצבתי את צלם מלכותי ליד צלם תגלת־פלאסר, המלך הגדול, קודמי.

(מתוך: Grayson, *Assyrian Rulers* 3, no. 10, p. 54, col. iv, 7–15)

הר בעל־ראש (*Ba'ali-ra'asi*). ויהויו בראש הנקרה (כך מלמט, ליפינסקי ואחרים) הולם את התיאור של הר הנמצא מול צור; ואכן ממרומי ראש הנקרה ניתן להשקיף על צור. ויהויו זה עדיף על ויהויו בהר הכרמל (אִי, *Olmstead, History*, p. 139; אהרונִי), או במצוק מעל הים בפתח נהר אל־כלב.

בעל־מַנְזֶר (*Ba'ali-manzeri*). הוא כנראה בעלְעֶזֶר (*Balezoros*) בן אתבעל מלך צור המוזכר אצל יוספוס (נגד אפיון א, 124; ראו קצנשטיין, עמ' 167–168). העברת תשלומי המנחה מצור וצידון הונצחה בריקועי הברונזה שעל שערי בָּלְאָת: נראות בהם אוניות עמוסות יוצאות מן העיר צור ששכנה על אי, ובהגיען לחוף, מעבירים סבלים את המתנות למלך אשור המקבל את פני המשלחת; ראו: ANEP, nos. 356–361 (upper register).

עדיין לא הוברר באיזו דרך עבר צבאו של שלמנאסר מעבר־הירדן לחוף הפיניקי, אם חצה את ארץ־ישראל בִּדְרֵךְ הים מערבה, מבית־שאן למגידו והכרמל (אהרונִי), או אם עלה דרך הגליל העליון ודרום הלבנון בואך צור (עודד). מכל מקום, דומה שבהודמנות זו העלה יהוא מס לריבון האשורי מבלי שהגיע אתו לעימות צבאי (כנגד דעתו של אסטור).

יִי אהרונִי, "הכרמל כגבול ישראל – צור", מערבו של גליל וחוף הגליל – הכינוס הארצי התשעה־עשר לידיעת הארץ (קובץ), ירושלים תשכ"ה, עמ' 56–62; אִי מלמט, "מסעותיהם של מלכי מסופוטמיה לחוף הפיניקי לפני הקמת האימפריה האשורית", שם, עמ' 76–93; עודד, "דרכי־אֶל־חורנא – דרך קדומה", ארץ־ישראל י (תשל"א), עמ' 191–197; הנִיל, "כריתת גנים בתיאור מסעות מלחמה בכתובות מלכי אשור – פרק בהיסטוריוגרפיה אשורית", מיכאל: מחקרים בהיסטוריה באפוגרפיה ובמקרא לכבוד פרופ' מיכאל הלצר, תל־אביב-יפו תשנ"ט, עמ' 27*–36*.

E. Michel, "Die Assur-Texte Salmanassars III (853–824)", *WO* 1 (1949), pp. 265–268; M. Astour, "841 B.C.: The First Assyrian Invasion of Israel", *JAOS* 91 (1971), pp. 383–389; E. Lipiński, "Ba'li-Rasi et Ra'su Qudšu", *RB* 78 (1971), pp. 84–92; Y. Ikeda, "Hermon, Sirion and Senir", *Annual of the Japanese Bible Institute* 4 (1978), pp. 32–44; H. J. Katzenstein, *The History of Tyre*,² Beer Sheva 1997, pp. 167–181.

מצבה מלכותית מימי אדד־נֶרֶךְ השלישי מתל־אֶרְמָח (המוזיאון בבגדד)

אדד־נֶרֶךְ השלישי

אדד־נֶרֶךְ ג' (810-783 לפסה"נ), היה בנו של שמש־אדד ה' והמלכה סַמְרַמַּת (סמיראמיס האגדית). באופן חריג המלכה מוזכרת בכמה כתובות כמשתתפת לצד בנה במסעות צבאיים נגד אַרְפַּד. מסורות קלסיות מאוחרות מייחסות לה שלטון עצמאי ופעילות מפליגה, אך אין לסמוך עליהן (ראו שראם). גם אין בתיעוד האשורי תמיכה להצעה שהיא היתה עוצרת בצעירותו של אדד־נֶרֶךְ. בימי שלטונו של אדד־נֶרֶךְ ג' עלו לגדולה שרים ופחות שנטלו לידיהם סמכויות מפליגות, האדירו את שמותיהם (ליד שם המלך) בתיאורי ניצחונותיהם בשדה הקרב, והביאו להחלשת מעמד המלוכה באשור. מימי אדד־נֶרֶךְ ג' שרדו רק שברי כתובות סיכום ומספר לוחות הקדשה. לאחרונה נתגלו שתי מצבות שהוקמו בימיו ואשר שימשו כאבני גבול בין ארפד וחמת (השוו כתובת 7).

ענייני המערב ובמיוחד העיר דמשק תופסים בהן מקום מרכזי. חזרתה של אשור לדרום סוריה לאחר העדרות של יותר משלושה עשורים הקלה מעל ממלכות האזור, כולל ממלכת ישראל, את הלחץ הארמי, והן העלו מס לאשור.

כתובת 4. לוח אבן מכלח - כניעת המערב לאשור

חלקו העליון של לוח אבן גדול שנתגלה בכלח, אשר הושאר בתל על ידי החופרים אחרי שנעשה ממנו דפוס נייר, מוכר היום רק מהעתק שהודפס בקובץ הראשון של כתובות בכתב־ידות שראה אור בשנת 1861 (ראו גרייסון).

מהדורה: H. Tadmor, *Grayson, Assyrian Rulers* 3, no. 8, pp. 212–213; *Iraq* 35 (1973),
 "The Historical Inscriptions of Adad-Nirari III", pp. 148–150
 תרגומים: ANET, pp. 281–282; TPOA, pp. 95; TUAT 1/4, pp. 367–368; COS 2, pp. 276–277

5-1 היכל אדד־נֶרַר מלך גדול, מלך עז, מלך התבל, מלך אשור, מלך אשר
 (האל) אשור מלך האגג בחר בו בצעירותו, העניק לו מלכות ללא
 מתחרה, (האלים) היטיבו את רעייתו כצמח החיים לבני אשור (ו)הם
 כוננו את כיסאו. כוהן קדוש, הדואג ללא הרף למקדש אֶשֶׁר, המקיים
 את פולחן אֶכְרִי, היוצא (למלחמה) בתמיכת אשור אדונו, שהכניע
 לרגליו את המלכים מארבע כנפות הארץ.

14-5 הכובש מן הר סֶלֶן אשר במזרח השמש, את ארצות נֶמֶר, אֶלֶפֶּ, חֶרְחֵר,
 אֶרְזִישׁ, מֶסֶ, מְדִי, גִּזְלִבְנָד על כל סביבותיה, מֶנֶ, פֶּרְסָא, אֶלְבָּרִי, אֶבְדֹּדֶנֶ,
 נֶאֶר על כל מחוזותיה, אֶנְדִּי שמקומה רחוק, הר בְּדִחַ לכל אורכו, עד
 הים הגדול שבמזרח השמש, ומן הפרת, ארץ חת, ארץ אֶמֶר על כל
 סביבותיה, צור, צידון, ארץ (בית) עמרי, אדום, פלשת ועד הים הגדול
 שבמערב השמש - הכנעתי לרגלי והטלתי עליהן מס ומנחה.

21-15 עליתי על ארם־דמשק. סגרתי על מֶרְאִי מלך ארם־דמשק בדמשק עיר
 מלכותו. זוהר האימה של אשור אדוני הממו והוא אחז ברגלי והיה לי
 לעבד. קיבלתי בארמונו אשר בדמשק עיר מלכותו, 2300 כיכר כסף, 20
 כיכר זהב, 3000 כיכר נחושת, 5000 כיכר ברזל, בגדי פשתן צבעוניים,
 מיטת שן, כס מלכות אחוז ומשובץ בשן, ומחפציו ורכושו ללא מספר.
 הטלתי מס ומנחה על מלכי ארץ הכשדים כולם לעד. (כוהני) בבל, בְּרֶסֶפֶ,
 (ו)כותה הביאו לפני שיירי (קורבנות) האלים בָּל, נְבוֹ, (ו)נרגל. קורבנות
 טהורים [ב.... הקרבתי(?)].

5-1 האל אשור מלך האגג. מונח ספרותי שמקורו באלף השלישי לפסה"ג
 המציין את כלל האלים בשמים; האגג מופיעים ליד האגג, ושתי הקבוצות
 מתוארות כ"אלים הגדולים".
 מקדש אֶשֶׁר. מקדש האל אשור בעיר אשור.

- המקיים את פולחן אֶכֶר. כינוי ("בית ההר") למקדש לאשור, במקור שם של מקדש אֶנְלִל בעיר ניפור (נופאר מדרום לבגדד).
- 14-5 הכובש מן הר סֶלֶן אשר במזרח השמש... ארץ חת, ארץ אֶמֶךְ על כל סביבותיה, צור, צידון, ארץ (בית) עמרי, אדום, פלשת ועד הים הגדול שבמערב השמש. רשימת הארצות שסרו למרותו של אדד־נֶרֶךְ ג'. הרשימה ערוכה לפי סדר גיאוגרפי - החל במזרח, דרך צפון סוריה (ארץ חת) ועד הדרום (פלשת) - כמקובל בכתובות סיכום. ממלכת ישראל מכונה "ארץ (בית) עמרי", כינוי שהשתרש אצל סופרי החצר זה מכבר (ראו הערה לעיל, כתובת 2). מן הרשום כאן, אין לדעת מתי נכנעה ישראל; ראו להלן בכתובת 6.
- 21-15 ארם-דמשק. השם הבא כאן הוא הכינוי "ארץ חמורר"; על משמעותו, ראו הערה לכתובת 1.
- מֶרְאִי (Mari'). תעתיק של הכינוי הארמי שפירושו 'אדוני'. הסופרים האשוריים התייחסו אליו כאילו היה שם פרטי, אבל איננו אלא תואר של כבוד למלך ארם-דמשק. שימוש בתואר זה מתועד בכמה כתובות בארמית: על פיתוח שנהב שנתגלה בארמון אשורי בחדתה (ארסלֶן־טאש) על הפרת העליון: "למראן חזאל בשנת ..."; על תכשיט שנלקח שלל "למראן חזאל" (אפעל ונוה) וגם על שבר שנהב מכלח: "[מר]אן חזאל". דומה ששבר זה הגיע עם השלל שנלקח מדמשק בידי אחד ממלכי אשור, שהאחרון בהם היה תגלת־פלאסר ג'. בהעדר נתונים כרונולוגיים על מלכי דמשק בסוף מאה ט'-ראשית מאה ח', ניתן לזהות את "מראי" מלך ארם-דמשק עם חזאל או עם בנו בִּן־הַדָּד ג', ועל פי רוב הזיהוי תלוי בחישובי שנותיהם של יהואחז ויואש מלכי ישראל. לפי מל"ב יג, גיה, נלחצה ישראל על ידי שני מלכי ארם-דמשק, וכבר בימי יהואחז הופיע "מושיע" שהביא להרפיית־מה משעבוד מדיני זה. כנראה הכוונה לאדד־נֶרֶךְ ג' שמסעותיו לסוריה החלו בשנת 805, בסוף ימי יהואחז. לתאריך של כניעת דמשק לאשור, ראו דיון בכתובת 6. (כוהני) בבל, בֶּרֶסֶפּ, (ו)כותה הביאו לפני שיירי (קורבנות) האלים בֶּל, נֶבּוֹ, נֶרְגַּל. כמנהג בבל, לאחר הקרבת הסעודה לפני צלמי האלים, הועברו שיירי האוכל למלך; במקרה הנוכחי, הגשת האוכל לאדד־נֶרֶךְ ג' מצביעה על תודתן של ערי הקודש הבבליות למלך אשור על ההגנה שסיפק להן מול לחצי הכשדים. גם תגלת־פלאסר ג' וסרגון ב' נתכבדו בשיירי סעודת האלים בימי שלטונם על בבל.
- בֶּרֶסֶפּ היא בֶּרֶס נמרוד, מדרום לבבל.

כותה. תל אַבְּרָאָהִים, כעשרים וחמישה ק"מ מצפון לבבל (השוו מל"ב יז, כד).

י אפעל וי ניה, "כתובות השלל של חואל", שנתון י (תשמ"ו-תשמ"ז), עמ' 37-46.
A. R. Millard, "Adad-nirari, Aram, and Arpad", *PEQ* 105 (1973), pp. 161-164

כתובת 5. מצבת סבע - הקרב על דמשק

מצבה זו נתגלתה בסבע, דרומית לג'בל סנג'ר, ממערב לגבול עיראק וסוריה, ועליה כתובת הקדשה לאל אדד המכילה את שבחי המלך וסיכום פעילותו הצבאית במערב. המצבה הוקמה, ככל הנראה, על ידי המושל נרגל־אַרְש אשר שמו מופיע בחלק האחרון של הכתובת; תאריך הקמתה הוא שנת 797 (או מעט אחריה), השנה בה נרגל־אַרְש קיבל לשליטתו את העיר חַנְדָּן כמענק. הקטע המובא כאן מקביל לשני הדיווחים האחרים על פעולות צבא אשור במערב (השוו כתובות 4 ו-6), ויש להשוות את שלושתם בשחזור התמונה ההיסטורית.

מהדורה: Grayson, *Assyrian Rulers* 3, no. 6, pp. 208-209
תרגומים: ANET, p. 282; TPOA, pp. 93-94; TUAT 1/4, p. 369; COS 2, pp. 274-275
תצלום: ANEP, no. 444

20-11 בשנה החמישית לשבתי בגדולה על כס מלכותי, גייסתי את הארץ וציוויתי את צבאות אשור העצומים ללכת אל ארץ חת. עברתי את הפרת בגאותו. מלכי [חת] הרחבה שבימי שִׁמְש־אֲדָד אבי התחזקו, מנעו את [מתנות(?)]. בידבר האל אשור, מרדך, אדד, אשתר, האלים התומכים בי, זוהר האימה הממם והם אחזו ברג[לי]. מס ומנח[ה] X X X [...] הביאו לאשור (ו) קיבל[תי]... ציוויתי [ללכת אל ארם־דמשק]. את מְרָאִי [סגרת] בדמשק. 100 כיכר זהב, 1000 כיכר כסף, מס [...] קיבלתי.

20-11 בשנה החמישית לשבתי בגדולה על כס מלכותי. פסקה זו נתפרשה כאילו רק בשנתו החמישית עלה אדד־נֶרַךְ ג' למלוכה ברשות עצמו, ועד אז

מלכה אמו סְמֶרֶמֶת כְּעוֹצֶרֶת. הידיעה על מלכות סְמֶרֶמֶת באה אצל קטסיאס (סוף מאה ה' ותחילת מאה ד' לסה"נ) וספק אם דיווחו המצרף מוטיבים מיתיים עם זכרונות היסטוריים אמין. ייתכן שאדד־נֶרֶךְ ג' עלה לשלטון כאדם צעיר ומשום כך היתה לְסֶמֶרֶמֶת השפעה גדולה עליו, אך אין כל עדות שלא נמנו לו כל שנות מלכותו. בכל מקרה, כאן מוכרת יציאתו הראשונה למערב, ולאחריה סיכום כל מסעותיו לאותו אזור עד לכניעת דמשק. ציוויתי [ללכת אל ארם-דמשק]. נוסחת פתיחה רגילה למסע חדש. ראו שחזור ודיון בכתובת 6.

מֶרְאִי בדמשק. על שם זה, ראו בכתובת 4
100 כיכר זהב, 1000 כיכר כסף, מס [...] קיבלתי]. המספרים שונים מאלה של כתובות 4 ו-6, ובדרך כלל, יש נטייה לגידול ברישום כמויות של ממהדורה למהדורה. כאן, מספר כיכרות הזהב הוא בלתי אמין, ומספר כיכרות הכסף קטן מזה שבכתובת על הלוח מכלח והכתובת מתל אֶרְמֶאח.

W. Schramm, "War Semiramis assyrische Regenten?", *Historia* 21 (1972), pp. 513–521; A. R. Millard and H. Tadmor, "Adad-Nirari III in Syria", *Iraq* 35 (1973), pp. 57–64; M. Weinfeld, "Semiramis: Her Name and Her Origin", M. Cogan and I. Eph'al (eds.), *Ah Assyria...*, Scripta Hierosolymitana 33 (1991), pp. 99–103

כתובת 6. מצבת תל אֶרְמֶאח - הכנעת מלכי המערב

מצבת שיש שנתגלתה בשנת 1969 בִּדְבִיר ליד בימה במקדש ניאראשורי בתל אֶרְמֶאח (הוא זֶמֶן העתיקה) שבעיראק כששים ק"מ ממערב למוצול. גובהה 1.30 מ' ורוחבה בבסיסה 0.69 מ'. חרותה עליה דמות המלך בלבוש מלכותי טיפוס, כשבשמאלו שרביט וימינו קמוצה ומורמת לפני פניו בתנועה המסמלת הערצה לאלים. שמונה סמלי אלים מכתרים את ראשו מלפנים ומאחור. מתוך 21 השורות שנחקקו במצבה, תשע האחרונות מחוקות כמעט כליל, אך מתוך השרידים ניתן לשחזר. בקטע המחוק נמסר על הענקת ערים על ידי המלך לנרגל־אֶרֶש שהיה מושל באזורים נרחבים ממערב לאשור. כשסר חנו של מושל רב השפעה זה, דאגו מתנגדיו למחוק את זכרו. החידוש בכתובת זו לעומת הכתובות האחרות הדנות בפעולות אדד־נֶרֶךְ ג' במערב הוא באזכור שמו של יואש מלך ישראל כמעלה מס לאשור.

מהדורה: A. S. Page, "Grayson, *Assyrian Rulers* 3, no. 7, pp. 209–212; S. Page, "A Stela of Adad-Nirari III and Nergal-Ereš from Tell Al Rimah", *Iraq* 30 (1968), pp. 139–153

תרגומים: TPOA, p. 94–95; TUAT 1/4, p. 368; COS 2, pp. 275–276
תצלום: S. Page, *Iraq* 30 (1968), pl. xxxviii; אזור, עמ' 22

2-1 אל האל אדד, האדון הגדול ביותר, גיבור האלים, העז, בן האל אַנְ, יחיד ונורא, הנעלה, מפקח על תעלות שמים וארץ, הממטיר שפע, היושב בַּמֶּת, אדון גדול, אדונו.

3 אדד־נֶרֶר, מלך עז, מלך התבל, מלך אשור, בן שֶׁמֶש־אדד, מלך התבל, מלך אשור, בן שלמנאסר מלך ארבע כנפות הארץ.

8-4 גייסתי את מרכבותי (י) (ואת) הצבא על מחנהו וציוויתי ללכת אל ארץ חת. בשנה אחת הכנעתי לרגלי את ארץ אֶמֶר ואת ארץ חת על סביבותיה. הטלתי עליהן מס ומנחה לעד. הוא קיבל 2000 כיכר כסף, 1000 כיכר נחושת, 2000 כיכר ברזל, 3000 בגדי פשתן צבעונים כמנחה ממראי מארס־דמשק. הוא קיבל את המנחה של יואש משומרון, הצורים והציידונים.

12-9 הלכתי לים הגדול שבמערב השמש. הצבתי את צלם מלכותי בארוד אשר בתוך הים. עליתי להר הלבנון (ו) כרתי קורות ארוזים חזקים הדרושים לארמוני (ו) מקדשי. את המנחה של מלכי ארץ נֶאֶר כולם קיבל.

8-4 בשנה אחת. ציון זמן זה הוא נוסחה ספרותית ואין בו דיוק כרונולוגי. לכן יש להבין את הסעיף כמסכם את פעולות המלך במערב במשך שנים אחדות. לפי הרשום ב־כרוניקה האֶפּוֹנִימִית (ראו כתובת 38), אדד־נֶרֶר ג' נלחם בצפון סוריה בשנים 803–805, ואולי גם 802. אבל רק בשנת 796, הגיע לסביבת דמשק, וזאת על פי הציון שחנה בַּמֶּנְצוֹת (המזוהה בַּמֶּגִּדֶל עֲנִיָּר בבקעת הלבנון על כביש בירות־דמשק; ואילו דאלי [עמ' 68–70] מרחיקה את מֶנְצוֹת עד תֶּל־בֶּרֶסֶפֶ שבצפון סוריה); היא גם השנה בה יואש העלה מס למלך אשור (ראו בהרחבה אצל תדמור).

הוא קיבל 2000 כיכר כסף, וגר. בחילוף מגוף ראשון לגוף שלישי נשמר ניסוח המקור ממנו נלקחה רשימת המנחה. כמויות הזהב והכסף שונות מן הרשום בכתובות האחרות של אדד־נֶרֶר ג' (השוו כתובות 4 ו־5), וזו דוגמה

לשינויי העתקה האופייניים לכתובות מלכי אשור. ראו אצל De Odorico, *Numbers*, pp. 67–74.

יואש משומרון (או: השומרוני). תעתיק שמו של מלך ישראל בכתב יתדות וקריאתו *lu'asu Samirināya* נדונו רבות (מלמט). הכינוי "השומרוני" למלך ישראל מופיע כאן לראשונה בכתובות אשוריות והוא מוכר גם מאוחר יותר בימי מנחם בן גדי (ראו כתובת 9). מעורבות אשור איננה מוזכרת במפורש במקרא, אך נראה שהיא נרמזת בכתוב: "ויתן ה' לישראל מושיע ויצאו מתחת יד ארם" (מל"ב יג, ה). ניתן לזהות את המושיע באדד־נֶרֶךְ ג' שהכניע את ארם־דמשק ועל ידי כך הסיר מישראל את לחצו של בן־הדוד. קורות ארזים חזקים. כך יש לקרוא (עם בורגר).

12-9

ארץ נֶאֶר נמצאת באזור דִּיאֶרְבֶּקֶר, המקום היחיד שאינו נמצא במערב, ואולי הוזכר כאן כדי למלא מקום ריק בשורה הסוגרת את רשימת ניצחונות המלך (כהצעת תדמור).

ב עודד, "המסעות של אדד־נֶרֶךְ הג' לסוריה הדרומית (ולאֶרֶץ ישראל)", מחקרים לתולדות עם ישראל ואֶרֶץ ישראל ה', חיפה תשל"ב, עמ' 25–34; א' מלמט, "לתעתיק האשורי של שם המלך י(ה)ואש באסטילת אדד־נֶרֶךְ הג'", שם, עמ' 35–37.

A. Malamat, "On the Akkadian Transcription of the Name of King Joash", *BASOR* 204 (1971), pp. 37–39; H. Tadmor, "The Historical Inscriptions of Adad-Nirari III", *Iraq* 35 (1973), pp. 141–144; M. Weippert, "Die Feldzüge Adadniraris III. nach Syrien. Voraussetzungen, Verlauf, Folgen", *ZDPV* 108 (1992), pp. 42–67; S. M. Dalley, "Neo-Assyrian Tablets from Til Barsib", *Abr-Nahrain* 34 (1996–1997), pp. 66–99.

המצבה מפזרג'יק, פנים (המוזיאון בקהרמאן־מרעש, תורכיה)

שלמנאסר הרביעי

התיעוד ההיסטורי מימי שלמנאסר ד' (773-782 לפסה"נ) דל ביותר. שרים ומושלים שלטו באשור ביד רמה. 'הכרוניקה האפונימית' מלמדת שבימיו נוהלו שישה מסעות נגד אררט. אבל אשור לא זנחה לגמרי את המערב, ועדות לכך הרישום על יציאה אל "הר הארזים" (בשנת 775) ואל "דמשק" (בשנת 773).

כתובת 7. מצבת פורגיק

מצבה זו נתגלתה ליד הכפר מרעש בזמן הקמתו של סכר פורגיק שבדרום מזרח תורכיה. שתי כתובות שונות חרות עליה, הקדומה מימי אדד־נֶרֶךְ ג' כשהמצבה שימשה כאבן גבול אשורית בגבול בין כֶּמַח וגֶרְגֶּם. בצדה האחורי חרותה כתובת שנייה מימי שלמנאסר ד' ובה דיווח על מסע לדמשק שהכניעה מיוחסת לשִׁמְשֵׁאל התרתן, דוגמה לעצמאותם של פקידי ממשל בתקופה זו.

מהדורה: Grayson, *Assyrian Rulers* 3, no. 1, pp. 239-240
תצלום: V. Donbaz, *ARRIM* 8 (1990), Figures 9-16; איור, עמ' 30

- 3-1 שלמנאסר, מלך עז, מלך אשור, בן אדד־נֶרֶךְ, מלך עז, מלך התבל, מלך אשור, בן שמש־אדד, מלך ארבע כנפות (הארץ).
- 10-4 כאשר שִׁמְשֵׁאל התרתן הלך אל ארם־דמשק, את מנחת חזיון מארם־דמשק - כסף, זהב, ארד, מיטת מלכותו, כיסא מלכותו, בתו עם נדוניה

כבדה, רכוש היכלו ללא מספר – קיבלתי ממנו.

בשובי (מדמשק), נתתי את אבן הגבול הזו לאֲשַׁפְּלִלִּם מלך כֶּמַח. מי שיקח אותה מיד אֲשַׁפְּלִלִּם, בניו, בני בניו, (האלים) אשור, מרדך, אדד, סין, שמש, לא יעמדו בדינו (ו) לא ישמעו לתפילתו. לו תשנבר (?) ארצו במהרה כלבנה. לא עוד יתן עצה למלך. תועבת אשור אלי, (ו) סין היושב בחרן.

שֶׁמֶשׁ-אֵל התרתן היה מהאישים הבולטים ביותר באשור במחצית הראשונה של מאה ח'; שלוש פעמים היה אֶפּוֹנִים (בשנים 752, 770, 780). שלא כמקובל, הקים מצבות להנצחת מפעליו האישיים ועליהן כתובות בסגנון מלכותי; ראו איקדה, עמ' 281-290.

מנחת חזיון מארם-דמשק. בסוף המאה ט', מלך בדמשק בִּיהֶדֶד בן חזאל ולא ידוע אם בינו ובין חזיון (*Hadianu*) היה מלך נוסף (וזאת בהנחה ש"מראי" המוזכר בכתובת אדד־נֶרֶךְ ג' הוא בִּיהֶדֶד; ראו כתובת 4). השם חזיון מוכר כשמו של אחד מראשוני המלכים בדמשק (השמו מל"א טו, יח). האירוע המדווח כאן נזכר גם בִּכְרוֹנִיקָה הָאֶפּוֹנִימִית; כאירוע המרכזי לשנת 773 (ראו כתובת 38).

אֲשַׁפְּלִלִּם מלך כֶּמַח נזכר גם בימי אדד־נֶרֶךְ ג'. לא יעמדו בדינו (ו) לא ישמעו לתפילתו. לו תשנבר (?) ארצו במהרה כלבנה. לא עוד יתן עצה למלך. הקללות שיחולו על משחית המצבה שייכות למאגר הקללות המסורתיות המוכרות כבר בימי חמורבי מלך בבל בראשית האלף השני לפסה"נ. האלים מתבקשים להסיר את הגנתם מן החוטא ולהפנות עורף לתפילתו. קשה לעמוד על ניסוח שתי הקללות האחרונות בגלל מצב השתמרותה הלקויה של המצבה במקום זה (להצעת שחזור אחרת, ראו זקניני).

C. Zaccagnini, "Notes on the Pazarcik Stela", *SAAB* 7 (1993), pp. 53-72; S. Timm, "König Hesion II. von Damascus", *WO* 24 (1993), pp. 53-84; Y. Ikeda, "Looking from Til Barsip on the Euphrates: Assyria and the West in Ninth and Eighth Centuries B.C.", in: K. Watanabe (ed.), *Priests and Officials in the Ancient Near East*, Heidelberg 1999, pp. 271-302

תגלת-פלאסר השלישי

תגלת-פלאסר ג' (727-745 לפסה"נ) נחשב כמבשרה של התקופה האימפריאלית הנמרצת ביותר שידעה אשור מעודה. הוא עלה לכס המלוכה אחרי עשרות שנים של חולשה במעמדו של המלך האשורי, חולשה שנבעה בין היתר מפועלם של מושלים רבי השפעה. תגלת-פלאסר ג' קיצץ בסמכויות המושלים ובנכסיהם, ובהמשך יצא לסדרת מסעות צבאיים ששוב העלו את אשור כגורם מדיני ראשון במעלה "מן הים העליון (התיכון) עד הים התחתון (המפרץ הפרסי)".

ימי תגלת-פלאסר ג' לא זכו לטיפול נאות במחקר ההיסטורי המודרני עקב מצב השתמרותם של המקורות מימיו שרובם ככולם שבורים או פגומים עד למאוד. חלקם הגדול נתגלה כבר בראשית המחקר הארכאולוגי במסופוטמיה בחפירותיו של אוסטין לייארד בתל נמרוד (הוא כלח העתיקה) בשנת 1845. בארמון הדרומי-מערבי מיסודו של שלמנאסר ג', גילה לייארד בניין שרוף מט לנפול ובו תבליטים שהיו צמודים לקירות כשהצד החרות פונה כלפי הקירות. חלקים של תבליטים אחרים נערכו על הרצפה. לייארד שיער שהתבליטים הובאו ממקום אחר בתל ונועדו לשימוש משני בבניין בו נתגלו. כשהגיע לארמון המרכזי וגילה ערמה של כמאה תבליטים נוספים, קלע לאמת בקביעתו כי אלה הם תבליטים אשר נלקחו על ידי אסרחדון לביתו החדש. לייארד צייר קצת מן התבליטים, טבע טביעות נייר של הכתובות שהיו עליהם ולאחר מכן, ניסר את הכתובות מן התבליטים ושלח את ה"תמונות" למוזיאון הבריטי בלונדון. כך אבדו תולדות תגלת-פלאסר ג' הרשמיות כמעט סופית.

המהדירים הראשונים לא הבחינו שהחומר הכתוב שייך לסדרות שונות, חלקן כתוב בשורות בין שני פסי תבליטים (מספר השורות נע בין 7 ל-12, תלוי

בחדר בו הוצבו התבליטים), וחלקו כתוב על גבי דמויות מגולפות (מספר השורות - 16, 20 או יותר). וכמו כן לא ידעו שהתבליטים נועדו לחדרים שונים בארמון. הדבר נתגלה על ידי תדמור שחקר את מחברותיו של לייארד, ורק לאחרונה (1994) זכינו במהדורה חדשה ומלאה של כל כתובות תגלת פלאסר ג' ושחזור אתרן המקורי (ראו תדמור).

כתובת 8. קטע אנאלים משנת 738 - פרשת עזריהו

הפרשה המדווחת כאן התרחשה בשנת 738 ועניינה בעזריהו שעמד בראש המורדים באשור באזור חמת. בפרסום הראשון של הטקסט (בשנת 1869) הניח ג'ורג' סמית שיש לצרף אליו לוח חומר שבור (K 6205) ובו נמצא השם "אַד", התעתיק האשורי של השם יהודה, שלדעת סמית היתה ארצו של עזריהו. במשך כמאה שנה התדיינו המלומדים בנכונות זיהוי זה והיו שהציעו שִׁאֲד היא שְׁמָאֵל בצפון סוריה. תדמור (תשכ"ב) סבר אמנם שהכוונה לממלכת יהודה ולעזריהו מלך יהודה. אך בדיקה חדשה של שבר הלוח העלתה כי יש לחברו אל שבר לוח אחר שכלל אינו שייך לימי תגלת-פלאסר ג' (נאמן; ראו כתובת 26). כך נשאר עזריהו שבאנאלים של תגלת-פלאסר ג' ללא זיהוי ודאי, הן למוצאו והן לממלכתו. מכל מקום, המרד בתגלת-פלאסר ג' בשנת 738 היה כולו בארץ חמת והוא הסתיים בהגליית תושבים ובסיפוח האזור לאשור.

הקטע שבור מאוד והטקסט הושלם חלקית על פי קטעים מקבילים.

מהדורה: *Tadmor, Tiglath-pileser III, Annals, no. 9*, pp. 58–63*; תרגומים: *ANET, pp. 282–283* (לתרגום זה מצורף K 6205 ולכן אינו מעודכן); *TPOA, pp. 97–98; TUAT 1/4, pp. 370–371; COS 2, p. 285*

...עזריהו...לכד...מס כמו [של האשורים]... העיר ... עזרתו. העיר אֶלְן
[...העיר [אַסְנָ], סִינָ, ...כְּשֶׁפֶן] [אשר בחוף] הים, יחד עם הערים [...]עד
הר סַאָא, הר הנוגע בהר הלבנון, הר בעל צפון עד הר אמנה, הר עצי
האשכרוע, הר סַאָא על כל היקפו, פחוות כְּר־אֹדֹד, חֲדָרָה, פחוות נֶקְדָּנָה,
הר [הַסְּ?] עם הערים בסביבותיו, העיר אֶרְן] אשר משני עבריהם,
הערים אשר סביבותיהן, הר סֶרְ[בָּא, ההר על כל סביבותיו, הערים

12-1

אֶשְׁחַנֵּה, יָתֵב, הִר יֶרֶק עַל כָּל הִיקְפוֹ... הָעָרִים אֶלְתֶּרֶב, זִתְנָה עַד הָעִיר
 אֶתֶנָּה, [] בְּמֶמֶ - 19 מַחֲזוֹת חֲמַת וְהָעָרִים סְבִיבוֹתֵיהֶם אֲשֶׁר בַּחוּף
 הֵים בּוֹא הַשֶּׁמֶשׁ, אֲשֶׁר בַּחֲטָא וּבַעֲוֹן נִתְפָּסוּ עֲבוּר עֲזִרְיָהוּ, סִפְחַתִּי
 לַתְּחֹם אֲשׁוּר. אֶת שְׁנֵי סָרִיסֵי מִינִיתִי עֲלֵיהֶם כִּפְחוֹת [...] 83,000 [...]
 בְּאוֹתָן עָרִים אֲרַגְנִתִּי בַּפְחוֹת תִּשְׁ[חֵן]. 1,223 אֲנָשִׁים הוֹשְׁבֵתִי בַּפְחוֹת
 אֶלֶב ... פְּקִידִי...

- 12-1 עֲזִרְיָהוּ (*Azriyau*). הַסִּיּוּמָת *yau* - בְּשֵׁם הִיא הַתַּעְתִּיק הָרָגִיל לַמְּרִכִּב
 הַתִּיאופוֹרִי יָהוּ, וְלִכְן הַשֵּׁם יִשְׂרָאֵלִי. כְּפִי שְׂצוּן לַעִיל, בְּפִירְסוּמִים הָרֵאשׁוֹנִים
 שֶׁל הָאֲנָאִלִּים שֶׁל תַּגְלַת-פְּלָאסֶר ג', צוֹרֵף שֶׁבֶר לֹחַ שֶׁהִסְתַּבֵּר עֲכָשִׁיו שֶׁהוּא
 חֶלֶק מִלֹּחַ מִימֵי סָרְגוֹן ב' אוֹ סִנְחָרִיב (רְאוּ כְּתוּבַת 26). בְּשֶׁבֶר הַלֹּחַ מוֹזְכָּר
 מֶלֶךְ שֶׁהָיָה אוֹיֵב לְאֲשׁוּר וּשְׂרִידֵי שְׁמוֹ "יָהוּ מֵאַרְץ יְהוּדָה", וְקָרֹב לְוֹדָאִי
 מְדוּבָר בַּחֲזָקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה. בַּעֲקֻבּוֹת תִּיאֲרוֹךְ הַלֹּחַ לִימֵי חֲזָקִיָּהוּ, נִשְׁאָר
 עֲזִרְיָהוּ שֶׁל יְמֵי תַּגְלַת-פְּלָאסֶר ג' לֵאלֹא פִּרְטִים מִזֵּהִים נוֹסְפִים חוּץ מִשְׁמוֹ. הוֹצַע
 לְרֹאוֹת בּוֹ אֶת מֶלֶךְ חֲדָרְךָ (נֶאֱמַן), אֲךָ תַּעְתִּיק הַשֵּׁם *Azriyau* מִצְבִּיעַ עַל הַיּוֹתוֹ
 שֶׁם יִשְׂרָאֵלִי; לוֹ הָיָה אֲרָמִי, הִיָּה הַתַּעְתִּיק *Idriyau* *.
 הָעִיר [אַסֵּנָה], סִינָה. לִזְהִיּוּם, רְאוּ כְּתוּבַת 1.
 כְּשֶׁפֶנָּה [אֲשֶׁר בַּחוּף] הֵים. אוֹלִי כּוֹסְבָא לִיד נַחַל קְדִישָׁא, 15 ק"מ דְּרוֹמִית
 לְטִרִּיפּוּלִי.
 הִר בַּעַל צַפּוֹן. גִּבְלֵי אֱלִיאֲקָרַע (הוּא הִר חֲזִי בַּתְעוּדוֹת חֲתִיּוֹת וְאַכַּדִּיּוֹת,
 Mons Casius בַּמִּקְוֹרוֹת הַקְּלִסִּיִּים), בְּשֶׁפֶךְ נֶהַר אוּרֹנוֹסֶס לִים הַתִּיכּוֹן
 כְּשֹׁלִשִׁים ק"מ מִצַּפּוֹן לָעִיר אוּגְרִית.
 הִר אֲמִנָּה. הִר בְּרַכְס מוֹל הַלְּבָנוֹן (הַשּׁוּוֹ כְּתוּבַת 1).
 הִר סֶאָא עַל כָּל הִיקְפוֹ. הוֹצַע לִזְהוּתוֹ בְּגִבְלֵי זֶאנִיָּה שֶׁמִּמְזֹרַח לְטִרִּיפּוּלִי.
 כְּרִיאַדָּד. אוֹלִי חֶלֶב, עִירוֹ שֶׁל הָדָד אֶל הַסַּעְרָה.
 חֲדָרְךָ (*Hatarikka*). אוֹלִי תֵל אֶפִּיס כְּאַרְבַּעִים ק"מ דְּרוֹמִית-מַעֲרָבִית לַחֶלֶב.
 בַּתֵּל אֶפִּיס נִתְגַּלְתָּה מִצְבַּת זִכָּר מֶלֶךְ חֲמַת וְלָעֵשׂ הַמִּתְאַרְתָּ אֶת הַצֶּלֶת הָעִיר
 מִמַּצּוֹר שֶׁהִטִּילוּ עֲלֶיהָ בִּן-הָדָד ג' וּבַעֲלִי בְרִיתוֹ (KAI 204). הַשּׁוּוֹ זִכ' ט, א.
 1,223 אֲנָשִׁים הוֹשְׁבֵתִי בַּפְחוֹת אֶלֶב שְׁבָאֲרֵץ אֲרָרַט. הַגְּלִייתִי תוֹשְׁבִים מִן
 הַמַּעֲרָב לְאֶלֶב יָכוֹלָה הָיְתָה לְהַתְּבַצֵּעַ רַק אַחֲרֵי שְׁאֶלֶב נִכְבְּשָׁה. לְפִי 'הַכְּרוֹנִיקָה
 הָאֲפוֹנִימִית', אֶלֶב נִכְבְּשָׁה בִּשְׁנַת 739 (רְאוּ כְּתוּבַת 38).

ח' תדמור, "עוריו מלך יהודה בכתובות אשור", בימי בית ראשון (קובץ), ירושלים תשכ"ב, עמ' 158-193; ג' נאמן, "מסעות מלכי אשור ליהודה לאור תעודה אשורית חדשה", שנתון ב (תשל"ו), עמ' 164-180
 N. Na'aman, "Sennacherib's 'Letter to God' on His Campaign to Judah", *BASOR* 214 (1974), pp. 25-39; K. Kessler, "Die Anzahl der assyrischen Provinzen aus Jahres 738 v. Chr. in Nordsyrien", *WO* 8 (1975), pp. 49-63; N. Na'aman, "Looking for KTK", *WO* 9 (1978), pp. 220-239; M. Cogan and H. Tadmor, *II Kings*, Garden City 1988, pp. 165-166

כתובת 9. קטע אנאלים משנת 738 - רשימה של מעלי מס

רשימת מלכי המערב אשר העלו מס בשנת 8 לתגלת-פלאסר ג' (738 לפסה"נ) באה באנאלים אחרי הטקסט בכתובת 8, וכששעשרה שורות מפרידות בין שני הקטעים בהם נסקרו קרבות בארמים ממזרח לחידקל. תאריך הרשימה נקבע לפי השורה הבאה מיד אחריה והפותחת את הדיווח על אירועי השנה התשיעית למלך. בין מעלי המס נמצא מנחם השומרוני, אך אין זו הפעם הראשונה שמדווח על תשלום מס ממלך ישראל; לרישום קודם במקצת ראו כתובת 10.

מהדורה: Tadmor, *Tiglath-pileser III*, *Annals* 13*-14*, pp. 68-71, lines 10-12; 1-5
 תרגומים: ANET, p. 283; TPOA, pp. 98-99; TUAT 1/4, p. 371; COS 2, p. 285

קיבלתי מס מכִּשְׁתִּשָּׁפ מִכְמַח, רִצִּין מֵאַרְם־דַּמְשֶׁק, מִנְחָם מִשׁוּמְרוֹן,^{12-10, 13*}
 חִירָם מִצּוֹר, שִׁפְטָבֶעַל מִגְּבֹל, אוֹרֶכְּ מִקְוֶה, פֶּסֶרְס מִכְרַכְמִישׁ, אֲנָאֵל^{5-1, 14*}
 מִחַמַּת, פִּנְמוֹ מִשְׁמָאֵל, תִּרְחַלֶּר מִגְּרָגִם, סֶלְמֵל מִמְּלֹד, דִּדְאֵל מִכְסֶּכֶּ, וְסִרְמֶ
 מִתְּבֹל, אֲשַׁחַת מִתְּנִי, אֲרַבֵּל מִתְּחִנִּי, תַּחֲמֵ מֵאֲשַׁתְּנִדִּי, אֲרִמִּי מִחֲבִשְׁנִי, וְבִבִּי
 מִלַּכַּת הָעֵרָבִים - זֹהָב, כֶּסֶף בְּדִיל, בְּרוֹז, עוֹרוֹת פִּילִים, שְׁנֵהבִים, בְּגָדִים
 צִבְעוֹנִיִּים, כּוֹתוֹנוֹת, צִמְר תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן, עֲצֵי הָבָנִים, עֲצֵי אֲשַׁכְרוּעִי, כָּל
 דְּבַר יִקָּר לְאוֹצֵר הַמַּלְכוּת, כְּבָשִׁים בְּרִיאִים אֲשֶׁר צִמְרָם צְבוּעֵי אֲרָגְמָן,
 צִיפּוֹרֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר כִּנְפֵיהֶן צְבוּעוֹת תְּכֵלֶת, סוּסִים, פֶּרָדִים, בָּקָר וְצֹאן,
 גְּמָלִים, נֶאֱקוֹת עִם בְּכֵרִיהֶן. בִּשְׁנַת 9 לַמַּלְכוּתִי, אֲשׁוּר אֲדוֹנִי סִמְכָנִי
 וַיִּצְאֵנִי אֶל ...

הרשימה מתחלקת ליחידות גיאוגרפיות המשקפות כנראה צירופים מדיניים של ממלכות בעלות אינטרסים משותפים. כִּמְח שהיתה נאמנה לאשור מזה מאה שנים מופיעה תמיד ראשונה, ולאחר מכן, הסדר הוא: מרכז סוריה ודרומה, צפון סוריה, הצפון הרחוק וצפון־מערב. סדר רישום זה נשמר בכל ההעתקים של הרשימה.

רצין מארם־דמשק. השם מועתק כאן *Rahianu* ובכתובת *Raḡianu* 10. שתי הצורות של השם מלמדות שבארמית עתיקה הצורה היתה *רִצִּין, והיא מועתקת באכדית כ"רִקִּין" או "רחין" ובעברית כ"רצין". ההגייה המקורית נשתמרה עד לימי בית־שני כפי שמלמד הכתיב "רציאן" במגילת ישעיה א ממדבר יהודה (ט, י). השם נגזר משורש רצ"ה שפירושו: רצוי, מרוצה, נעים. ייתכן שבין רצין ובין חזיון שמלך בדמשק בימי שלמנאסר ד' (השוו כתובת 7) מלך מלך נוסף שאינו ידוע לנו. על מרידתו בתגלת־פלאסר ג', השוו כתובת 12, ש' 4-3.

מנחם משומרון (או: השומרוני) *Menihimme Samerināya*. על כניעתו של מנחם לפול, הוא תגלת־פלאסר ג', השוו מל"ב טו, יד־כב. השימוש בכינוי "השומרוני" למלך ישראל מוכר כבר מימי אדד־נֶרֶךְ ג' (השוו כתובת 6). חירם מצור. השוו כתובת 12, ש' 5.

אורֶךְ מִקְנֶה. בקליקיה, באזור העיר אדנה; השוו גם מל"א י, כח. השם אורֶךְ מופיע בכתובת אֶזְתֶּרֶת הדו־לשונית (פיניקית ולווית הירוגלפית) מקאראטֶפֶה (KAI 26), אך אין הסכמה אם יש לזהות את "אורכ" זה עם מלך קוה של ימי תגלת־פלאסר ג'. כרכמיש. על הפרת העליון, כמאה ק"מ צפונית־מזרחית לחלב; השוו יר' מו, ב.

פִּנְמוֹ מִשְׁמָאל. הוא פִּנְמוֹ ב' המוזכר בכתובת ארמית של בנו בֶּרֶדֶכֶב כוּסָאל של תגלת־פלאסר ג', שנפל בקרב על דמשק (733/32 לפסה"ג); השוו KAI 215.

שִׁמְאֵל. שם הממלכה וגם עיר הבירה ששכנה בתל זנג'ירלי, צפון־מערב לחלב, לרגלי הר אמנוס.

תַּבַּל (*Tabal*). ממלכה ניאורחתית בדרום־מערב תורכיה צפונית להרי הטאורוס; נמנית עם בני יפת בבר' י, ב; וכן יח' כז, יג; לח, ב'ג; לט, א. תַּנִּי, תַּחֲנִי, אֶשְׁתַּנְדִּי, חַבְשָׁנִי. כולן ממלכות ניאורחיות קטנות במרכז אנטוליה.

זָבַב מַלְכַּת הָעֲרָבִים. מעמדם המרכזי של נוודים אלה במסחר שעבר בדרך המלך מדמשק לצפון סוריה וגם לצור דרך ממלכת ישראל הביא אותם לסור למרותה של אשור אשר השתלטה על כל המרחב הסורי־פיניקי. מסתבר שערבים אלה שכנו בצפון ערב ולא בדרומה שהיתה עדיין מעבר לאופק האשורי. ראו גם כתובת 13, ש' 19–34.

ח' תדמור, "עזריהו מלך יהודה בכתובות אשור", בימי בית ראשון (קובץ), ירושלים תשכ"ב, עמ' 172–179
Eph'al, *Arabs*, pp. 82–83

כתובת 10. המצבה מאיראן - רשימה של מעלי מס

מצבה אחת בלבד שרדה מימי תגלת־פלאסר ג' והיא נתגלתה באזור קרמנשח שבמערב איראן; רק שלושה שברים ממנה ידועים (שניים מהם נמצאים במוזיאון ישראל). המצבה הוקמה במהלך המסע להרי הוגרוס בשנת 737 לפסה"נ, והיא השנה האחרונה המדווחת בתיאור ההיסטורי שבמצבה. רשימת המלכים מעלי המס באה בתום הסקירה הכללית של תשע שנות פעילות המלך, לפני הברכות והקללות המסיימות בדרך כלל כתובות מלכותיות. כמה נקודות מלמדות שהרשימה אינה מעודכנת לשנת 737, שנת המסע, אלא משקפת את המצב שקדם לה. ברשימה משנת 738 מלך צור הוא חירם (ראו כתובת 9); חירם מלך בצור עד שנת 734 כעדות רשימת הוואסלים מאותה שנה (ראו כתובת 11). יוצא שאתבעל מלך צור המוזכר במצבה קדם לחירם. נוסף לכך, ברשימת מעלי המס שבמצבה חסר שמו של מלך חמת, ודומה שבזמן עריכת הרשימה עדיין נמשכה התסיסה באזור חמת ורק בשנת 738, במסע נגד עזריהו, הוכרע גורלה (ראו כתובת 8). אם כן, רשימת המס במצבה זו קודמת לזו של האנאלים (ראו כתובת 9), וככל הנראה נערכה בשנים 739–740. מסתבר שהסופרים שנתלוו לצבא במסעו לקחו אתם חומר כתוב, מוכן לשימושם כשיתבקשו לחבר כתובות במהלך המסע. היה ברור להם שיצטרכו להנציח את ניצחונות המלך ולצורך זה הצטיידו בטיוטות, ביניהן רשימת המס הנוכחית.

מהדורה: Tadmor, *Tiglath-pileser III*, Stele III A, pp. 106–109

תרגומים: TPOA, p. 98; TUAT 1/4, p. 378; COS 2, p. 287

תצלומים: Tadmor, *Tiglath-pileser III*, p. 91; איור, עמ' 39

המצבה מאיראן מימי תגלת-פלאסר השלישי (מוזיאון ישראל)

23-1 מלכי ארץ חת, הארמים אשר לחוף הים בוא השמש, הקדרים (ו)הערבים, כְּשֶׁתִּשָּׁפּ מִכְמַח, רצין מארס־דמשק, מנחם משומרון, אתבעל מצור, שפטבעל מגבל, אורכ מקנה, סלמל ממלד, וסרמ מתבל, אשחת מאתנ, ארבל מתחנ, תחמ מאשתנ, אארמ מחבשנ, ודאל מכסכ, פסרס מכר[כ]מיש, פנמו מ[שמ]אל, תרחלך מ[גר]גם, זבב מלכת הערבים - הטלתי עליהם מס ומנחה, כסף, זהב, בדיל, ברזל, עורות פילים, שנהבים, בגדי תכלת וארגמן, בגדים צבעוניים, כותונות, גמלים ונאקות. 30-24 אשר לאַרְנָן מִמְנִי, דִּלְתִּי מֵאֶלְפִי, ראשי הערים של נִמְר וסַנְגַּבְ[ת] (ו)כל ארצות ההרים במזרח, הטלתי עליהם סוסים, פרדות, גמלים, צאן ובקר שאקבל מהם מדי שנה באשור.

23-1 הקדרים (ו)הערבים. מימי שלמאסר ג' עד ימיו של תגלת־פלאסר ג', לא נזכרו הערבים במקורות; השוו כתובת 1. השם 'ערבי' הוא שם כולל לכל הנוודים במדבר הסורי. קדר. שבת או איגוד שבטי נוודים שהתפשט על פני מרחבים גדולים של המדבר הסורי־הערבי. מרכזו היה בנווה המדבר דוקה במזרחו של ואדי סרחאן. בתקופה הפרסית חרדו הקדרים עד לגבולות מצרים כעדות כתובת ארמית מתל מסחזטה שבואדי תמילאת המזכירה את "קינז בר גשם מלך קדר" (ואפשר שהוא גשם הערבי, יריבו של נחמיה, השוו נחמ ב, יט), ראו פורטן וירדני, עמ' 233. במקרא נמנה קדר על בני ישמעאל (בר' כה, יג; וגם יש' ס, ז; יר' מט, כח).

רצין (Raḡianu). לצורות שונות של השם, ראו בכתובת 9, וכן וייפרט, עמ' 46, הע' 83.

מנחם משומרון *Menihimme Samerināya*. לפי תאריך הרשימה המוצע לעיל, מנחם היה כפוף לתגלת־פלאסר ג' כבר בשנת 740-739. אתבעל (*Tuba'il*). אין ידיעות נוספות על אתבעל זה ועל החלפתו בחירם (ראו כתובת 12, שו' 5). השם מוכר במקרא, השוו "אתבעל מלך צידנים" (מל"א טז, לא). הצורה האשורית של השם, כמו זו שמביא יוסף בן מתתיהו (*Itobalos*) משקפים את הצורה הפיניקית.

30-24 אשר לאַרְנָן מִמְנִי, דִּלְתִּי מֵאֶלְפִי, ראשי הערים של נִמְר וסַנְגַּבְ[ת] מכל ארצות ההרים. סיכום זה של מעלי מס מן המזרח חוזר על הרשום במצבה, בדיווח על המסע בשנת מלכותו השנייה של המלך.

ב פורטן וע' ירדני, אוסף תעודות ארמיות ממצרים העתיקה ד: חרסים ושונות, ירושלים 1999, עמ' 233

L. D. Levine, "Menahem and Tiglath-pileser: A New Synchronism", *BASOR* 206 (1972), pp. 40–42; M. Cogan, "Tyre and Tiglath-pileser III", *JCS* 25 (1973), pp. 96–99; M. Weippert, "Menahem von Israel und seine Zeitgenossen in einer Steleinschrift des assyrischen Königs Tiglathpileser III. aus dem Iran", *ZDPV* 89 (1973), pp. 26–53

כתובת 11. כתובת סיכום - רשימה של מעלי מס בשנת 734

רשימה זו באה בכתובת סיכום (מס' 7) על לוח חומר גדול שרק כמחציתו הגיעה לידנו. כיבושי תגלת־פלאסר ג' "משנתי הראשונה עד שנת שבע־עשרה" מובאים בסדר גיאוגרפי ממזרח למערב, ואחריהם סיכום כל הארצות שהיו כפופות לו. למרות שהכתובת נערכה בשנת 729, הרשימה משקפת את תחום השלטון האשורי בשנת 734. תאריך זה נקבע על פי הזכרתם של מִתְנָת מלך אשקלון וחנן מעזה בין מעלי מס לאשור. שניהם לא נכנעו לתגלת־פלאסר ג' בעת מסעו לארץ־ישראל בשנים 732–734. כמו כן, לא נזכרו ברשימה ממלכות ארם־דמשק, ישראל, וצור שבאותן שנים עדיין נלחמו בתגלת־פלאסר ג'. מבחינה ספרותית, הרשימה מתחלקת לשתי יחידות, הראשונה כוללת את שמות המלכים כפי שהם מופיעים ברשימות משנות 740, 738 (ראו כתובות 9 ו־10), והשנייה שהיא חדשה, כוללת את מלכי פיניקיה, דרום סוריה וארץ ישראל. כנספח לרשימה מוזכרים שני אירועים 'חדשים' יותר, כניעת מנהיגי תָּבֶל וצור שלא נכללו ברשימה המסכמת.

מהדורה: Tadmor, *Tiglath-pileser III*, Summary 7, pp. 170–171
תרגומים: ANET, p. 282; TPOA, p. 104–105; TUAT 1/4, pp. 374–375; COS 2, p. 289

תצלום: Tadmor, *Tiglath-pileser III*, plate LV

אחור

מנחה] מאת כְּשֶׁת־שָׁפ מִכְמַח, אוֹרֶכּ מִקְוֶה, שִׁפְט־בֶּעַל [מִגְבֵּל [...],
[אֶנְ]אֵל מחמת, פִּנְמוּ מִשְׁמַאל, תִּרְחֵלִר מִגְרָגִם, סֶלְמֵל מִמְּלֹד [...],
[ו]סֶרֶם מִתְבֵּל, אֶשְׁחַת מִתְנֵ, אֶרְבֵּל מִתְחַנֵּ, תַחֲמֵ [מִאֶשְׁתַּנְדֵּ [...],

10' [מ]תנבעל מארוד, סנפ מבית־עמון, שלִמְנָ ממואב, [...] ,
 [מ]תִּנְתָּ מאשקלון, יהואחז מיהודה, קוסמלך מאדום, מִצָּ [...] ,
 [ח]נֹן מעזה, זהב, כסף, בדיל, ברזל, עופרת, בגדי צבעונים, כותונות,
 בגדי ארגמן של ארצם,
 [כל דבר] יקר, תוצרת הים (ו)היבשה, יבול ארצם, אוצרות מלכות,
 סוסים, פרדים רתומים לע[ו]ל... קיבלתי].

[ו]סְרָמָּ מתַּבֵּל דימה את עצמו כשווה לאשור ולא בא לפני. את
 סריסי, הרב־סריס שלחתי אל תַּבֵּל [...] ,
 את חָל, בן של אף אחד, הושבתי על כס מלכותו. 10 כיכר זהב,
 1000 כיכר כסף, 2000 סוסים [...] ... כמנחתו קיבלתי].

את סריסי, הרב־סריס, שלחתי אל צור. מִמָּתָן מצור 150 כיכר זהב,
 [2000 כיכר כסף קיבלתי].

10' [מ]תנבעל מארוד. כאן מתחילה היחידה השנייה החדשה של הרשימה.
 סנפ מבית־עמון, שלִמְנָ ממואב, [...] , [מ]תִּנְתָּ מאשקלון, יהואחז מיהודה,
 קוסמלך מאדום, מִצָּ [...] , [ח]נֹן מעזה. מלכי דרום ארץ ישראל וחוף פלשת
 מופיעים כאן לראשונה בכתובות תגלת־פלאסר ג'.
 סנפ מבית־עמון, או: בית־העמוני (*Bit-Ammanāya*). השם "שנב" מופיע
 בכתובת עמונית; ראו אחיטוב, כתובות, עמ' 227.
 שלִמְנָ ממואב, או: המואבי (*Ma'abāya*).
 [מ]תִּנְתָּ מאשקלון או: האשקלוני (*Asqulanāya*). 11'

יהואחז מיהודה, או: היהודי (*Iauhazi Iaudāya*) שמו המלא של אחז מלך
 יהודה (מל"ב טז, א) אינו מוזכר במקרא. הופעתו של אחז בין מעלי המס
 מצטרפת לידיעה במל"ב טז, ז בדבר כניעתו של אחז לתגלת־פלאסר ג'.
 ובקשתו לעזרה כנגד ארם־דמשק וישראל שעלו למלחמה על ירושלים. אם
 אכן הרשימה היא משנת 734, אזי יש להקדים את הסכסוך בין יהודה ושכניה
 לתקופה שלפני הגעתו של תגלת־פלאסר ג' לאזור (השוו כתובת 12, שר' 5).
 קוסמלך מאדום, או: האדומי (*Udumūya*).
 [ח]נֹן (*Hanunu*), מעזה או: העזתי (*Hazzatāya*). תעתיק השם באכדית
 ב־ח והצורה Gaza ביוונית (ומכאן בלשונות אירופה) ועִזָּה בערבית
 מצביעים על עִין חֲפִית.

- 15'-14' וְסָרַמְּ שַׁנְמַנָּה בִּין הוּסָאִלִּים הַנֶּאֱמָנִים לַתְּגַלְת־פְּלָאסַר בְּרֹאשִׁית הָעֶשְׂרִי (וְהַשּׁוּ כְּתוּבֹת 9 ר' 10), מֶרֶד בַּאֲשׁוּר וְהוּחַלֶּף.
 10 כִּיכֹר זֶהֲבָ, 1000 כִּיכֹר כֶּסֶף. בְּדוּמָה לְמֵאָה וְחֲמִישִׁים כִּיכֹר זֶהֲבָ שֶׁנֶּתְקַבֵּל מִמֶּתֶן מִצּוֹר, סָכּוּם גָּדוֹל זֶה נֶתְקַבֵּל מִמְּלָכִים שֶׁלֹּא הָיוּ יוֹרְשִׁים חֻקִּיִּים בְּאַרְצוּתֵיהֶם, וְדוּמָה שֶׁתְּשֻׁלּוּמִים מוֹגְדִלִים אֱלֹה נִוְעָדוּ לְהַבְטִיחַ אֶת תְּמִיכַת הָרִיבּוֹן הָאֲשׁוּרִי בְּאַוּזֹרֶפְטוּרִים; הַשּׁוּ גַם מִלִּב־טו, יִטִּכ־.
 16' מִתֶּן (Metenna) מִצּוֹר, אִוִּ: הַצּוּרִי (Šurrāya). יִרֵשׁ אֶת חִירָם שֶׁהָיָה בִּין הַמּוֹרְדִים בַּאֲשׁוּר בִּשְׁנַת 734.

כתובת 12. כתובת סיכום מס' 9

קָטַע מְלוּחַ חוֹמֶר גָּדוֹל שֶׁשֶׁבְּרִיו נִתְּגַלּוּ בְּמִקְדָּשׁ הָאֵל נְבוֹ בְּכַלְח. נִשְׁמַר בּוֹ תִּיאֹר קֶצֶר שֶׁל הַכִּיבוּשִׁים בְּמַעֲרָב בִּשְׁנֵים 738, 732-734 וְהוּא מִקְבִּיל לַשְּׁנֵי תִּיאֹרִים נֹסְפִים שֶׁל אוֹתָם אִירֻעִים (הַשּׁוּ כְּתוּבֹת 13 ר' 14). לְמִרְוֹת שְׁשֻׁלֶּשֶׁת הַלּוּחֹת מְשֻׁלָּמִים זֶה אֶת זֶה, עֲדִיין קִימִים סְפָקוֹת לְגַבִּי זִיְהוּם שֶׁל כְּמָה אִירֻעִים. סֹדֶר הַדִּיוּחַ הוּא בְּעִיקָר גִּיאוגְרַפִּי־הִיסְטוֹרִי כְּנִהוּג בְּכְתוּבֹת סִיכּוּם; הַחֲלֻקָּה לְסַעֲיָפִים בְּמִקּוֹר (הַסּוֹפֵר מֵתַח קוּוֹים בִּינֵיהֶם). כָּל כְּתוּבֹת הַסִּיכּוּם שֶׁל תְּגַלְת־פְּלָאסַר ג' נִתְּחַבְּרוּ בִּשְׁנַת 729 אוֹ קֶצֶת אַחֲרֶיהָ, כְּפִי שֶׁנִּלְמַד מֵהַשּׁוּאָתָן וּמִן הַנּוֹסָחָה שֶׁבְּפִתְיָחָה הַכְּתוּבָת: "מִשְׁנַת מוֹלְכִי עַד שְׁנַת 17 לְמַלְכוּתִי".

מהדורה: Tadmor, *Tiglath-pileser III*, Summary 9, pp. 186-189.
 תרגומים: TPOA, pp. 102-103; TUAT 1/4, pp. 376-378; COS 2, pp. 291-292.

- אחור [הַעִיר ח] דֶּרֶךְ עַד [הַהָר] סְאָא, הָעִיר כְּשֶׁפֶּנּוּ שְׁלִיד הַיָּם הָעֵלְיוֹן,
 [צֶמֶךְ, עֶרְקָת]
 [ל] גְּבוּל אֶרֶץ אֲשׁוּר הוֹסַפְתִּי. אֶת שְׁנֵי פִקְדֵי כַּפְחוֹת [הַפִּקְדָּתִי עֲלֵיהֶם].
 [אַרְץ בֵּית־חֻזָּאֵל הֶרְחַבָּה לְכָל הַיִּקְפָּה מִן־הָרָה] בְּנִנּוּ עַד הָעִיר גִּלְעָד,
 הָעִיר אֶבֶל-x-x]

[אשר לג]בול ארץ בית עמרי לגבול ארץ אשור הוספתי. פקיד [כפחה הפקדתי עליהם].

5 [חי]רם מצור אשר עם רצין קשר []
[העיר] מחלב מבצרו יחד עם ערים חזקות לכדתי. שללם []
[בא לפני ונשק את רגלי. 20 כיכר [זהב
[בגדי] ברומים, כותונות, פקידים, שרים ושרות x [] סוסים של
ארץ] מצורים קיבלתי.]

10 [ארץ בית עמרי] כולה [כבשתי ... חפ]ציהם אןל ארץ אשור הבאתי.
[הושע כ]מלך עליהם [המלכתי].
[אל העיר] סרפנ לפני []

[] $x+100$ כיכר כסף הוצאתי בכוח ול[ארץ אשור הבאתי].

[חנן העזתי נבהל מפני כלי נשקי החזקים] ונמלט [למצרים. ... את]
עזה.

[צלם האלים הגדולים אדוני וצלם מלכותי מזהב] עשיתי [והצבתי]
בהיכל עזה.

15 [עם אֵלֵי ארצם מניתי אותם... והוא] כציפור [עף] ממצרים
[] שלו לבית־מכס אשורי [עשיתי].

בהמשך שרדו 15 שורות פגומות מאוד ובהן דיווחים על קרבות עם הערבים וקבלת מנחה ממקומות נוספים במערב, בדומה לכתובות 12 ו־14.

2-1 אירועי שנת 738.
צֶמֶר. גם צֶמֶר (במכתבי אל־עמרנה), היא עיר חוף מדרום לארוד, תל כאָל;
השוו בר' י, יח.

העיר כֶּשֶׁפֶן שליד הים העליון, הים התיכון. כתוב "תחתון", אך הסופר
טעה בכתיבת הסימן e במקום šap.

4-3 כיבוש ארם־דמשק לאחר מצור ארוך (בשנים 732-733 לפי 'הכרוניקה
האפונימית', ראו כתובת 38). ההשלמות הן לפי כתובת 13. רצין מלך ארם־

דמשק השתתף במרד נגד אשור יחד עם צור, שומרון, אשקלון ועזה. הברית שקשר רצין עם פקח מלך ישראל נגד אחז מלך יהודה (מל"ב טו, לז; טז, היט) נועדה כנראה ללחוץ על אחז שיצטרף אל מחנה המורדים (ראו עודד). ארץ בית־חזאל. שם נוסף לארס־דמשק שהיה מקובל בפי הסופרים. תיאור גבולות ארס־דמשק מצביע על כך שהחלק הצפוני של עבר־הירדן עד העיר גלעד היה בשליטתה של דמשק ערב הופעתו של תגלת־פלאסר ג' באזור (ראו כתובת 13, ש' 6). לפי מל"ב יד, כח השתלט ירבעם בן יואש על כל סוריה, אך נראה שלאחר מותו שבו הגולן והבשן לידי דמשק.

העיר גלעד [Ga-al-a(?)-[di]], בהנחה שההשלמה נכונה (השוו כתובת 13, ש' 6), היתה כנראה אחת מערי עבר־הירדן מדרום לנהר הירמוק, יבש גלעד או רמות גלעד שבחבל הגלעד. עיר בשם 'גלעד' אינה ידועה, אבל השווה ו, ח: "גלעד קרית פְּעִלִי אוֹךְ".

אַב־ל־X. ההשלמה לפי כתובת 13, ש' 6, וראו שם.

- 8-5 כניעת צור; שלב במסע אל פלשת של שנת 734 (ראו כתובת 38).
5 [חי]רם מצור. שמו של מלך צור מופיע כאן בצורה חריגה *Hirimmu* במקום *Hirummu* כבמקומות אחרים, אבל השוו לשתי הצורות במקרא, ח'רם (שם"ב ה, יא; מל"א ה, טו), וח'ירום (מל"א ז, מ) כשהצורה ב־ט משקפת את הצורה הפיניקית: ח'ירום.

אשר עם רצין קשר. שורות אלה מצביעות על היקפה הרחב של ההתקוממות נגד תגלת־פלאסר ג'; אל פקח ורצין הידועים מן המקרא, הצטרפו ח'ירם מצור וגם חנון מעזה (ראו ש' 13).

- 6 העיר מַחְלָב מוזכרת גם אצל סנחריב (השוו כתובת 27), וכן בשופ' א, לא "אַחְלָב" (חֶלְבָה) ויהו' יט, כט (כתוב "מחבל" וצריך לקרוא 'מחלב'). היום ח' אל־מחאלב כששה ק"מ צפונית־מזרחית לצור.

- 8 סוסים של ארץ] מצ[רים קיבלתי]. סוסים ממצרים, כנראה מגזע מיוחד, נחשבו כמתנה מכובדת למדי על ידי מלכי אשור; השוו כתובת 25.

- 11-9 כיבושים בישראל בין השנים 734-732. השלמת השורות לפי כתובת 13, ש' 15-18.

- 10 הושע כ[מלך עליהם] [המלכתי]. להחלפת השלטון בשומרון. הדחת פקח והמלכת הושע, השוו מל"ב טו, ל. כאן דווח על אישור הושע כמלך בשומרון וכווסאל אשורי.

- 11 [לעיר] סַרְבַּנְּ לַפְנִי []. עיר בארץ בית־שֶׁלַן בדרום בבל, אזור בו נלחם תגלת־פלאסר ג' בשנת 731; הושע שלח את מנחתו כדי שמלך אשור יכיר בו רשמית (בורגר ותדמור).

12 אולי מדובר בכניעת עיר באזור פלשת (אשקלון לפי הצעת תדמור).
 16-13 כניעת עזה. הקמת בית מכס בפלשת היא מחידושי של תגלת־פלאסר ג' והיא מורה על הפן הכלכלי בהתפשטות האשורית, השתלטות על מרכזי הסחר הבינלאומיים. עזה ירבה על הדרך העולה ממצרים ושימשה גם כנמל לייצוא סחורות מדרום ערב שהגיעו אליה לאחר העברתן דרך הנגב. ביטוי למעמד המיוחד שנועד לעזה הוא הצבת פסל זהב (!) של המלך בהיכל העיר, כשלפי הצעת תדמור, תואר המלך כשהוא עונד על חזהו את סמלי האלים. הדרישה לכבד את האלים יחד עם אלי המקום איננה סימן לכפיית הפולחן האשורי על תושבי עזה, אלא כיבוד הריבון האשורי ואֵליו בעיר שמעתה היתה בה נוכחות אשורית. לשאלת הפולחן האימפריאלי, ראו כוגן.

ב' עודד, "הרקע ההיסטורי למלחמת רצין ופקח נגד אחו", תרביץ לח (תשכ"ט), עמ' 205-224; ח' תדמור, "תגלת־פלאסר הג' בארץ־ישראל", שנתון י (תש"ן), עמ' 183-185; מ' כוגן, "דת ופולחן בממלכת יהודה בימי ההגמוניה האשורית - עיון מחודש", קתדרה 69 (תשנ"ד), עמ' 3-17.

H. Tadmor, "The Southern Border of Aram", *IEJ* 12 (1962), pp. 114-122;
 R. Borger and H. Tadmor, "Zwei Beiträge zur alttestamentlichen Wissenschaft auf Grund der Inschriften Tiglathpileser III", *ZAW* 94 (1982), pp. 244-251;
 N. Na'aman, "Rezin of Damascus and the Land of Gilead", *ZDPV* 111 (1995), pp. 105-117.

כתובת 13. כתובת סיכום מס' 4

כתובת סיכום זו היתה חקוקה על אבן מרצפת גדולה, שרק חלק ממנה נחשף על ידי לייארד בחפירות בכלח. דפוסי הנייר של שברי הלוח שנעשו באתר אבדו; הטקסט שוחזר הודות לתעתיקים של ג'ורג' סמית במחברותיו. הקטע ששרד מקביל לכתובות הסיכום כתובות מס' 12 ו־14, ותאריך חיבורה שנת 729.

מהדורה: Tadmor, *Tiglath-pileser III*, Summary 4, pp. 136-143.
 תרגומים: ANET, pp. 283-284; TPOA, pp. 101-102; TUAT 1/4, pp. 373-374.

- [...] אשר [...] העיר חֲדָרָה עד הר סֶאֱאָ [...]
 [...] גבול [...] צִמְרָה, עֲרֵקָה, זִמְרָה [...]
 [...] אֶסְנָה, סִינָה, מֵאֲרֵב, רִסְצָנָה [...]
 [...] הערים [...] xx [...] הים] העליון שלטתי. שִׁישָׁה מִפְקִידִי] 5'
 [...] כפחות עלי]הם מיניתי. [...] כֶּשֶׁף־שְׁלִיד הים העליון
 [...] העיר קֶנֶת, גִּלְעָד וְאַבְלָה xx על יד גבול בית עמרני]
 [...] ארץ בית חזאל הרחבה לכל הִינְקָפָה] לגבול ארץ אשור הוספתי.
 [...] x פקיד־י כפחות [עליהם מ]ניתי. חנון העזתי
 [...] אשר מפני] כלי נשקי נמלט ואל] מצרים ברח - את עזה
 [...] נכנסתי/לכדתי.] את רכושו וְאֶלִינוּ שִׁלַּלְתִּי. צֶלֶם אֱלֹהִי אֲדוֹנִי 10'
 וצלם מלכותי
 [...] מזהב עשיתי ו]בתוך היכל [עזה הצבתי] ועם אֱלֹהֵי אֶרֶצָם מניתי.
 [...] הטלתי [והוא ... ס]חף אותו וכמו ציפור
 [...] מתוך מצרים] עף [...] אל מקומו השבתי.
 [...] לבית [מכס אשורי עשיתי. זהב,] כסף, בגדים צבעוניים, כותונות
 [...] 15' [סוסים] גדולים, [...] קי]בלתי. ארץ בית עמרי
 [...] חיילי [צבא]ו, [...] כל אנשיו
 [...] לאשור הובלתי. פקח מלכם [...] xxx והושע
 [...] כמלך] המלכתי עליהם. 10 כיכר זהב x כיכר כסף [יחד עם רכו]שם
 קיבלתי מהם.
 [...] ואל אשור הובלתי]ים. אשר לשֶׁמֶשׁ מלכת הערבים, בהר סֶקֶר
 [...] על 9,400 (מאנשיה) מִפְלָתָם ה]נחת. 1,000 אנשים, 30,000 גמלים, 20'
 20,000 בקר
 [...] 5,000 (מיכלי) בשמים שונים, xxx כיסאות אלוהיה
 [...] נשק, מטות אֱלֹתָהּ, [ו]רכושה הוצאתי. והיא למלט את נפשה
 אל המ]דבר, מקום צמא כמו אתון בר,
 [...] שמה פניה. שאר רכושה, אוה]ליה, מגן אנשיה, בתוך מחנה
 [...] שרפתי באש. ושֶׁמֶשׁ מלפני כלי נשק] החזקים נבהלה, גמלים, נאקות 25'
 [...] עם בכריהן אל ארץ אשור לפני] הביאה. הפקדתי עליה מפקח
 [...] 10,000 חיילים [...] בני משא, תימא, שבא,
 [...] עִיפָה, בְּדִנָּה, חֶת, אֲדָבָאֵל

- ... [אשר בגבול ארצות מבוא השמש
 30' [אשר איש לא הכירן ומקומן רחוק], את תהילת אדנותי
 [... שמעו וביקשו את] אדנותי. זהב, כסף
 [גמלים, נאקות, מיני בשמים] מנחתם כאיש אחד
 [הביאו לפני ונשקו] את רגלי.
 [אֲדָבָאֵל לשוער מ]ול מצרים מיניתי.
 35' ...[אשור בתוכו שמתי.
 ... עשיתי
 ... [את ע]ול אשור, אדוני,
 [עליהם שמתי ... בכל הארצות בהן] התהלכתי.
-
- 1' השו כתובת 12, ש' 1
 4'-2' השו כתובת 14, ש' 8'-9'. לפי הקריאה במצבה מאיראן (כתובת 10), שם
 העיר [סַסְנֶר] הוא [סַסְנֶר] (ז"א, ראש הצור).
 5' כִּשְׁפַנְּ שֶׁלִיד הים העליון - בפיניקיה. הקריאה 'רשפון המופיעה בכל ספרי
 היסוד וברוב התרגומים בטעות יסודה.
 6' [העיר ק]נת, גל[עד ו]אֲבָל xx על יד גבול בית עמר[י].
 [ק]נת ([Qa]-ni-te) זוהתה עם קְנֹאת בהר חורן (ג'בל אדרוז). קנת היתה
 עיר גדולה בבשן, באזור המריבה בין ישראל וארם-דמשק ועברה מאחת
 לשנייה מספר פעמים (השוו במ' לב, מב; דה"א ב, כג; ה, יא"ז).
 גל[עד] ([Ga-al-['a-a-di]). השו כתובת 12, ש' 3.
 אֲבָל xx. לא ניתן לפענח את הסימנים כך ששם זה נשאר ללא זיהוי. שמותם
 של מספר יישובים בנויים מן המרכיב הגיאוגרפי 'אבל' שפירושו יובל מים,
 לדוגמה אבל בית מעכה (מל"ב טו, כט), אבל השטים (במ' לג, מט). נאמן
 הציע לקרוא: [מ]נית, (העיר) גלעד, ואבל שטים. קריאה זו מציבה את הגבול
 בין ארם-דמשק ושכנותיה בדרום הגלעד ומוחקת לגמרי את הישות
 הישראלית מן האזור (ראו נאמן, עמ' 105-106) בסתירה לידיעה במל"ב
 טו, כט. העיר מנית (השוו שופ' יא, לג), בגבול הדרום-מערבי של עמון,
 אולי חרבת אֵם אֶל־חֲנַפֶּשׁ.
 18'-17' פקח (Paqaha) מלכם [...] xxxx הושע ([Ausi'i] כמלך) המלכתי
 עליהם. 10 כיכר זהב x כיכר כסף [יחד עם רכוש] שם קיבלתי מהם.
 תיאור זה, המקביל לסיפור תפיסת השלטון בשומרון על ידי הושע המופיע
 במל"ב טו, ל, מדווח על אישור המלכתו של הושע על ידי הריבון האשורי.

20'-19' שֶׁמֶשׁ מַלְכַּת הָעֶרְבִים, בַּהֲרַם סָקָר [על 9,400 (מאנשיה) מפלתם ה]נַחְתִּי. גם שֶׁמֶשׁ הַצֵּטְרָפָה לְמוֹרְדִים בַּאֲשׁוּר, וּלְפִי הַרְשׁוּם בְּכַתּוּבַת 15, שׁוֹר 18, הַכִּירָה בַּעֲבֹר בְּרִיבוֹנוּתוֹ שֶׁל תִּגְלַת־פְּלַאסֶר ג'. רִדִּיפְתָּה עַד לַהֲרַם סָקָר, שֶׁלֹּא זוּהָה וְאוֹלִי נִמְצָא בַּאֲזוּר הַר הַדְּרוֹמִים (אִפְעֵל), הִיָּה שֶׁלֵּב רֹאשׁוֹן בְּנִיסִיוֹן לְהַשְׁלִיט אֶת מְרוֹת אֲשׁוּר עַל שׁוֹכְנֵי הַמְּדַבֵּר, אִם כִּי הַצֶּבֶא הָאֲשׁוּרִי לֹא הִמְשִׁיךְ אַחֲרֵיהֶם בַּמְּרָדָף לִלֵּב הַמְּדַבֵּר. עִם כִּנְיַעַת דְּמִשְׁק, חֲזָרָה שֶׁמֶשׁ וְהַכִּירָה בַּאֲשׁוּר (שׁוֹר 25) וְהַבִּיָּאָה מִנַּחָה כְּבֹדָה כַּמַּחֲוֹת כִּנְיַעָה.

34'-27' הַשְׁלָמוֹת חֲלָקִיּוֹת לְפִי כְּתוּבַת סִיכּוֹם מִס' 7 (תַּדְמוֹר, עִמ' 168-169).
29'-27' [10,000 חִיָּלִים ...] בְּנֵי מִשָּׂא, תִּימָא, שְׁבָא, [עִיפָה, בְּדַנְ], חֲתָ, אֲדַבְּאֵל [...] אֲשֶׁר בְּגִבּוֹל אֲרָצוֹת מִבּוֹא הַשֶּׁמֶשׁ. מִשָּׂא, תִּימָא וְאֲדַבְּאֵל מוֹפִיעִים בְּרִשְׁמֵת בְּנֵי יִשְׁמַעֵאל (בְּר' כה, יג'טו). תִּימָא הוּא שֶׁם שֶׁל שְׁבַט עֶרְבִי וְגַם שֶׁם נוֹהֵי־מְדַבֵּר בְּצִפּוֹן עֶרֶב בְּדֶרֶךְ אֶל אֲרָצוֹת הַסְּהַר הַפּוֹרָה (הַשּׁוֹר יֵשׁ כֹּא, יד).

שְׁבָא. מַמְלָכָה חֲשׁוּבָה בְּדֶרוֹם עֶרֶב בְּאַלְף הָרֹאשׁוֹן לְפִסְהִינ' שֶׁהַתְּפִרְסָמָה בַּסַּחַר מוֹתָרוֹת - בְּשָׁמִים, זֶהָב, וְאַבְנִים יְקִירוֹת (הַשּׁוֹר מִלִּיא י, אִיג; יֵשׁ ס, ו). נִתֵּן לְהַצִּיעַ שֶׁלְשָׁבָא הַדְּרוֹמִית הִיָּה עֲנִיִן בְּנַעֲשָׂה בְּצִפּוֹן, בְּקִטְעַת שֶׁל דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ שֶׁהִמְשִׁיךְ לְעֹבֵר דְּמִשְׁק וּלְצִפּוֹן סוּרִיָּה, וְאוֹלִי הַכוֹוֹנָה לְשִׁבְאִים שֶׁהִתְיַשְּׁבוּ שָׁם (כך אִפְעֵל).

עִיפָה הוּא אֶחָד מִצִּצְאֵי קְטוֹרָה (בְּר' כה, ד), וְכוֹלָם הָיוּ תוֹשְׁבֵי צִפּוֹן עֶרֶב וְצִפּוֹן סִינִי.

בְּדַנְ, רִחְתָּ אִינָם מוֹכְרִים מִמְּקוֹרוֹת אַחֲרִים, וְנִרְאָה שֶׁיֵּשׁ לִמְקָם אוֹתָם בְּאוֹתָם אוֹזָרִים.

34' [אֶת אֲדַבְּאֵל לְשׁוֹעֵר מ]וֹל מִצְרִים מִנִּיתִי. הַהַשְׁלָמָה לְפִי Tadmor, Tiglath-pileser III, p. 168, Summary 7: rev. 6'. שְׁבַט אֲדַבְּאֵל שׁוֹלֵב בַּמְעֶרֶךְ הַמְּנַהֵל הָאֲשׁוּרִי בְּצִפּוֹן סִינִי כִּשְׁוֹעֵר (בַּמְּקוֹר: 'לְשׁוֹעֵרוֹת'), כְּלוֹמֵר, בְּתַפְקִיד שֶׁל מַפְקָח עַל הַתְּנוּעָה בַּאֲזוּר שְׁקִישֵׁר בֵּין פִּלְשֶׁת וּמִצְרַיִם.

י אִפְעֵל, "חֲדִירַת הָעֶרְבִים לְסַפֵּר אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל בְּמֵאָה ח' לְפִסְהִינ'", דְּבַרֵּי הַקּוֹנְגְרֶס הָעוֹלָמִי הַחֲמִישִׁי לְמַדְעֵי הַיְּהוּדִים א, יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁכִּיט, עִמ' 145-151; ח' תַּדְמוֹר, "רִשְׁפּוֹן: קוֹרוֹתֶיהָ שֶׁל טַעוֹת אִפִּיגְרָפִית", אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל יח (תִּשְׁמ"ה), עִמ' 180-182; מ' אֵילַת, "הַמַּסְחָר הַבִּינְלָאוּמִי בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל תַּחַת שְׁלֹטוֹן אֲשׁוּר", פְּרָקִים בְּתוֹלְדוֹת הַמַּסְחָר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (קוֹבֵץ), יְרוּשָׁלַיִם 1990, עִמ' 67-88.

Eph'al, *Arabs*, pp. 83-91; N. Na'aman, "Rezin of Damascus and the Land of Gilead", *ZDPV* 111 (1995), pp. 105-117.

כתובת 14. כתובת סיכום מס' 8

שבר גדול של לוח חומר ועליו שרידי כתובת סיכום; נתגלה בכלח ואולי הוא חלק מאותו לוח בו מופיעה רשימת מעלי המס (ראו כתובת 11). התיאורים מקבילים לאלה בכתובות 12 ו-13.

מהדורה: Tadmor, *Tiglath-pileser III*, Summary 8, pp. 176–179
 תרגומים: TPOA, pp. 103–104; TUAT 1/4, pp. 375–376; COS 2, pp. 290–291

תצלום: Tadmor, *Tiglath-pileser III*, plate LVI

[...] x [...] [...]
 [...] שלו ביבשה [...] [...]
 [...] שפכתי. את העיר הזאת יחד עם [...] [...]
 [...] בלב הים רמסתי אותם עד [כלה...], [...]
 [...] ולבו דפק והוא לבש שק [...] 5'
 [...] שנהב, עץ הֶבְנָה משובץ אבנים (יקרות), זהב עם [...]
 [...] שנהבים, שמן טוב, בשמים מכל המינים, סוסים ממ[צרים] ... [...]
 [...] xx מִכְשָׁפַן שלחוף הים [העליון ... עד [...]
 [...] ביד פקידי מושל העיר צָ[מַר] מינית. [...]
 [...] כמו ע[שב מלאתי בפגרי לוחמיו] [את המישור...] 10'
 [...] יחד עם] רכושם, בקרם, צאנם, חמוריהם [...]
 [...] בתוך היכלו [...]
 [...] כפר]ת חטאם קיבלתי, ועל ארצם [חסתי ...]
 [...] חנ[ון] העזתי פחד מפני כלי נשק(י) החזקים וא[ל מצרים ברח. ...]
 [...] את עזה... לכדתי, x כיכר] זהב, 800 כיכר כסף, אנשים עם רכושם, 15'
 [...] אשתו, בניו, בנותיו ... [...]
 [...] נכסיו, אליו שללתי. צלם האלים הגדולים אדוני (ו)צלם מלכותי
 מזהב [עשיתי]
 [ובתוך היכל עזה הצבתי... של]הם שמת. והוא מתוך מצרים כמו
 ציפור עף]

- ... לבית מכס) אשורי עשיתי. צלם מלכותי בתוך עיר נחל מצרים,
נהר] הצבתי.]
- 19' ... x כיכר] כסף הוצאתי ואל ארץ אשור [הובלתי...]
- 20' [... למלכים] שקדמו לי לא נכנעו ולא שלח ברכה אליהם, על כיבוש
ארץ ח[ת(?) שמע...]
[... והיה מפוחד. את נציגיו להשתעבד לי [שלח...]
[... סָרָאֶת המעוני שמדרום למצרים [מושבו...]
[... הנעלה, (על) כיבושי הנרחבים [...]
[... בהר סָקָר [הכיתי] 9400 (מאנשיה) מכה קשה [...]
25' [... כלי נשק, שרביטי אֶלתה. [...]
... אל המדבר, ארץ צימאון כא[תון־בר שמה את פניה. שאר[ית]
רכושה...]
[... נאקות עם [בכריהן...]
- 4' [... בלב הים רמסתי אותם עד [כלה...]. אם המדובר בעיר צור ששכנה
על אי מול החוף (כדעת אפעל), יש כאן סטייה מן הסדר הגיאוגרפי; ואולי
עדיף לזהותה בעיר ארוד שגם היא יושבה על אי בים.
- 7' סוסיים ממ[צרים] ...]. השוו גם כתובת 12, ש' 8.
- 9' [... ביד פקידי מושל העיר צ[מך מיניתי]. כְּשֶׁפֶן צורפה לפחות צֶמֶר.
13'-10' ... כמו ע[שב מלאתי בפגרי לוחמיו [את המישור...]] [... יחד עם]
רכושם, בקרם, צאנם, חמוריהם [...] [...] בתוך היכלו
[...] [כפר]ת חטאם קיבלתי, ועל ארצם [חסתי ...]. נאמן הציע
שמתוארת כאן הלחימה בישראל, והמלים "בתוך היכלו" קשורות ברצח פקח
על ידי הושע.
- 17'-16' ... נכסיו, אליו שללתי. צלם האלים הגדולים אדוני (ו)צלם מלכותי
מזהב [עשיתי ובתוך היכל עזה הצבתי... של]הם שמת. לפי הצעת
תדמור, הוצב רק פסל אחד שהציג את המלך נושא על חזהו סמלי האלים.
מקרה זה של הצבת פסל המלך בעיר כבושה יוצא דופן והוא היחיד מימי
תגלת־פלאסר ג'; מעשים דומים מוכרים מימי שלמנאסר ג'. משמעות הכנסתו
של הפסל להיכל עזה, שאולי שימש גם כמקדש, אינה מחוורת. פולחן
האלהה של המלך האשורי אינו מוכח, אך ברור שעצם קיומו של הפסל

באחת מערי פלשת הראשיות סימנה את הפיכתה למרכז אשורי חשוב.
 עיר נחל מצרים (Nahal Musur). נחל זה הוא הגבול הדרומי של ארץ
 כנען, השוו במ' לד, ה; יח' מז, יט, ומקובל לזהותו בואדי אל-עריש; להצעה
 אחרת, ראו נאמן וכנגדו רייני. ואולי העיר היא ארץ כפי שציין אסרחדון
 שהגיע אל "העיר ארץ שבגבול נחל מצרים" (השוו את הדיון בכתובת 30).
 [...] סרַאֲת המעוני שמדרום למצרים [מושבו...]. המעונים הם שבט
 ערבי שתחום מושבו בצפון סיני. הציון "מדרום למצרים" מתפרש כהכרה
 בהשפעה המצרית באזור שמדרום לרפיה. בתקופה קודמת במעט, בימי
 עוזיהו, מסופר על ניצחון מלך יהודה "על הפלשתים ועל הערביים הישבים
 בגור־בעל והמעונים" (דה"ב כו, ז [בפס' ח צ"ל: "מעונים" כמו בתרגום
 השבעים]; דה"א ד, לט"מא); וראו דיונים אצל תדמור ואפעל.

ח' תדמור, "המעונים בדה"י לאור תעודה אשורית", אצל ב' אופנהיימר (עורך), המקרא
 ותולדות ישראל, מחקרים לזכרו של יעקב ליוור, תלאביב תשל"ב, עמ' 222-230; ג' נאמן,
 "נחל מצרים והמדיניות האשורית באזור הגבול עם מצרים", שנתון ג (תשל"ט), עמ' 138-

158

A. Rainey, "Toponymic Problems (cont.)", *Tel Aviv* 9 (1982), pp. 131-132; Eph'al,
Arabs, pp. 91-92, 219-220

כתובת 15. קטע אנאלים משנת 732 לפסה"נ

קטע אנאלים זה דן במלחמה נגד רצין מדמשק והוא המפורט ביותר
 על האירועים בזירה זו ששרד. תיארוך הקרבות נעשה באמצעות
 'הכרוניקה האפונימית' (ראו כתובת 38), בה נרשם "אל דמשק" לשנים
 733 ו-732. השבר עצמו לא נשמר והוא מוכר רק מהמחברות של
 המהדירים הראשונים.

מהדורה: Tadmor, *Tiglath-pileser III, Annals*, no. 23, pp. 78-81
 תרגומים: ANET, p. 283; TPOA, p. 100; TUAT 1/4, p. 372

[של רצין] ...

[כ]בד [...] יועצו [...]

[דם] גי[בוריו] נהר [...] שוצף

צבעתי אדום [... רואי] פניו

- 5 רַכְבּוּיוּ [...] אֶת כָּלִי נִשְׁקֵיהֶם שִׁבְרָתִי.
 [...] סוּסֵיהֶם [...] לֹחֲמִיו, קִשְׁתִּי
 נוֹשְׂאֵי מִגֵּן וְרוֹמַח בְּמֹו יָדַי תִּפְסָתִי. אֶת מַעְרָכִם
 פִּיזֹרְתִי. הוּא (רִצִּין), כְּדֵי לְמַלֵּט אֶת נַפְשׁוֹ, בָּרַח לְבָדּוּ.
 [וּכְמוֹ] נִמְיִיה נִכְנַס לַשַּׁעַר עִירוֹ. אֶת שְׂרָיו הָרָאשִׁיִּים חִיִּים
 10 [עַל] מוֹטוֹת תְּלִיתִי וְהַכְרַחְתִּי אֶת (אֲנָשִׁי) אֶרְצוֹ לְרֹאוֹתָם. (בְּמִשְׁךְ)
 45 יוֹם אֶת הַמַּחֲנֶה שֶׁלִּי
 עֲרַכְתִּי [ס]בִּיב עִירוֹ וְכִלְאֵתִי אוֹתוֹ כְּמוֹ צִיפּוֹר בְּכִלּוֹב. אֶת גִּנּוֹ
 [ו] [...] מִטְעִיו לֹלֵא מִסַּפֵּר כְּרָתִי. לֹא הִשְׁאֲרָתִי אֶחָד.
 [עַל הָעִיר בֵּית (?) חֶדֶר, בֵּית אֲבוֹתָיו שֶׁל רִצִּין מֵאַרְס־דִּמְשֶׁק
 [מ]קוֹם הוֹלְדָתוֹ, צִרְתִּי וְלִכְדָתִי. 800 אֲנָשִׁים עִם רִכּוּשָׁם,
 15 בְּקֶרֶם (ו) צֶאֱנָם שִׁלְלָתִי. 750 שְׁבוּיִים מִפְּרָצַי
 (ו) סָמָּ, 550 שְׁבוּיִים מִמֶּתָנִי שִׁלְלָתִי. 591 עֲרִים
 מִשִּׁישֶׁה־עֶשֶׂר מַחֲזוֹת אֶרֶם־דִּמְשֶׁק הִרְסָתִי כְּתֹל חֲרָבוֹת (אַחֲרָי) הַמְּבֹול.
 18 שְׁמֶשׁ מַלְכַּת הָעֲרָבִים אֲשֶׁר הִפְרָה אֶת שְׁבוּעַת הָאֵל שְׁמֶשׁ

- 9-8 בָּרַח לְבָדּוּ [וּכְמוֹ] נִמְיִיה נִכְנַס לַשַּׁעַר עִירוֹ. דִּימוֹי צִיּוּרֵי הַמְּבֹזָה אֶת הַמֶּלֶךְ
 הָאוֹיֵב שֶׁמִּתּוֹאֵר כַּחַיָּה קִטְנָה הַבוֹרַחַת עַל נַפְשָׁהּ לֹלֵא עוֹרָה וְכוּחוֹת מִגֵּן.
 11 וְכִלְאֵתִי אוֹתוֹ כְּמוֹ צִיפּוֹר בְּכִלּוֹב. סָגַר מוֹחֲלָט שְׂאִינוֹ מֵאַפְשֶׁר כְּנִיסָה אוֹ
 יִצְיָאָה מִן הָעִיר. הַדִּימוֹי מוֹפִיעַ גַּם בְּתִיאֹר הַמַּצּוֹר שֶׁהִטִּיל סִנְחָרִיב עַל
 יְרוּשָׁלַיִם (הַשּׁוֹר כְּתוּבָת 27). תְּדִמּוֹר (עִמ' 79) מִצִּיעַ שְׁמִלִיצָה זוֹ מַחֲפָה עַל
 הַכִּישְׁלוֹן הַצְּבָאִי שֶׁכֵּן עִיר הַבִּירָה לֹא נִלְכְּדָה.
 אֶת גִּנּוֹ [ו] [...] מִטְעִיו לֹלֵא מִסַּפֵּר כְּרָתִי. לֹא הִשְׁאֲרָתִי אֶחָד. עוֹנֵשׁ קֶשֶׁה
 בִּיּוֹתֵר שֶׁמִּשְׁמַעוֹתוֹ הִרְסָה הַתְּשֻׁתִּית הַכֹּלְכִלִּית שֶׁל דִּמְשֶׁק; כֵּךְ נִהַג תְּגִלְת־פִּלְאֶסֶר
 ג' גַּם בְּדֶרוֹם בָּבֶל; רְאוּ צִיּוֹר שֶׁל תְּבַלִּיט הַמִּצִּיג כְּרִיתַת דְּקִלִּים בְּבָבֶל אֲצֵל
 R. D. Barnett – M. Falkner, *The Sculptures of Tiglath-Pileser III*
 (745–727 B.C.), London 1962, pl. xxxiii; הַשּׁוֹר גַּם אֲצֵל שְׁלִמְנָאֶסֶר ג',
 כְּתוּבָת 3, ש' 14–21.
 13 [עַל הָעִיר בֵּית (?) חֶדֶר, בֵּית אֲבוֹתָיו שֶׁל רִצִּין מֵאַרְס־דִּמְשֶׁק] [מ]קוֹם
 הוֹלְדָתוֹ. לֹא זוֹהֶתָה בּוֹדָאוֹת; אוֹלֵי אֶל־חֶדֶר, 53 ק"מ דְּרוֹם־מַעֲרִיבִית לְדִמְשֶׁק
 (כֵּךְ Forrer, *Provinzeinteilung*, p. 62). הָאֵם נִיתֵן לְהַסִּיק שֶׁהִנְסוּחַ אוֹדוֹת

מוצאו של רצין רומז על היותו אוזורפטור, שלא השתייך לשושלת המלוכה של דמשק, או אולי התייחס על ענף אחר שלה.

17 הרסתי כתל חרבות (אחרי) המבול. תיאור של מחיקת הערים מעל פני הארץ. סנחריב נהג באופן דומה בזמן כיבוש בבל. אך אין הזכרה מפורשת של דמשק בין הערים ההרוסות. אולי המספר הגדול - 591, שוודאי כלל גם כפרים וערי שדה רבים - בא לפצות על כך שהעיר לא נכבשה בקרב, אם כי לבסוף נכנעה דמשק לתגלת־פלאסר ג'.

18 שְׁמֶשׁ מלכת הערבים אשר הפרה את שבועת האל שְׁמֶשׁ. כאן מתחיל דיווח שלא השתמר על פרשת הערבים הידועה מכתובות הסיכום (השוו כתובת 13, ש' 19-38). דומה שהזכרת האל שְׁמֶשׁ ולא האל אשור כמקובל במקרים דומים באה כמשחק מלים על שמה של המלכה שְׁמֶשׁ.

כתובת 16. קטעי אנאלים - כיבושים בגליל

שני קטעי אנאלים פגומים מאוד (תדמור, מס' 18 ומס' 24) משמרים כל מה ששרד מן הכתובות של תגלת־פלאסר ג' על ההתרחשויות בארץ־ישראל בין השנים 732-734. בשורות אלה מדווח על הגליות מן הגליל העליון והן משלימות את הכתוב במל"ב טו, כט. התרגום להלן מבוסס על שני הקטעים ממהדורות שונות של האנאלים; מס' 18 משמש כבסיס לתרגום וההשלמות (המופיעות בהבלטה) באות ממס' 24.

מהדורה: Tadmor, *Tiglath-pileser III*, Annals no. 18, no. 24, pp. 80-83
תרגומים: ANET, p. 283; TPOA, pp. 100-101; TUAT 1/4, pp. 372-373;
COS 2, p. 286

[...] x []
[... כמו] ערפל [] אותו
[של 16] מחוזות של ארץ בית ע'מ' [רי....]
[x שבויים מן העיר -] בַּר, 625 שבויים מן העיר [...] 5
[x שבויים מן העיר] חֲנָתָן, 650 שבויים מן העיר בַּר [...]
[... 400]

- [x שבויים מן העיר יִטְבַּת, 656 שבויים מן העיר
ס] 13,520 ... עם רכושם...]
- [...] העיר אֶרֶם, העיר מָרם, [הרים קשים (למעבר) ...]
[... מִתְנַת] מאשקלון את שבועתו [הפר ומרד נגדי ...]
[... את מפלתו של ר]צין ראה ובהתקפת ... [פחד נפל עליו]
10 [רִבְבַת בן ...] על כסאו התיישב כ[מלך ...]
[...] שוטט והתחנן לפני. 500 [...]]
[...] נכנסתי לעירו. 15 ערינם ...]
[... א]דבאל הערבי [...]]
-
- 3 [של 16] מחוזות של ארץ בית ע'מ'ר[רי....]. ככל הנראה מדובר בממלכת
ישראל, למרות שאותו מספר מחוזות נרשם גם בתיאור על ארס־משק
(השוו כתובת 15, ש' 17).
- 4 [י־בַר.] הוצע להשלים [ג]בַר, היום חרבת קברה, גברא הרומית; או [עכ]בר,
עכברה, שמדרום לצפת; או [בית] בָּרָה, השוו שופ' ז, כד.
- 5 [...] העיר] חִנָּתָן (*Hinatuna*) שבבקעת בית נטופה, לפי יהו' יט, יד, בנחלת
זבולון.
- 6 [העיר יִטְבַּת (*latbite*) היום תל ג'פאת מצפון־מערב לבית נטופה; היא
יְטָבָה (השוו מל"ב כא, יט); יודפת הידועה מימי המרד הגדול (יוסף בן
מתתיהו, מלח' ג, ז, ז, ועוד).
העיר ס]...]. אפשר להשלים סָרְנָן, חירבת סרונה בגליל התחתון (כך
Forrer, *Provinzeinteilung*, p. 61); ואולי יש לקרוא סָרְנָן, חרבת סמוניה
(תל שמרון), היא שמעון של המקורות המצרים ובמקרא שמרון, השוו יהו'
יא, א (כך נאמן).
13,520 ... עם רכושם...]. כנראה, מספר מסכם של כל הגולים מן הגליל.
מספר זה, יחד עם המספרים של הכפרים הבודדים, הם העדויות הכתובות
היחידות מימי המלוכה הישראלית על גודל האוכלוסייה בארץ; ראו דיון
מן הפן הארכאולוגי אצל שילה.
7 [...] העיר אֶרֶם (*Aruma*). אולי רומה המוזכרת במל"ב כג, לו; חרבת רומה
בבקעת בית נטופה.
העיר מָרם (*Marum*), מזוהה עם מרום (יהו' יא, ה); כנראה תל אי־ח'רבה
לרגלי ג'בל מארון בגליל הלבנוני מול קיבוץ יראון.

- 10-8 הברית נגד אשור היתה רחבה ביותר, ובין המתקוממים ארם־דמשק, ישראל, אשקלון, עזה (ראו כתובת 12, ש' 13) וגם צור (ראו כתובת 12, ש' 5), זאת בניגוד לרושם שנוצר ממל"ב טו, רט שרק ישראל ודמשק מרדו בתגלתי־פלאסר ג'. עד שנת 734 היה מתנת מלך אשקלון וסאל אשורי (ראו כתובת 11), אך הוא נמשך למרד, ועם קריסת הברית האנטי־אשורית התאבד, או נרצח. יורשו היה רַכְבֶּת שנסאר נאמן לאשור עד המרד בימי סנחריב. בנו של רַכְבֶּת מונה מלך בתום הקרבות בשנת 701 (ראו כתובת 27).
- 12-11 אולי מדובר בַּרְכֶּת ובתשלום שהעביר לתגלתי־פלאסר. ראו דיון אצל ואזנה, עמ' 113-114.
- 13 [...] אַדְבָּאֵל הערבי [...]. לפרשה זו, ראו כתובת 13, ש' 34.

ח' תדמור, "כיבוש הגליל בידי תגלתי־פלאסר הג' מלך אשור", כל ארץ נפתלי (קובץ), ירושלים תשכ"ח, עמ' 62-67; "שילה", מנין תושבי ארץ־ישראל בתקופת הברזל לאור ניתוח מדגמי של תכניות הערים, שטחן וצפיפות האוכלוסייה בהן, ארץ ישראל טו (תשמ"א), עמ' 274-282; ג' ואזנה, "ואסיר גבולות עמים" (יש' י, יג): שינוי גבול כאמצעי שלטון אשורי בארץ חתי", ארץ־ישראל כו (תשס"ג), עמ' 110-121.

סרגון השני

סרגון ב' (705-721 לפסה"נ) עלה לכס המלוכה באשור לאחר מותו של שלמנאסר ה'. לפי הערכת רוב ההיסטוריונים, סרגון לא היה יורש העצר החוקי (אם כי בחינה מחודשת של המקורות מלמדת על היותו בנו של תגלתיפלאסר ג'). רק לאחר תום המאבק לביסוס שלטונו, יצא למסעות צבאיים כדי להשיג את מרות אשור על הממלכות שמרדו בה במות קודמו. לשאלות רבות על פועלו של סרגון ב' בארץ־ישראל אין פתרון מחמת השתמרותן הגרועה של הכתובות מימיו והסתירות הרבות בין העדויות עצמן. להלן יוצגו שתי מערכות מרכזיות, כיבוש שומרון והגליית תושביה, והמלחמה באשדוד. תיארוך האירועים מימי מלכותו בעייתי במיוחד בשל ההבדל של שנה אחת ברישום התאריכים בין האנאלים מח'ורסאבאד לבין המנסרות מנינוה. לפי הסברו של תדמור, סופרי ח'ורסאבאד העבירו אירועים מאוחרים לשנים בהן לא היה המלך פעיל בשדה הקרב כדי ליצור רושם שסרגון יצא כל שנה למסע מלחמה. משום כך דומה ששיטת מניין השנים שעל המנסרות מנינוה עדיפה.

כתובת 17. כתובת סיכום מח'ורסאבאד

כתובת סיכום זו שנתחברה כשנתיים לפני מותו של סרגון ב' (707 לפסה"נ בקירוב). הכתובת נחקקה על הקירות בחמישה חדרים שונים בארמון המלך בבירתו החדשה דור־שֶׁרֶן (ח'ורסאבאד). האירועים אינם מסודרים בסדר כרונולוגי וניתן לתארך אותם רק לפי ניתוח הנסחים השונים של האנאלים השונים.

מהדורה: Fuchs, *Sargon II*, pp. 196–198, 219–222; תרגומים: ANET, pp. 284–286; TPOA, pp. 107–109, 113–114; TUAT 1/4, pp. 383–385; COS 2, pp. 296–297

27-23 משנת מולכי עד שנת מלכותי החמש־עשרה, הנחלתי מפלה לחֲמַבְנִגֶּשׁ מלך עילם בבקעת דר. צרתי ולכדתי את שומרון. 27,290 אנשים היושבים בתוכה שללתי; 50 מרכבות מתוכם גייסתי ואת שאריתם לימדתי משמעת. את סריסי הפקדתי עליהם ואת מס המלך הקודם הטלתי עליהם. חנון מלך עזה עם רַעַ התרתן של מצרים יצאו נגדי לערוך קרב ומלחמה ברפיח. הנחלתי להם מפלה. רַעַ פחד מקול כלי נשקי ונמלט, ומקומו לא נראה. את חנון מלך עזה לכדתי במו ידי. קיבלתי את מנחתו של פרעה מלך מצרים, שִׁמֶשׁ מלכת הערבים, ית'עאמר השבאי, זהב עפר הרים, סוסים וגמלים.

36-33 יֶאֱבַד החמתי, איש נקלה, שאינו ראוי לשלטון, איש ארץ חת רשע, נשאו לבו למלוך על ארץ חמת. הוא המריד נגדי את ארפד, צִמְרִי, דמשק, ושומרון, כונן אתם (הסכם) פה אחד ונערך למלחמה. גייסתי את צבאות אשור העצומים ובקרקר, העיר האהובה עליו, עליו ועל חייליו צרתי וכבשתי. את קרקר שרפתי באש. את עורו הפשטתי. את הַחֲטָאִים בערים האלה הרגתי והשכנתי שלום. 200 מרכבות ו־600 סוסי רכיבה גייסתי מאנשי חמת וצירפתי לחיל מלכותי.

112-90 עוזר מלך אשדוד זמם בלבו לא לשאת מס ואל המלכים סביבותיו שלח דברי סרה נגד ארץ אשור. בגלל מעשי הפשע נגד אנשי [אר]צו, ביטלתי את מלכותו. המלכתי עליהם את אַחְמֶת אחיו האהוב. אבל אנשי ארץ חת, דוברי כזב, שנאו את מלכותו והעלו עליהם (כמלך) את יִמֶן, שלא היה זכאי לכס (המלוכה) וכמותם לא ידע מורא אדנותי. בזעם לבי, לא כינסתי את מלוא צבאותי ולא גייסתי את חיילי; עם גיבורי, שאפילו באזור [ידי]דוּתִי אינם סרים מצדי, אל אשדוד הלכתי. והוא, יִמֶן, שמע מרחוק על התקדמות מסעי וברח אל גבול מצרים אשר באזור כוש, ומקומו לא נראה. על אשדוד, גת, ואשדודיים צרתי ולכדתי (אותן). את אלוהיו, נשיו, בניו ובנותיו, חפצים (ו)רכוש, אוצרות ארמונו, יחד עם אנשי ארצו מניתי כשלל. ארג[נתי] מחדש את הערים האלה. אנשים מן הארצות שכבשתי במו ידי, אשר מתוך

[x x] המזרח, בתוכם הו[שבתי ואת סריסי כפ]חה על[יהם הפקדתי.
 ע]ם אנשי אשור מניתי אותם והם נושאים את עולי.
 מלך כוש, אשר בתו[ן x x ארץ] ארץ, מקום אשר אין אליו דרך, [x
 [אשר מימים] רחוקים עד עתה, לא שלחו אבותיו שליח אל המלכים
 אבותי לדרוש בשלומם, [שמע] במרחקים על עוזו האלים אשור, נבו
 ומרדך; מורא הוד מלכותי כיסה אותו ופחד אחוזו. הוא נתן אותו (את
 ימֶנֶּ) באזיקים ובכבלי ברזל והובילו לפני אל ארץ אשור (לאחר) דרך
 א[רוכה].

27-23 שנת מולכי (*reš šarrūtia*; מילולית "ראשית מלכותי") הוא המונח לפרק
 הזמן מעלייתו של המלך לכס המלוכה עד תחילת השנה הראשונה שנמנתה
 מניסן; שנת מולכו איננה כלולה במניין שנות המלך. השוּ מלִיב כה, כו.
 הנחלתי מפלה לחֶמְבִּנְגֶּשׁ מלך עילם בבקעת דֶר. לפי הכרוניקה הבבלית,
 העילמים הנחיתו מכה קשה לצבא אשור, וכתוצאה מכך, סרגון נמנע
 מלהתערב בנעשה בבבל עשר שנים נוספות. ייתכן שהקרב בֶּדֶר (תל עֶקֶר,
 ליד בְּדֶרָה כמאה ושלושים ק"מ מזרחית לבגדד בגבול עיראק-איראן) התנהל
 בתיאום עם המנהיג הכשדי מרדך-בלאדן.
 צרתי ולכדתי את שומרון (*Samerina*). צורת השם באשורית משקפת
 את ההגיה בארמית שְׁמֶרִין השוּ עֵד ד, י; וראו גם כתובת 39, פנים טור
 א, ש' 28.

27,290 אנשים. נוסח אחר: 27,280.

50 מרכבות מתוכם גייסתי. נוסח אחר: 200 מרכבות.

ואת שאריתם לימדתי משמעת. תושבי שומרון שנשארו בארץ הודרכו
 ב'משמעת' האשורית כדי להפכם לאזרחי אשור. "משמעת" היא "ראת האל
 והמלך", האל אשור והמלך נציגו. ההדרכה לאזרחות אשורית נעשתה על
 ידי מומחים שהגיעו לשם כך לשומרון, ובין המודרכים היו גם הגולים
 שהובאו לפחוה החדשה שנתכוננה שם. לדיון נרחב בשיטות ההגליה
 האשורית ומגמותיה, ראו עודד.

רַע התרתן של מצרים. שר צבא מצרי זה מתואר באנאלים (השוּ כתובת
 19) כ'רועה (באכדית: *re'û*) שצאנו נשדד", משחק מלים על שמו המצרי
 (*Ra'ia*). לא ידוע מי ממלכי הדלתה שלח חיל עזר לתמוך במורדים בעזה.
 אם נכון שהתבליטים מארמון סרגון (אולם V, מס' 3, 4) שייכים לקרב רפיח
 והם מציגים בריחת לוחמים נוביים מפני חיילים אשוריים, אזי המלך המצרי

ששיגר יחידה צבאית לעזרת חנון היה שבִּכָּא, שעלה לשלטון בכוש במות פי(ענח) והספיק להשתלט על הדלתה לפני בואו של סרגון לעזה (ראו קאהן). תבליט אחר (גם הוא מאולם V, מס' 5) הנושא את הכיתוב: "העיר גִּבְתוֹן" (*Gabbutunu*), שייך, ככל הנראה, לסדרה המתארת את הקרבות של שנת 720 בשפלה ובפלשת. לשיוך תבליטי סרגון בחזרסאבאד למסעותיו השונים, ראו ריד.

קיבלתי את מנחתו של פרעה מלך מצרים. אולי המדובר בִּתְּפִנְחָה, ואולי אוֹסֶרְכֵן (ראו כתובת 25).

שִׁמֶשׁ מלכת הערבים. ראו אצל תגלת־פלאסר ג', כתובת 13, שר' 19-20. ית־עאמר השבאי. אולי המדובר במנהיג של מושבה שבאית בצפון סוריה. כל שלושת המנהיגים המוזכרים כאן נאלצו להכיר בשלטונו של סרגון עקב התחזקות הנוכחות האשורית באזורם.

עזור (*Azuri*) מלך אשדוד זמם בלבו. תיאורים אחרים של אירועי השנים 712-713 באשדוד, ראו כתובת 24.

יֶאֱבֵד החמתי, איש נקלה. נקרא גם אֶלְבָּד (ראו כתובת 19). צורת השם יֶאֱבֵד נתפרשה על ידי כמה חוקרים ככוללת את הרכיב התיאופורי הישראלי יָהוּ, והיא מצביעה על השפעה ישראלית בצפון סוריה (ראו דאלי). אך הצורה האחרת אֶלְבָּד וכתבים אחרים מקשים על הסבר זה, לכן פירוש השם עדיין נשאר סתום (ראו ואן דר טורן).

יִמֶּנּוּ, שלא היה זכאי לכס (המלוכה). באנאלים הוא נקרא יִדְנֶ. השם יִמֶּנּוּ הוא שם שמי־מערבי (ואין פירושו "יוני" כפי שפירשו פעם), דוגמת השמות העבריים יִמְנָה (בר' מו, יז), יִמִּין (דה"א ד, כד). כתופס שלטון, יִמֶּנּוּ מתואר כאדם שאינו ראוי לשלוט, והשוו ביטוי דומה "בן של אף אחד" בכתובת 2. אשדוד (*Asdudu*). תל אשדוד, כשבעה ק"מ מדרום לעיר אשדוד וכארבעה ק"מ מקו החוף.

גת (*Gimtu*). כנראה תל צפית (תל אי־צאפי) במקום כניסתו של נחל האֶלָה לשפלה.

אשדודיים (*Asdudimmu*). נמלה של אשדוד. שרידיה נמצאים כחמישה ק"מ מצפון־מערב לאשדוד.

וברח אל גבול מצרים אשר באזור כוש. כוש היא נוביה, ממלכה עצמאית באזור ג'בל בֶּרְכֵל סמוך לאשד הריביעי של הנילוס. במחצית השנייה של המאה ח' פתחו מלכי כוש בניסיונות להשתלט על מצרים כולה, ובימי שִׁבְכָא (707-721 לפסה"נ) נוסדה שושלת כ"ה הכושית.

36-33

112-90

ארג[נתי] מחדש את הערים האלה ... בתוכם הוֹנְשַׁבְתִּי ואת סריסי כפ[חה] עליִנְהֶם הפקדתי. אשדוד היתה לפחוּוה אשורית, צעד שהיה יוצא דופן בהתחשב בהעדר רצף טריטוריאלי בינה ובין שטחי האימפריה. בנוסף לכך, דומה שבאשדוד הונהג הסדר מיוחד: ליד הפחה האשורי המשיך למלוך מלך מקומי (ראו הזכרת מִתְנַת מלך אשדוד בכתובת סנחריב, כתובת 27). מלך כוש, אשר בתוך x x ארץ [אֶרֶץ. היא מצרים העליונה. במצרים פירושה 'מחוז הדרום'. הוא נתן אותו (את יִמֵּן) באזיקים ובכבלי ברזל והובילו לפני אל ארץ אשור (לאחר) דרך אֶרֶץ. הסגרת יִמֵּן לסרגון על ידי מלך כוש מדווחת גם בכתובת אחרת של סרגון, שנתפרסמה על ידי פרייס בשנת 1999, ושם נמסר:

הוצאתי שלל מן העיר אש[דוד]. יִמֵּן מלכה, ירא את נ[שקין]... אל אזור ארץ מֶלֶח (=כוש) ברח וישב (שם) כמו גנב... שִׁפְתָּךְ מלך מֶלֶח שמע על כוח האל אשור, נבו ומרדך אשר [] תי בכל הארצות(?), נתן אותו בכבלים ובאזיקים ... והובילו אלי (שו' 19-21).

יוצא שִׁימֵן הוסגר לאשור עם עלייתו של שִׁבְתָּכָא לכס המלוכה במצרים בסוף שנת 707. מחווה זו מהווה שינוי מהמדיניות העוינת כלפי אשור בו נקט קודמו, שִׁבְכָא (ראו דיון אצל קאהן).

H. Tadmor, "The Campaigns of Sargon II of Assur: A Chronological-Historical Study", *JCS* 12 (1958), pp. 33-40; J. E. Reade, "Sargon's Campaigns of 720, 716, and 715 B.C.: Evidence from the Sculptures", *JNES* 35 (1976), pp. 95-104; B. Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, Wiesbaden 1979; M. Cogan – H. Tadmor, *II Kings*, Garden City 1988, pp. 195-201; N. Na'aman, "The Historical Background to the Conquest of Samaria (720 BC)", *Biblica* 71 (1990), pp. 206-225; S. Dalley, "Yahweh in Hamath in the 8th century BC: Cuneiform Material and Historical Deductions", *VT* 40 (1990), pp. 21-32; J. H. Hayes – J. K. Kuan, "The Final Years of Samaria (730-720 BC)", *Biblica* 72 (1991), pp. 153-181; B. Becking, *The Fall of Samaria. An Historical and Archaeological Study*, Leiden 1992, pp. 21-45; K. van der Toorn, "Anat-Yahu, Some Other Dieties, and the Jews of Elephantine", *Numen* 39 (1992), pp. 80-101; G. Galil, "The Last Years of the Kingdom of Israel and the Fall of Samaria", *CBQ* 57 (1995), pp. 52-65; G. Frame, "The Inscription of Sargon II at Tang-i Var", *Orientalia* 68 (1999), pp. 31-57; D. Kahn, "The Inscription of Sargon II at Tang-i Var and the Chronology of Dynasty 25", *Orientalia* 70 (2001), pp. 1-18

כתובת 18. קטע מכתובת סיכום מכלל

הפעולות של סרגון ב' בשומרון הרשומות במנסרה מכלל תואמות ברובן את התיאור שבאנאלים, אם כי יש בה כמה חילופי נוסח, במספר הגולים שהוגלו משומרון וגם בגודל היחידה שגויסה לצבא המלך. כנהוג בכתובות סיכום, סדר הצגת האירועים גיאוגרפי ללא התייחסות לתאריכי התרחשותם.

מהדורה: C. J. Gadd, "Inscribed Prisms of Sargon II from Nimrud", *Iraq* 16 (1954), pp. 179–180, cols. iv, lines 25–49
תרגומים: TPOA, pp. 109–110; TUAT 1/4, p. 382; COS 2, pp. 295–296

IV, 25–49 [השו]מרונים, אשר באו בדברים עם מלך [עוין (?) ל]י שלא להשתעבד [ולא לש]את מס, ויצאו לקרב, בכוח האלים הגדולים אדוני, נלחמתי בהם. [2]7,280 אנשים, יחד עם מר[נכבותיהם] ואֲלִי מבטחם, מניתי [כ]שלל. גייסתי מתוכם 200 מרכבות (ל)חיל מל[נכותי] ואת שאריתם הושבתי בארץ אשור. חזרתי ויישבתי את שומרון יותר משהיתה קודם, ואנשים מארצות כיבושי הבאתי לתוכה. את סריסי כפחה הפקדתי עליהם ועם אנשי אשור מניתי אותם. את הוד האל אשור אדני פרשתי על המצרים והערבים, ובהזכרת שמי הלם לבם (ו)רפו ידיהם. פתחתי את [הנ]מל החתום של מצרים ואת [אנשי] אשור ומצרים בללתי אלה [עם] אלה, כך [שי]סחרו [בי]ניהם.

IV, 25–49 [השו]מרונים, אשר באו בדברים עם מלך [עוין (?) ל]י שלא להשתעבד [ולא לש]את מס, ויצאו לקרב. לאחר כניעת העיר לשלמנאסר ה' בסוף שנת 722, לא הומלך מלך חדש בשומרון במקומו של הושע שנכלא באשור (השוו מל"ב יז, ד). ייתכן ששרי הצבא הנהיגו את המשך המאבק באשור. כבר בסוף מאה ט' (ראו כתובת 6) סופרי אשור קראו לאזור שומרון ולתושביו "שומרונים".

[2]7,280 אנשים. באנאלים מחורסאבאד, המספר הוא 27,290. ואֲלִי מבטחם. שוד עיר כבושה כלל בהרבה מקרים שדידת אוצרות המקדש והגליית הצלמים של אלי הארץ. לפי פשוטו של הכתוב, המדובר בהוצאת צלמים, אולי עגל הזהב שעמד במקדש בית־אל, והם המכונים כאן אֲלִים.

גייסתי 200 מרכבות (ל)חיל מל(כותי). באנאלים רשום שגיוסו 50 רכב. שילוב המרכבות בצבא האשורי מתועד בלוחות מנהל, ראו דאלי. ואת שאריתם הושבתי בארץ אשור. לפי מל"ב יז, ו, גולי שומרון פוזרו "בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי". באשר לידיעות המועטות עליהם בגלותם בתיעוד האשורי, ראו אפעל.

חזרתי ויישבתי את שומרון יותר משהיתה קודם, ואנשים מארצות כיבושי הבאתי לתוכה. איכלוסה של הפחוזה החדשה נעשתה בשלבים ולאורך זמן. לדיווחים השונים במקרא על הגולים שהגיעו לשומרון, השוו מל"ב יז, כד"ל; עז' ד, ב, טי' (כוגן). דיווח על העברת ערבים לשומרון נמסר בכתובת 19, שורות 120-150; ראו נאמן וצדוק. במרכז העיר שומרון, בירת הפחוזה, הוצבה מצבה מלכותית אשר שבר קטן ממנה נתגלה בחפירות. ראו ר' הסטרין ואחרים, כתובות מספרות (מוזיאון ישראל, קטלוג מס' 100), ירושלים תשל"ג, עמ' 57.

פתחתי את [הנ]מל החתום. מקומו אינו נמסר בכתובים. הוצע לזהותו עם השרידים הארכאולוגים בתל אברסלימה שברצועת החוף בין רפיח ואל-עריש, ובהם מבנה אשורי ממלכתי בדמות מצודה ומקדש בסגנון אשורי (רייך); או ביישוב המבוצר בתל רוקיש שבחוף דיר אל-בלח (אורן). [הנ]מל. בורגר הציע לקרוא: [הג]בול ([ki-s]ur-re), אך לפי המהדורה החדשה של Fuchs, *Sargon II* יש להשלים 'נמל' (עמ' 88, שורה 17).

ר' רייך, "לויהו Karu' החתום של מצרים", ארץ-ישראל טו (תשמ"א), עמ' 283-287; א אורן, "רוקיש", האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכאולוגיות בארץ ישראל 4, ירושלים 1992, עמ' 1455-1457; מ' כוגן, "הפולמוס המקראי הקדום נגד תושבי שומרון", אצל א' שטרן וח' אשל (עורכים), ספר השומרונים, ירושלים תשס"ב, עמ' 28-33; י אפעל, "השומרונים במקורות האשוריים", שם, עמ' 34-44.

S. Dalley, "Foreign Chariotry and Cavalry in the Armies of Tiglath-pileser III and Sargon II", *Iraq* 47 (1985), pp. 31-48; N. Na'aman – R. Zadok, "Assyrian Deportations to the Province of Samerina in the Light of Two Cuneiform Tablets from Tel Hadid," *Tel Aviv* 27 (2000), pp. 159-188.

כתובת 19. קטעי אנאלים מח'ורסאבאד

האנאלים של סרגון ב' הועתקו כמה פעמים על קירותיהם של חדרים שונים בארמון המלך בח'ורסאבאד, ולמרות הכפילויות, עדיין חסרים קטעים שלמים. ההשלמות נעשו על פי כתובת הסיכום (ראו כתובת 17) והמנסרה

מכלח (ראו כתובת 18). האנאלים, כמו כתובות הסיכום השונות, נתחברו לרגל בניית העיר דור־שֶׁרְכָן (707 לפסה"נ).

מהדורה: Fuchs, *Sargon II*, pp. 86–87, 89–90, 110, 132–135
תרגומים: ANET, pp. 285–286; TPOA, pp. 108, 112; TUAT 1/4, pp. 378–
381; COS 2, pp. 293–294

18-10 בשנת מול־כי ... השומר־ונים [(חסרות שתי שורות)] המביאים לי ניצחון, אנתם נלחמתי ... [27,290 אנשים היושבים בתוכה] שללתי. 50 מרכבות לחיל מלכותי מנתוכם גייסתי ... [את שומרון יו]תר משהיתה קודם יישבתי. אנשים מארצות כיוֹב־נְשִׁי הבאתי לתוכה... מס] ומנחה הטלתי עליהם כמו (על) אשורים. את הנמל החתום של מצרים פתחתי ואת אנשי אשור ומצרים] בללתי אלה עם אלה, כך שיסחרו ביניהם.

57-23 בשנת מלכותי השנייה, אֶלְבַּן־מחמת ... את ... [הרחבה בקרקר כינס ושבועת] האלים הגדולים ... [ארפד, צֶמֶךְ, דמשק, ש]ומרון] המריד [נגדי ... (חסרות כ־25 שורות) ... ש]ם ואת רַעַ [התרתן ?] שלו שם לעזרתו והוא יצא לערוך קרב ומלחמה נגדי. בשם האל אשור אדוני, הנחלתי להם מפלה וְרַעַ, כרועה שצאנו נשדד, ברח לבדו. את [ח]נון לכדתי במו ידי והבאתיו כבול אל אשור עירי. [את רפי]ח הרסתי, החרבתי ושרפתי באש. 9033 אנשים על רכושם שללתי לרוב. בשנת מלכותי השביעית... בני תַּמּוּד, בני אֶבֶל־דֶּד, [בני] מֶרְסִי־נִי, בני עִיפָה - ערבים רחוקים יושבי המדבר, אשר לא ידעו מפקח או מושל, שלא הביאו מנחה לאף מלך, בנשק האל אשור אדוני הבסתי אותם ואת שאריתם הגליתי, והושבתי(ם) בשומרון. אשר לפרעה מלך מצרים, שֶׁמֶשׁ מלכת ערב, וית'עאמר השבאי, מלכי חוף הים והמדבר, [זהב] עפר הרים, [אב]נים יקרות, שנהבים, זרעים של עצי הָכְנִים, בשמים מכל סוג, סוסים, בכרים, כמנחתם קיבלתי.

234, 255-241 בשנת [מלכו]תי האחת־עשרה ... עוזר מלך אשדוד [ז]מם [בלבו] לא לש[את מס ...] ואל המלכים בסביבתו שלח [דברי שט]נה נגד אשור. בגלל הרע שעשה, בי[טל]תי את שלטונו על אנשי ארצו. את אַחְמַת

אחיו האהוב, כמלך עליהם מיניתי. (אבל) אנשי ארץ חת, דוברי בוגדנות, שנאו את שלטונו והעלו עליהם את יָדָן, שאינו בעל כס (המלכות) ושכמותם, לא ידע מורא שלטון. [בזע]ם לבי, אל אשדוד, עיר מלכותו, הלכתי במהירות עם מרכבתי הפרטית ופרשי, שאפילו באזור ידידותי אינם סרים מצדי. על אשדוד, גת, אשד[ודיים] צרתי ולכדתי אותן. את האלים היושבים בהן, אותן, יחד עם אנשי ארצו, זהב, כסף, רכוש ארמונו, כשלל מניתי. את הערים האלה ארגנתי מחדש והושבתי בתוכן) אנשי הארצות, שבויי ידי. את סריסי כפחה עליהם הפקדתי ומניתי אותם עם אנשי אשור וישאו את עולי.

18-10 בשנת מולנכי. על פי הכרוניקה הבבלית (ראו כתובת 39), סרגון עלה לשלטון בִּי"ב טבת, ובהתאם לכך, "שנת מולכר" ארכה חדשיים ושמונה-עשר יום בלבד. הדיווח על המסע נגד שומרון הועבר משנת 720, כדי להסוות פרק זמן ללא פעילות צבאית.

אַלְבַּןִּי מחמת נקרא גם יֶאֱבַד (ראו כתובת 17). בשלב ראשון התנהל קרב נגד אֶלְבַּד בקרקר (ראו כתובת 1). צבא אשור ובעלי הברית האחרים ניהלו קרבות נוספים בשומרון וברפית.

[רַע], כרועה שצאנו נשדד. משחק מלים על שמו של שר הצבא המצרי; השוו כתובת 17.

[ח]נון מלך עזה. הוא חנון שמלך בימי תגלת-פלאסר ג'; השוו כתובת 12.

101
125-120 בני תַּמוּד, בני [אַבְדָּד], [בני] מְרִסְמָ[נ], בני עִיפָה - ערבים רחוקים יושבי המדבר... הבסתי אותם ואת שאריתם הגלית, והושבתי(ם) בשומרון. קטע זה מלמד על רציפות העיסוק בענייני המערב על ידי סרגון. בשנת 716, ארבע שנים אחרי כיבוש שומרון, הועברו ערבים לפחוות שומרון, פעולה תמוהה במקצת. קשה לדמיין מסע מלחמה בלב המדבר למקומות הרשומים; כמו כן, אין כל היגיון בהושבת נוודים בארץ חקלאית. לכן הציע אפעל לראות בדיווח גוזמה ספרותית ולהבין אותו כמתייחס אל הסדר מדיני-כלכלי בין סרגון ובין קבוצות מיוחדות שהיו קשורות בסחר ערב; קבוצות אלה הגיעו לשומרון כדי לפקח על מעבר סחורות בארץ ישראל כנראה בדרך לצור או לנמלי חוף אחרים.

234
255-241 בשנת [מלכו]תי האחת-עשרה ... עזור מלך אשדוד [ז]מם [בלבו] לא לש[את] מס ...]. מהלך ההתקוממות באשדוד וההשתלטות עליה

המתואר כאן תואם ברובו את הכתוב בכתובת הסיכום (ראו כתובת 17). יִדְנֻ, שאינו בעל כס (המלכות). השם יִדְנֻ לא נתפרש עדיין, אך ברור שהוא יִמְנֻ של כתובת הסיכום (ראו כתובת 17). לכידתו של יִדְנֻ / יִמְנֻ על ידי סרגון כפי שמשמע מן הכתוב כאן ("אותו, יחד עם אנשי ארצו, זהב, כסף, רכוש ארמונו, כשלל מניתי") היא הפרזה ספרותית והשוו הדיווח האחר בכתובת 17 וההערה שם.

י אפעל, "חדירת ערבים לספר ארץ ישראל במאה ח' לפסה"נ", דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות א, ירושלים תשכ"ט, עמ' 145-151

כתובת 20. כתב זכויות של העיר אשור

על לוח חומר גדול, שנתגלה בנינוה, מסוכמות פעולותיו של סרגון ב' בשנים הראשונות למלכותו. הכתובת מכונה 'כתב זכויות' מאחר שנושא זכויות העיר אשור נמצא במרכז הדיון. בפתיחה מודה סרגון לאל אשור על שבחר בו למלך, ובתמורה החזיר סרגון לעיר אשור, מחוז הקודש של האל, את זכויותיה הנושנות שלטענתו הופרו על ידי קודמו, שלמנאסר ה'. מעתה יהיו תושבי העיר פטורים מגיוס לצבא ומעבודות כפייה שבהם חייבים יתר אזרחי הממלכה. בפסקה נפרדת, מתוארים אירועי השנה השנייה למלכותו (720 לפסה"נ), ומתברר שרק בשנה זו הגיע סרגון למערב כדי לדכא את המרד שפרץ שנה וחצי קודם לכן, בעלותו לשלטון.

מהדורה: H. W. F. Saggs, "Historical Texts and Fragments of Sargon II of Assyria I. The 'Assur Charter'", *Iraq* 37 (1975), pp. 11-20
תרגומים: TPOA, pp. 106-107; TUAT 1/4, p. 387; COS 2, p. 295

בשנת מלכותי השנייה, כשישבתי על כס מלכותי ואת כתר אדנותי שמנתי לראשי (?), פוררתי את כוחות חֲמִיִּנְשִׁי מלך עילם. הנחלתי מפלה לֶאֱלִיִּבְדִּי מחמת, שלא היה ראוי לכיסא (מלכות) ולא היה מתאים לארמון, וברעותו את עמו [לא ...] לגורלם (?). הוא ביקש רע ולא טוב עבור האל אשור, ארצו, ואנשיו. הוא זלזל...]. הוא קיבץ את ארפד ושומרון וצירפם לעצמו [... x x] הרג ולא

26-16

השאיר נפש [...]. [אל אשור (?)] נשאתי [את כפי] ולכבוש את חמת
[...] של ארץ אֲמַךְ הרחבה, באתי (לפניו ?). אשור האל [...] את תפילתי
(?) ש[מע וקיבל את תחינתי. צנבאותי הגדולים (?) ...] העליתי אותם
[בדרך לאֲמַךְ. חַנַּמַּת ... אשר] בימים (?) קדומים למדו תהילת [...]
[, הכנעתי לרגלי את [אנשי (?) אֲמַךְ] ...] ולעיר אשור הובלתים.

26-16

חֲמַבְנֶגֶשׁ מֶלֶךְ עִילָם. ראו גם כתובת 17.
אֶלְבָּד [מחמת, שלא היה ראוי לכיסא (מלכות). הביטוי רומז שֶׁאֶלְבָּד
לא היה שליט לגיטימי של חמת.
הוא קיבץ את ארפד ושומרון וצירפם לעצמו. שלמנאסר ה' לא השלים
את סיפוח שומרון לאימפריה. למרות המכה שספגה ואף על פי שהושע נלקח
בשבי, המשיכו אנשי העיר במרד נגד אשור.
ארץ אֲמַךְ הרחבה. ביטוי שכיח בכתובות מלכי אשור כציון לארצות
המערב בכללן, במיוחד לדרום סוריה וארץ־ישראל.

כתובת 21. כתובת הגליל מס' 1

כמה שורות בכתובת גליל של סרגון ב' שנתגלה בחזרסאבאד מתייחסות
בקצרה אל פעולותיו בארץ־ישראל.

מהדורה: D. G. Lyon, *Keilschrifttexte Sargon's*, Leipzig 1883, p. 32, lines 19–20; Fuchs, *Sargon II*, p. 34

תרגומים: TPOA, pp. 112–113; TUAT 1/4, p. 386; COS 2, p. 298

2-1
20-19

סרגון, נציב אֶנְלִל, כוהן, הנבחר של אשור, אהוב אֶן ודגן, המלך הגדול,
המלך העז, מלך התבל, מלך אשור, מלך ארבע כנפות הארץ... המרעיד
את ארץ בית עמרי הרחבה, שהנחיל מפלה למצרים ברפית, ואת חנון
מלך עזה הביא כבול לאשור; הלכד את בני תַּמּוּד, אֶבְדָּד, מְרִסְמִן,
עיפה (ו)אשר את שאריתם העברתי, והנחתים בתוך ארץ בית עמרי.

ניסוחים מקבילים לתיאורים אלה נמצאים בכתובות 17 ו־19.

כתובת 22. קטע ממצבה מקפריסין

המצבה הוקמה באי לאחר ששבעת מלכי קפריסין סרו למרותו של סרגון (סביבות 708 לפסה"נ). השורות להלן מתארות את דיכוי המרד נגד סרגון ב' בראשית מלכותו.
מקום גילוייה המדויק של המצבה אינו ידוע ולפי עדות אחת היא נתגלתה בלרנקה; היום היא מוצגת במוזיאון הממלכתי בברלין (ראו תדמור).

מהדורה: H. Winckler, *Die Keilschrifttexte Sargons*, Leipzig 1889, p. 178, col. ii, lines 51–65

תרגומים: ANET, p. 284; TUAT 1/4, pp. 385–386

II, 65–51 את ארץ חמת [לכל] אורכה סחפתי כמבול. את יֶאֱבֹד [מלכם] יחד עם משפחתו ולוח[מיו], שלל ארצם, כבולים, אל ארץ אשור [הובלתי]. 300 מרכבות, 600 פר[שים], נושאי מגן ורומ[ח], גיי[סתי] מתוכם וצירפתי לחיל מלכותי. 6300 אשורים, חֲטָאִים, [הושבתי] בתוך חמת. את סריסי כ[פחה] עליהם הפקדתי והטלתי עליהם[ם]... מס ומ[נחה].

II, 65–51 6300 אשורים, חֲטָאִים, [הושבתי] בתוך חמת. תיאור מקביל ממצבה אחרת של סרגון (באוסף בורובסקי, ראו למברט):
6300 אשורים חֲטָאִים, מחקתי את פשעם וריחמתי עליהם, והושבתי בקרב ארץ חמת. מנחה, נשיאת סל (ו) מס עובד הטלתי עליהם כמו שהמלכים אבותי הטילו על אֶרְחֻלָּנ מלך חמת.
ככל הנראה, מדובר בבני אשור שלא קיבלו את סרגון כמלך כשתפס את השלטון. לאחר כניעתם, חנן אותם והגלה אותם לחמת. יצוין גם שהידיעה על אודות אֶרְחֻלָּנ, הידוע מכתובות שלמנאסר ג' כאחד מראשי הברית האנטיאשורית (השוו כתובת 1), לא נשתמרה במקור אחר ומופיעה כאן לאחר יותר ממאה שנה.

ח' תדמור, "הערות על אסטילה של סרגון הב' שנתגלתה בקפריסין", ארץ-ישראל כה (תשנ"ו), עמ' 286–289

W. G. Lambert, "Portion of Inscribed Stela of Sargon II, King of Assyria", in: O. Muscarella (ed.), *Ladders from Heaven*, Toronto 1981, p. 125

כתובת 23. לוח אבן מכלח

כתובת סיכום המנציחה את סיום השיקום של ארמון אשורנצרפל ב' בכלח. לפי שמות המקומות שנכבשו או נכנעו לסרגון, הכתובת נחתברה בשנת 716 בקירוב. להלן שתי הפסקות הדנות בניצחונות המלך, וביניהם כניעת יהודה.

מהדורה: H. Winckler, *Die Keilschrifttexte Sargons*, Leipzig 1889, pp.168–172

תרגומים: ANET, p. 287; TPOA, pp. 110–111; TUAT 1/4, p. 387

- 9-7 שליט מהולל, אשר נלחם בחֲמִבְנֶגֶשׁ מלך עילם באזור דֶר והנחיל לו מפלה, המכניע את ארץ יהודה אשר מקומה רחוק; העוקר את (אנשי) ארץ חמת, אשר את מלכם יֶאֱבֹד תפס במו ידיו; ההודף את ארץ כִּכְמָ, אויב רשע, העושה סדר בארץ מְנִי הפרועה; המטיב לב ארצו ומרחיב את גבול אשור.
- 12-10 מלך מקפיד, רשת (המפילה את) הלא־כנועים, אשר ידו תפסה את פֶסֶךְ מלך ארץ חת ועל כרכמיש תחומו, הפקיד את האיש שלו. המגלה את שְנַחַת, אשר הוביל את כָּאֶכ מלך ארץ תְּבֵל אל אשור, מחוּזוּ, ועל ארץ משך הטיל את עולו. הלוכד את ארץ מְנִי, כְּרֵל, ופֶתֶר, הנוקם את נקמת ארצו, המכה את ארץ מדי הרחוקה עד למוצא השמש.
- 9-7 המכניע את ארץ יהודה אשר מקומה רחוק. לדעה המקובלת, פסקה זו מתיחסת לתשלום מס על ידי חזקיהו בשנת 720 ולא למהלך צבאי, מכיוון שבכתובות סרגון אין רישום על קרבות בין יהודה וצבא אשור. אך לאחרונה הועלתה סברה, שייתכן והיתה התנגשות צבאית, והיא מתוארת בעשרים וחמש השורות החסרות משנת שתיים למלך (ראו כתובת 19), והכניעה המוזכרת כאן באה בעקבות כישלונו של חזקיהו (כך פוקס, פראם).
- 12-10 אשר הוביל את כָּאֶכ מלך ארץ תְּבֵל אל אשור, מחוּזוּ, ועל ארץ משך הטיל את עולו. השוו בר' י, ב; יח' לח, ב. לפי האנאלים של סרגון, פֶסֶךְ ניסה להמריד נגד אשור את ארצות תְּבֵל ומשך, במרכז האנטוליה ובדרום מזרחה.

מִנִּי, כְּרָל, וּפְתָר. מַמְלָכֹת בַּאֲזוּרִים הַהֲרָרִיִּים מִצְפּוֹן וּמִמְזֹרֶחַ לַאֲשׁוּר.
מִנִּי. מִדְּרוֹם לִימַת אֹרְמִיָּה. בַּמִּקְרָא נִמְנִית מִנִּי בֵּין אוֹיְבֵי בָבֶל (יִר' נָא, כֹּד
כח).

ג' גליל, "היחסים בין יהודה לאשור בימי סרגון ב'", ציון נו (תשנ"ב), עמ' 111-134;
נ' נאמן, "מדיניותם של אחז וחזקיהו כלפי אשור בימי סרגון ובראשית ימי סנחריב", ציון
נט (תשנ"ד), עמ' 6-9
Frahm, *Sanherib*, p. 232; Fuchs, *Sargon II*, p. 314

כתובת 24. קטע ממנסרת אנאלים מנינוה

בקטע של מנסרה שבורה ביותר נשתמר מקצת מדיווח מפורט על המסע
האשורי לאשדוד (ראו כתובת 17, ש' 90-112). נמסר שסרגון ב' יצא בראש
הצבא לדכא את המרד באשדוד. לעומת זאת, 'בכרוניקה האפונימית' (כתובת
38) נרשם על שנת 712, שנתו התשיעית של סרגון, שהמלך נשאר "בארץ".
דומה שהעניין מוכרע על ידי המידע שבכתורת לנבואה ביש' כ, א, "בשנת
בא תרתן אשדודה בשלח אתו סרגון מלך אשור"; מסתבר שהיה זה התרתן
ולא סרגון עצמו שיצא לאשדוד נגד המורדים. על כל פנים, הוצבה מצבה
מלכותית בפחוה שנוסדה בעיר ושברים ממנה נתגלו בחפירות (ראו תדמור).

מהדורה: A. Fuchs, *Die Annalen des Jahres 711 v. Chr.*, (SAAS 8), Helsinki 1998, pp. 44-46, 73-74
תרגומים: ANET, p. 287; TPOA, pp. 114-115; TUAT 1/4, pp. 381-382

בשנת מלכותי התשיעית, אל [אשדוד שלחוף הים] הגדול הלכתי...
[העיר] אשדוד [חסרות מספר שורות]. בגלל [הרע שהוא עשה ...]
מן [...] אַחֲמַת [...] אחיו הצעיר על [אנשי אשדוד] העליתי
והו[שבתי] ... [מס ומנחה] [...] כמו המלכים [אבותי] [...] הטלתי עליו
ו[...]. [אך] אנשי ארץ חת [הרעים], ב[...]. לא לשאת מנחה זממו
רע, [נגד] מושלם [במרד] [...], וכמו מי ששפך דם מתוך אשדוד
הוציאוהו. יִמְנָ, איש נקלה [...] כמלך עליהם ה[מליכו] [...] הושיבו[והו].
עירם [...] [לאחר 4 שורות] סביבו חפיר [...] עשרים אמה עומקו [...], הגיעו
למי תהום. אל מ[לכי] פלשת, יהודה, אדום, מואב, וגם יושבי
(חוף) הים, נושאי מ[ס] מתנות של האל אשור אדוני, (שלחו) דברי

,VIIa
;14-13
,VIIb
48-1

סרה ושקר, כדי להופכם לאויב לי. הם נשאו את שלמוניהם אל פרעה מלך מצרים, מלך לא יושיע, לבקש ממנו עזרה. אנכי סרגון, נסיך עושה צדק, הירא את האלה של נבו ומרדך, השומר את דבר אשור, העברתי את צבאותי את החידקל ואת הפרת בשיא הגאות, במים הגבוהים של האביב, כמו ביבשה. הוא, ימנ, מלכם אשר בטח בכוחו הו, ולא נ[כנע] לאדנותי, שמע מ[רחוק] על [מה]לך מסעי, והוד אשור אדוני הממו [אחרי 2 שורות] במים עמוקים [כמו דגים] תפסו מסתור. [...] רחוק [...] ברח [...] [א]שדוד [...]

VIIa
:14-13
VIIb
48-1

סביבו חפיר [...] עשרים אמה עומקו [...], הגיעו למי תהום. תיאור של ביצור עיר לקראת התקפה אשורית צפויה. אל מ[לכי] פלשת, יהודה, אד[ום], מואב, (וגם) יושבי (חוף) הים, נושאי מ[ס] מתנות של האל אשור אדוני, (שלחו) דברי סרה ושקר, כדי להופכם לאויב לי. לא ידוע אם קריאתו של ימנ לשכניו להצטרף למרד נענתה בחיוב. באנאלים דווח רק על קרבות באשדוד, אם כי לא בלתי נמנע שבשלב מוקדם תמכו באשדוד מדינות אחרות, וביניהן גם יהודה. ואולי רמז לכך הוא העניין המיוחד שמצא ישעיהו בנעשה באשדוד (יש' כ). הם נשאו את שלמוניהם אל פרעה מלך מצרים, מלך לא יושיע, לבקש ממנו עזרה. תמיכת מצרים במורדים בפלשת בתקופת עלייתם לשלטון של מלכי נוביה על מצרים כולה היתה חזון נפרץ. כאן מדובר בפנייה אל אחד ממלכי הדלתה (ולא במלך כוש), אולי בוכחוריס מלך סאים. העזרה המקווה לא הגיעה ולבסוף ברח ימנ לנוביה לחפש בה מקלט (השוו כתובת 17).

ח' תדמור, "קטעי אסטילה של סרגון מלך אשור מחפירות אשדוד", ארץ-ישראל ח (תשכ"ו), עמ' 241-245; נ' נאמן, "מדיניותם של אחז וחזקיהו כלפי אשור בימי סרגון ובראשית ימי סנחריב", ציון נט (תשנ"ד), עמ' 30-5.
A. Spalinger, "The Year 712 B.C. and its Implications for Egyptian History", *JARCE* 10 (1973), pp. 95-101

כתובת 25. קטע מנסרה מהעיר אשור

שבר של מנסרה שנתגלה בחצר מקדש האל אשור בעיר אשור ובו סיכומי השנים חמש עד שמונה של סרגון ב'. בסוף התיאור משנתו החמישית (716)

לפסה"ג), דווח על פעילות צבאית בגבול מצרים. לתיאור זה אין מקבילה בטקסט אחר.

מהדורה: E. Weidner, "Šilkan(he)ni, König von Mušri, ein Zeitgenosse Sargons II.", *AfO* 14 (1940–44), pp. 40–53; H. Tadmor, "The Campaigns of Sargon II of Assur: A Chronological-Historical Study", *JCS* 12 (1958), pp. 77–84; A. Fuchs, *Die Annalen des Jahres 711 v. Chr.* (SAAS 8), Helsinki 1998, pp. 28–29, 57
תרגומים: ANET, p. 286; TPOA, pp. 111–112; TUAT 1/4, pp. 382–383

11-1, II יחד עם [...] וצאן [...] מתוך [ארץ ...] בארץ [...] שבגבול עיר נחל
[מצרים מחוז שלחוף הים] מבוא השמש הוש[בת]. בידי פקיד[ים], נסיך
העיר לִבְנָן [הפקדתיים]. שֶׁלֶכְנָן, מלך מצרים, אשר מ[קומו רחוק], זוהר
האימה של האל אשור אדוני [הממו]; שנים-עשר סוסים גדולים מארץ
מצרים, שבארצי אין דוגמתם, הביא כמתנתו.

11-1, II שבגבול עיר נחל [מצרים מחוז שלחוף הים] מבוא השמש הוש[בת].
מדווח כאן על הבאת גולים ממִנִּי שבמערב איראן אל גבול סיני ליד נחל
מצרים, בסביבת אל-עריש. בדומה לתגלת-פלאסר ג', שיסד מושבה מסחרית
באזור זה (השוו כתובת 12, ש' 16) ובהמשך לפעילותו בשנת 720, יישב
סרגון עקורים בפתחת סיני כדי לממש את מדיניותו הכלכלית, סחר חופשי
בין ממלכות פלשת ומצרים בפיקוח אשורי (ראו גם כתובת 19). מקצת
השמות המופיעים על חרסים שנתגלו בתל ג'מה (כעשרה ק"מ מדרום לעזה
על נחל הבשור) נתפרשו כשמות של גולים איראניים שהובאו לאזור מרוחק
זה על ידי סרגון (לפרסום הכתובות, ראו נוה; ולדיון, נאמן וצדוק. לסברה
אחרת המפרשת את השמות כפלשתיים, ראו קמפינסקי).
נסיך העיר לִבְנָן. עיר לא מזוהה; ברשימת שישק (ש' XI) מופיע השם
'רבן אחרי השם 'רפיח' ואולי היא 'לִבְנָן'; השוו דב' א, א. לזיהוי בתל אבר
סלימה ליד שיח' זויד, ראו Ahituv, *Toponyms*, p. 129. גם בצעד זה,
מצטייר סרגון כממשיכו של תגלת-פלאסר ג'; הוא צירף את האוכלוסייה
הנוודית המקומית אל המנהל האשורי, במטרה לרכוש את אמונם ולנצלם
למטרותיו. הגולים הועברו לפיקוחו של השיח' המקומי.
שֶׁלֶכְנָן, מלך מצרים הוא אוסרכן ד' שמלך בדלתה המזרחית (בין השנים

715-730 לפסה"נ בקירוב), והיה אחרון הפרעונים בשושלת כ"ב (הלובית). סוסים גדולים ממצרים נחשבו כמתנה רבת ערך באשור והסוסים נשלחו אל סרגון כדי להבטיח את מעמדו של אוסרכן ד' שנלחץ על ידי הנובים שפלושו לדלתה.

K. A. Kitchen, *The Third Intermediate Period in Egypt (1100-650 B.C.)*, Warminster 1973, pp. 372-376; J. Naveh, "Writing and Scripts in Seventh-Century B.C.E. Philistia: The New Evidence from Tell Jemmeh", *IEJ* 35 (1985), pp. 11-15; A. Kempinski, "Some Philistine Names from the Kingdom of Gaza", *IEJ* 37 (1987), pp. 20-24; N. Na'aman – R. Zadok, "Sargon II's Deportations to Israel and Philistia (716-708 B.C.)", *JCS* 40 (1988), pp. 36-46

כתובת 26. כתובת 'עזקה'

בלוח זה שנתגלה בנינוה דווח בין היתר על מסע צבאי נגד חזקיהו מלך יהודה וכיבוש העיר עזקה. בראשית המחקר האשורולוגי יוחסו שני שברי הלוח ששרדו למלכים שונים, האחד (K 6205) לתגלת-פלסר ג' והשני (BM 131, 23-3-82) לסרגון ב', ורק לאחרונה נתברר שהם חלקים של טקסט אחד (ראו נאמן). הסגנון הפיוטי והלשון המליצית של הכתוב מזכירים את המכתב לאל' שנתחבר לאחר המסע הצבאי ('השמיני') של סרגון ב' לאררט, ולכן אפשר שלוח זה גם הוא מכתב לאל' שנתחבר לאחר המסע של סרגון ב' לארץ-ישראל, ככל הנראה בשנת 712 לפסה"נ (להצעה המקדימה את המכתב לשנת 720, ראו פוקס, וגם פראם; נאמן מייחס אותו לימי סנחריב).

N. Na'aman, "Sennacherib's 'Letter to God' on His Campaign to Judah", *BASOR* 214 (1974), pp. 25-39; Frahm, *Sanherib*, p. 230
תרגום: *TPOA*, pp. 123-124; *COS* 2, pp. 304-305

(שתי השורות הראשונות אינן ניתנות לקריאה)

[האל אשור תמך] בי ואל ארץ [יהודה הלכתי. ב]מהלך
מסעי, את המנחה של מ[לך]
[האל האשור אדוני, את המחוז] של
חזקי[הו היהודי כמו] [

- 5 [] העיר עזקה, בית מבטחו, אשר בין גב[ולי ובין ארץ יהודה
[]
[] שוכן על גבי רכס הר, כמו פגיונות (?) ברזל ללא
מספר מתנשאים לשמים x []
[] בצורות ומתחרות בהרים הנישאים; למראה עיניים כאילו מן
השמים []
[בסוללות עפר] כבושות, באילי מצור חזקים (?) מוגשים (לחומה),
בהסתערות חיל-רגלים, במנה[רות] (...?)
[את... סי ראו, את קול צבאות אשור העצומים שמעו ופחד
ל[בבם]...]
10 [את] [] לכדתי, שללתי שללם, הרסתי, החרבתי []
[עיר] מלכות פלשת, אשר ח[זק]יהו סיפח וביצר לעצמו [...]
[] x x x [] כמו עץ []
[] מוקף [מג]דלים גדולים וקשה ביותר הגישה אליו []
[] ארמון כמו הר סגר עליהם ונישא []
15 [] היה אפל והשמש לא האירה אותו. ממיו שכנו באפלה
ואת מוצ[א]ו (?) []
[פ]יה (?) היה חצוב בגרזנים וחפיר כרוי בגבול[ה]
[ל]מודי קרב הכניס לתוכה, חגר את כלי נשקו כדני []
[צ]באות ארץ אֶמֶר כולם, הוריתי שיסחבו עפר []
[] עליהם. בפעם השביעית [חומותיו] החזקות, כמו
כלי [חרס שברתי] (?) []
20 [בקר וצ]אן מתוכה ה[וצאתי, כ]שלל מיניתי []
[] x x x x x []
-
- 5 העיר עזקה, בית מבטחו, אשר בין גב[ולי ובין ארץ יהודה. תל עזקה
(תל זכריה), נמצא צפונית-מערבית למוצא עמק האלה אל השפלה.
11 [עיר] מלכות פלשת. הוצע להשלים את שם העיר 'גת' (נאמן
תשל"ז), או 'עקרון' (גליל; נאמן תשנ"ד). אך קשה לתאם בין התיאור
בכתובת ומיקומן של שתי הערים האלה במישור.
אשר ח[זק]יהו סיפח וביצר לעצמו. השוו מל"ב יח, ח.

- 18] צ[באות ארץ אֲמֶךְ כולם, הוריתי שיסחבו עפר] .[כנראה מדובר בגיוס כוחות מקומיים לבניית סוללה מול חומות העיר המותקפת.

ג' נאמן, "מסעות מלכי אשור ליהודה לאור תעודה אשורית חדשה", שנתון ב (תשל"ז), עמ' 180-164; הג"ל, "מדיניותם של אחז וחזקיהו כלפי אשור בימי סרגון ובראשית ימי סנחריב", ציון גט (תשנ"ד), עמ' 5-27; ג' גליל, "היחסים בין יהודה לאשור בימי סרגון ב", ציון נו (תשנ"ב), עמ' 119-113

Fuchs, *Sargons II*, p. 314; Frahm, *Sanherib*, pp. 229-232

כותר
www.kotar.co.il

מנסרת סנחריב (מוזיאון ישראל)

סנחריב

מלחמותיו של סנחריב (705-681 לפסה"נ) התרכזו בשתי חזיתות, במערב נגד הברית של כמה ממלכות בפיניקיה ובארץ-ישראל שחזקיהו מלך יהודה היה מראשיה, ובדרום נגד הכשדים והעילמים בהנהגת מרדך-בלאדן. הקרבות במערב הסתיימו בהכרעה צבאית לטובת אשור (ראו דיון בהמשך), בשונה מהמערכה בבבל שנמשכה בהפסקות עד שנת 689 והסתיימה בחורבן בבל. סנחריב נרצח על ידי בנו, אולי על רקע מדיניותו הבבלית ובחירתו באסרחדון כיורשו (השוו מל"ב יט, לו; הכרוניקה הבבלית מס' 1 [ראו כתובת 39, ש' 34-35]).

כתובת 27. המסע השלישי

אירועי שנת 701 הם בין הנושאים הנחקרים ביותר במחקר ההיסטורי המקראי. דורות של חוקרים ניסו לשחזר את מהלך המסע האשורי לארץ יהודה באותה שנה בלי שהגיעו לאחדות דעים. לצורך הדיון ההיסטורי קיימים מקורות רבים: הכתוב במקרא (מל"ב יח - יט; יש' לו - לז; דה"ב לב), האנאלים של סנחריב, וממצא ארכאולוגי. הטקסט האשורי המתורגם כאן הוא מתוך 'מנסרת ראסם', התיאור הראשון של המסע לפי התאריך שבקולופון של המנסרה ("חודש אייר, מתן מושל העיר אֶסֶן" [700 לפסה"נ]), ומנו של הדיווח חודשים ספורים לאחר תום המסע. הוא מסופר כמסע השלישי של המלך. סופרי סנחריב נהגו להעלים את העובדה שהמלך לא יצא למסע צבאי בכל שנה ובחרו לספרר את המסעות בלי לציין את שנות מלכותו של המלך. לאחרונה התפרסמה מהדורה מדעית של הטקסט (ראו

פראם). (עד עתה התבססו התרגומים השונים על מהדורה מאוחרת יותר של האנאלים [מנסרת שיקגו], אם כי אין הבדלים גדולים בין שתי המהדורות).

הדיווח ב'מנסרת ראסם' ערוך לפי סדר נושאי־ענייני ולא כרונולוגי, ולכן אינו מאפשר שחזור של תוואי המסע או של מהלכו המדויק. מחבר הכתובת סידר אותה לפי תגובות המתמרדים באשור להופעת סנחריב: בריחה (מלך צידון), כניעה ללא קרב (מלכים שונים באֶמֶר), ומלחמה (מלכי פלשת וחזקיהו).

מהדורה: Frahm, *Sanherib*, pp. 53–55, lines 32–58
תרגומים: ANET, pp. 287–288; TPOA, pp. 118–121; TUAT 1/4, pp. 388–390; COS 2, pp. 302–303

35-32 במסעי השלישי עליתי על ארץ חת. לֵלִי מֶלֶךְ צִידוֹן, אֲשֶׁר מוֹרָא הוּד מִלְכוּתִי הַמָּם אוֹתוֹ, בִּרְח הָרַחֵק מֵעֵבֶר לַיָּם. צִידוֹן רַבָּה, צִידוֹן זַעֲרָה, בֵּית־זֵית, צֶרֶפֶת, מַחְלָב, אֶשׁ, אַכּוּיב, עֶכוּ, עֲרִיו הַבְּצוּרוֹת, עֲרִי חוּמָה, מְקוֹם מֵרֵעָה וּמִשְׁקָה לְצַבָּאוֹתָיו – עֲזוּז נִשְׁקוֹ שֶׁל הָאֵל אֲשׁוּר אֲדוֹנֵי הַמָּם אוֹתָם וְהֵם כִּרְעוּ לְרַגְלִי. הוֹשַׁבְתִּי עַל כִּסֵּא מִלְכוּתוֹ אֶת אֲתַבְעֵל (לַמְשׁוּל) עֲלֵיהֶם וְהַטַּלְתִּי עֲלֵיוֹ מָס וּמִנַּחַת אֲדֹנוּתִי, דָּבַר שָׁנָה בְּשָׁנָה לֹא יוֹשֶׁבֶת. מִנַּחֲם מִשְׁמֶשְׁמֶרֶן, אֲתַבְעֵל מִצִּידוֹן, עֲבָדְלָאֵת מֵאֲרוּד, אֶרְמֶלֶךְ מִגְבֵּל, מִתְּנֶת מֵאֲשֻׁדּוּד, פֶּדְאֵל מִבֵּית עֲמוֹן, כְּמִשְׁנֶדֶךְ מִמוּאֵב, עִירֶם מֵאֲדוּם, כָּל מַלְכֵי אֶמֶר הִבִּיאוּ לִפְנֵי מִתְּנֹת עֲשִׁירוֹת, מִתְּנֹת רֵאוּוֹה כְּבֹדוֹת – פִּי אֲרַבַּע (מִן הָרַגִּיל) וְנִשְׁקוּ אֶת רַגְלִי.

40-39 אולם צדקא מלך אשקלון אשר לא נכנע לעולי, הגליתי את אלוהי בית אביו, אותו עצמו, את אשתו, את בניו ואת בנותיו, את אחיו זרע בית אביו, והבאתיו לאשור. הפקדתי על אנשי אשקלון את שַׁרְלָדָר בן רַכְבֶּת מלכם הקודם, והטלתי עליו תשלום מס ומתנות אדנותי, והוא נושא את עולי.

48-41 בהמשך מסעי צרתי על בית דגון, יפו, בני ברק, אזור, ערי צדקא שלא מיהרו לכרוע לרגלי, כבשתי (אותן) ונשאתי את שללן. פקידיה, שריה, ואנשיה של עקרון, שנתנו כבלי ברזל על פְּדֵי מלכם, בעל־ברית נאמן

לאשור, ומסרוהו באיבה לחזקיהו היהודי, נבהלו ממעשה הבגידה הנפשעת שעשו. הם הועיקו לעזרה את מלכי מצרים ואת קשתי מלך כוש, מרכבותיו וסוסיו, חיל לא יימנה (מרוב) ואלה באו לעזרתם. במישור אלתקה ערכו מערכה נגדי וחידדו את נשקם. בתמיכת האל אשור אדני נלחמתי עמם והנחלתי להם מפלה. בעצם הקרב תפסו ידי חיים את רוכבי המרכבות ואת בני מלך מצרים יחד עם רוכבי המרכבות של מלך כוש. על אלתקה ותמנה צרתי, כבשתי (אותן) ונשאתי את שללן. אל עקרון קרבותי, והרגתי את הפקידים ואת השרים שמרדו, ומסביב לעיר על מגדלי השמירה תליתי את פגריהם. את בני העיר שפשעו והקלו (באשור) נתתי לבז. שאריתם שלא מרדו ושלא נמצא בהם חטא, פקדתי לשחררם. את פְּדִי מלכם הוצאתי מתוך ירושלים והושבתי אותו על כיסא מלכות עליהם. מנחת אדנותי הטלתי עליו.

54-49 אשר לחזקיהו היהודי, על 46 עריו הבצורות, ערי חומה, ועל הערים הקטנות לאין מספר שסביבותיהן, שמתני מצור ולכדתי (אותן) בסוללות כבושות, בכרים מוגשים (לחומה), בהסתערות חיל־רגלים, במנהרות, בפרצים (בחומות), ובסולמות (או: אילי ניגוח). 200,150 נפש, קטן וגדול, איש ואשה, סוסים, פרדים, חמורים, גמלים, בקר וצאן עד אין מספר הוצאתי לי מתוכן ומניתי כשלל. אותו כלאתי בתוך ירושלים עיר מלכותו כציפור בכלוב. הקפתי אותו בביצורים, ואת היציאה משער עירו עשיתי לו לתועבה. את עריו אשר בזזתי, קרעתי מארצו ונתתי למִתְנַת מלך אשדוד, לִפְדִי מלך עקרון, ולצִלְבֶּעַל מלך עזה (וכך) הקטנתי את ארצו. ועל המס הקודם, המשתלם על ידם מידי שנה בשנה, הוספתי מנחה ומתנות אדנותי והטלתי (אותן) עליהם.

58-55 חזקיהו עצמו, מורא הוד מלכותי המם אותו, והוא שלח אחרי לנינוה עיר מלכותי את חיל המחץ, החיל הנבחר שלו, שהכניס לתוך ירושלים עיר מלכותו כדי לחזקה והיו לתגבורת, יחד עם 30 כיכר זהב ו־800 כיכר כסף, אבן כחל נבחרת, גושי אודם גדולים, מיטות שן, כיסאות משען (משובצי) שן, עורות פילים, שנהבים, הבנים, אשכרוע, בגדי צבעונים, בגדי פשתן, צמר (צבוע) תכלת (ו) ארגמן, כלי נחושת (ו) ברזל, ברונזה, בדיל, ברזל, מרכבות, מגינים, רמחים, שריונות,

פגיונות ברזל (תלויים ב) חגור, קשתות וחיצים, חניתות - כלי נשק ללא מספר, יחד עם בנותיו, פילגשיו, שרים ושרות. ואת שליחו שיגר אלי לשם תשלום המנחה וכדי להשתעבד לי.

במסעי השלישי עליתי על ארץ חת. שנת המסע היתה 701 לפסה"נ והתאריך נקבע על פי שם האפונים הרשום בקולופון. שני מסעות קדמו ליציאת סנחריב למערב, הראשון לבבל נגד מרדך-בלאדן, השני לממלכות שונות ממזרח ומצפון-מזרח לאשור.

לְלִי מֶלֶךְ צִידוֹן ... בִּרְחַ הֶרְחַק מֵעֶבֶר לַיָּם. סוּפוּ שֶׁל לָל, שלא היה ידוע בזמן שנתחברה 'מנסרת ראסס', מדווח בכתובת שעל פסל ענק של פר (מס' 2) שזמנה בין השנים 694-696 לפסה"נ בקירוב: "לְלִי מֶלֶךְ צִידוֹן פָּחַד מִמִּלְחָמָה אֲתִי וּבִרְחַ לִידְנִי (=קפריסין) שֶׁבִּלְבַּי יָם וּמִצָּא (שם) מִקְלָט. באותה שנה, באימת נשק האל אשור, הוא נעלם ללא שוב (=נפטר)" (Luckenbill, Sennacherib, pp. 77, lines 17-19).

צידון רבה. השווי יהו' יא, ח; יט, כח; אולי הרובע המבוצר של העיר, בדומה לשם רבת בני עמון.

צידון זעירה. הוזכרה רק כאן. רובע הנמל (לפי הצעת קצנשטיין), ואולי אחת מבנותיה של צידון הסמוכות לעיר הגדולה.

בית־זית מופיעה על חותם פיניקי (בֵּית זֵית), אולי זיתא שמדרום לצידון (גרינפלד).

צרפת היא סרפנד שעל חוף הים בין צור וצידון, המוזכרת במל"א יז, ט. מחלב. חירבת אל־מחאלב, מוזכרת אצל תגלת־פלאסר ג' (השוו כתובת 12, שורה 6); נמנית כעיר בנחלת אשר, השווי שופ' א, לא.

אֶשׁ היא צור היבשתית (ראו גם כתובת 35). וזהויה בתל אֶרֶאשדיה שליד ראס אל־עין נתקבל על ידי רבים (ד' קלאי, נחלות שבטי ישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 179-186). יש התלבטות, בעיקר לשונית, בזיהוי אֶשׁ עם "חֶסֶה" שבמקרא (השווי יהו' יט, כט), שאולי היא חירבת אֶחְיוֹשׁ, 2.5 ק"מ ממזרח לתל אֶרֶאשדיה.

אכזיב. על חוף הים בשפך נחל כזיב, בנחלת אשר (יהו' יט, כט; שופ' א, לא).

עכו. בנחלת אשר (שופ' א, לא); מקומה של עכו המקראית בתל אל־פחאר שממזרח לעכו העתיקה.

הושבתי על כיסא מלכותו את אתבעל (למשול) עליהם. עד עתה היתה

צידון חלק מממלכת צור, אך עם בריחת לל, וכעונש לעיר המורדת, הופרדה צידון מצור והיתה לממלכה עצמאית. העיר צור שעל האי לא נכבשה, וכנראה רק מאוחר יותר הגיעה להסדר עם סנחריב.

38-36

מנחם משמשמר, אתבעל מצידון, עבדלאת מארוד, ארמל מגבל, מתנת מאשדוד, פדאל מבית עמון, כמשנדב ממואב, עירמ מאדום, כל מלכי אמה.

רשימה מסכמת של מלכי המערב שנכנעו ללא קרב לסנחריב, ולא נאמר שהיו בין המורדים באשור. אין ללמוד ממיקומו של הסעיף כאן שהתקיים טקס כניעה כללי בצפון לפני שסנחריב התקדם לאורך החוף לכיוון פלשת (אם כי לפי כתובת הפר, התשלום התבצע ליד אש). יש לשים לב שאתבעל, שהתמלך בצור במהלך המסע, כלול ביניהם.

מנחם (*Minihimmu*) משמשמר. המקום לא זוהה. משערים שהוא לחוף הים בסביבות פתח נהר אל-כלב.

פדאל מבית עמון. לשם זה, המופיע בחותם עמוני, ראו אחיטוב, כתובות, עמ' 239-240.

40-39

אולם צדקא מלך אשקלון אשר לא נכנע לעולי. צדקא תפס את השלטון לאחר שסילק (או אולי רצח ?) את רבבת במרד באשור (רבבת הומלך על ידי תגלת-פלאסר ג', ראו כתובת 15, ש' 10); ייחוסו אינו ידוע (לפי הצעת תדמור, הוא היה אחיו הצעיר של רבבת). ככל הנראה, הוא צדקא ששמו מופיע על חותם של אחד מעבדי בנו שמלך אחרי; ראו אחיטוב, כתובות, עמ' 212.

שרלדר. עם כיבוש אשקלון, מונה שרלדר בנו של רבבת כמלך. פירוש השם האשורי של מלך אשקלון הוא: 'המלך לעולם יחיה'. מתן שם כזה לבן מלך בעיר פלשתית מלמד על הקו המדיני הפרראשורי שהיה מקובל באשקלון בימי רבבת.

הגליתי ... והבאתיו לאשור. פרטים על נפילת אשקלון חסרים ויש הסוברים, שלאחר כיבוש ערי צדקא מצפון לעיר, נכנעו המורדים באשקלון ללא קרב.

48-41

נפילת ערי המובלעת האשקלונית שהתרכזה סביב יפו. בינן ובין אשקלון נמצאת אשדוד שלא השתפתה במרד.

בהמשך מסעי צרתי על בית דגון (*Bit Daganna*). בית דגון (בית דגן) תשעה ק"מ דרום-מזרחית ליפו, ואין לזהותה עם בית דגון (יהר' טו, מא) שהיא עיר בשפלת יהודה המרוחקת כארבעים ק"מ מזירת הקרבות.

יפו (*Iapû*). בתל שליד הנמל ביפו העתיקה (אלקלעה).
 בני ברק (*Banaya-barqa*). עיר בנחלת דן (יהו' יט, מה) בצומת מסובים,
 מזוהה עם הכפר הערבי אַבְּנֶאֱבְרָאק (ח'יריה) שהיה במקום.
 אָזוּר (*Azuru*). ששה ק"מ מזרחית-דרומית ליפו בדרך יפירושלים, כיום
 אזור (במקום הכפר הערבי יאזור); שם העיר מופיע בתרגום היווני ליהו'
 יט, מה במקום 'יהד'.

אנשיה של עקרון, שנתנו כבלי ברזל על פְּדֵי מלכם, בעל-ברית נאמן
 לאשור, ומסרוהו באיבה לחזקיהו היהודי. השם כתוב *Amqarruna*
 ומשקף הגיה, עֶקְרוֹן (השוו בתרגום השבעים *Akkaron*). העיר הפלשתית
 עקרון נתגלה בתל מקנה ליד קיבוץ רבדים. עקרון נמנתה בין ערי נחלת
 דן (יהו' יט, מג).

פְּדֵי מלך עקרון ידוע עתה מכמה כתובות שנתגלו בעקרון (ראו כתובת
 30; גיטין, דותן ונוה; גיטין וכוגן). על פעילותו הצבאית של חזקיהו בפלשת
 נמסר במל"ב יח, ח, וככל הנראה, זה כלל סילוק היסודות הפרואשוריים
 בעקרון.

הם הזעיקו לעזרה את מלכי מצרים וקשתי מלך כוש. חיל העזר המצרי
 כלל לוחמים מצריים מאזור הדלתה, ונוביים ממצרים העליונה (המכונים
 'כּוּשִׁים'). לפי מל"ב יט, ט "תרהקה מלך כוש" עמד בראש הצבא המצרי,
 אך כתוב זה מקדים את המאוחר כי בשנת 701 הוא היה כבן עשרים, ואחיו
 שֶׁפְּתָא עדיין שלט במצרים. על השתתפות תרהקה בקרבות בשנת 701,
 ראו דיוניו של קיצין.

במישור אלתקה ערכו מערכה נגדי. הקרב נגד המצרים התנהל במישור
 החוף ליד אלתקה (*Altaqu*) (מערי נחלת דן, יהו' יט, מד; כא, כג) המזוהה
 בתל אישלאף (ליד מושב גאליה).

על אלתקה ותמנה צרתי. את תמנה (*Tamna*) יש לבקש בתל בטש על
 הגדה המערבית של נחל שורק כארבעה ק"מ דרומית לצומת נחשון. עיר
 בגבול שבט יהודה (יהו' טו, י).

את פְּדֵי מלכם הוצאתי מתוך ירושלים והושבתי אותו על כיסא
 מלכות עליהם. על שחרורו של פְּדֵי מכלאו בירושלים נמסר כאן מחוץ
 לסדר התרחשותו. הידיעה באה כסיום לפרשת עקרון; לדרך עריכה דומה
 במקרא השוו שם' טז, לה.

שנתיים לאחר החזרת פְּדֵי לכס המלכות בעקרון, שלח את מנחתו לנינוה, כך
 לפי עדות הבולה שהיתה קשורה למשלוח ועליה כתוב: "כיכר אחד (של כסף)

- לפי (הכיכר) הקל המלכותי. (מאת) פְּדִי (!) מעקרון. חודש מרחשון, יום 23, שנת האַפּוֹנִים של בְּלִישְׁרָן (699 לפסה"נ), (השוו SAA 11, no. 50, p. 42). אשר לחזקיהו היהודי. נקרא על שם ממלכתו. מנסרות מאוחרות (החל משנת 694) מוסיפות: "אשר לא נכנע לעולי".
- שמתי מצור ולכדתי (אותן) בסוללות כבושות (מעפר), בכרים מוגשים (לחומה), בהסתערות חיל־רגלים, במנהרות, בפרצים (בחומות), ובסולמות (או: אילי ניגוח). שיטות לחימה כאלה בעיר נצורה מופיעות בתבליט מארמונו של סנחריב המנציח את הקרב על העיר לכיש, ראו ידן, תורת המלחמה, עמ' 375-379. ראו גם את הדיון אצל אֶ אפעל, כעיר נצורה, ירושלים תשנ"ז, עמ' 66-97.
- 200,150 נפש, קטן וגדול, איש ואשה, סוסים, פרדים, חמורים, גמלים, בקר וצאן עד אין מספר הוצאתי לי מתוכן ומניתי כשלל. מספר גדול זה של שבויים שהוגלו מממלכת יהודה איננו משקף את המציאות כפי שהיא משוחזרת על ידי אומדן ארכאולוגי של אוכלוסיית דרום הארץ בסוף מאה ח' לפסה"נ (ראו שילה). בהפרזה זו ביקשו סופרי סנחריב לתת ביטוי לניצחון השלם על חזקיהו (ראו De Odorico, Numbers, pp. 172-174, ולדעה אחרת אצל מילרד).
- קרעתי מארצו ונתתי למתנת מלך אשדוד, לפְּדִי מלך עקרון, וצִלְבֶּעַל (Silli-bēl) מלך עזה (וכך) הקטנתי את ארצו. בכתובת הפר' כתוב ש"מלכי אשדוד, אשקלון, עקרון ועזה" קיבלו נתחים משפלת יהודה. אולי תוספת שם העיר אשקלון על שלושת השמות בכתובת ראסם' רומזת על סדר חדש בשפלת יהודה.
- את חיל המחץ, החיל הנבחר שלו. לתרגום זה ולזיהוי היחידה הלוחמת, ראו תדמור, "urbi".
- 30 כיכר זהב ו־800 כיכר כסף. השוו את הסכום הרשום במל"ב יח, יד: "שלוש מאות ככר כסף ושלושים ככר זהב", וגם פס' טז.
- בגדי צבעונים, בגדי פשתן, צמר (צבוע) תכלת (ו) ארגמן, כלי נחושת (ו) ברזל, ברונזה, בדיל, ברזל, מרכבות, מגינים, רמחים, שריונות, פגיונות ברזל (תלויים ב) חגור, קשתות וחיצים, חניתות - כלי נשק ללא ספור. במהדורות מאוחרות יותר, הושמט קטע זה המפרט את השלל העשיר שנתקבל מחזקיהו ובמקומו נכתב: "אוצרות כבדים מכל סוג".
- ואת שליחו שיגר אלי לשם תשלום המנחה וכדי להשתעבד לי. משתמע שסנחריב הסתפק בכניעתו של חזקיהו ואת השלל הכבד קיבל מידי משלחת מיהודה שהגיעה לנינוה לאחר תום הקרבות.

היי קצנשטיין, "אלולי מלך הצידונים", פרקים ב (תשל"א), עמ' 235-272; י' שילה, "מנין תושבי ארץ-ישראל בתקופת הברזל לאור ניתוח מדגמי של תכניות הערים, שטחן וצפיפות האוכלוסיה בהן", ארץ ישראל טו (תשמ"א), עמ' 274-282; ח' תדמור, "ה-urbi של חזקיהו", באר"שבע ב (תשמ"ח), עמ' 171-178; הנ"ל, "מלחמת סנחריב ביהודה: בחינות היסטוריוגרפיות והיסטוריות", ציון נ (תשמ"ה), עמ' 66-80; ג' גליל, "מסע סנחריב למערב: היסטוריה והיסטוריוגרפיה", ציון נג (תשמ"ח), עמ' 1-12

K. A. Kitchen, *The Third Intermediate Period in Egypt (1100-650 BC)*, Warminster 1973, pp. 378-387; idem, "Late Egyptian Chronology and the Hebrew Monarchy", *JANES* 5 (1973), pp. 225-231; F. J. Gonçalves, *L'expédition de Sennachérib en Palestine dans la littérature hébraïque ancienne*, Paris 1986; A. R. Millard, "Large Numbers in the Assyrian Royal Inscriptions", in: M. Cogan – I. Eph'al (eds.), *Ah Assyria...*, Scripta Hierosolymitana 33 (1991), pp. 213-222; S. Gitin – T. Dothan – J. Naveh, "A Royal Dedicatory Inscription from Ekron", *IEJ* 47 (1997), pp. 1-16; S. Gitin – M. Cogan, "A New Type of Dedicatory Inscription from Ekron", *IEJ* 49 (1999), pp. 193-202; W. R. Gallagher, *Sennacherib's Campaign to Judah. New Studies*, Leiden 1999, pp. 91-142

כתובת 28. תבליטי לכיש

תבליטי קיר מרשימים על לוחות גדולים (מהם שרדו רק תשעה) שהתגלו בארמונו הדרומי-מערבי של סנחריב בנינוה מנציחים את כיבושה של העיר לכיש בשפלת יהודה. מיקום התבליטים בחדר מרכזי (מס' XXXVI) מצביע על חשיבות האירוע וכן על הרושם שביקשו מתכנני הארמון (כנראה במצוות המלך) להעביר למבקרים בארמון (ראו דיון אצל ראסל). הכיתוב שעל התבליטים נמצא בשני מלבנים מימינה ומשמאלה של דמות המלך המתואר יושב על כיסאו כשהוא סוקר את שוביי העיר עוברים לפניו. קרב זה הונצח במיוחד בגלל השתתפות המלך בו, בנוסף להיות לכיש עיר מרכזית במערכה כולה.

מניתוח התבליטים והשוואתו לממצא הארכאולוגי עולה כי התיאור משקף ראליה סביבתית (ראו אוסישקין) ואולי אף צבאית (אפעל) המתאימה לתל לכיש (לדעה אחרת, יעקובי).

מהדורה: Luckenbill, *Sennacherib*, p. 156, No. XXV; תרגומים: ANET, p. 288; TPOA, p. 124; TUAT 1/4, p. 391; COS 2, p. 304; תצלום: ANEP, nos. 371-374; ידן, תורת המלחמה, עמ' 375-379

שמאל סנחריב, מלך התבל, מלך אשור, יושב על כיסא מלכות ושלל העיר לכיש מובל לפניו.

ימין אוהל סנחריב מלך אשור.

העיר לכיש (תל לכיש), ששכנה בשפלה הדרום-מזרחית, היתה חוליה חשובה במערכת ההגנה על ממלכת יהודה כנגד פלישה ממערב. לכיש מוזכרת בקשר לקרבות של שנת 701 במל"ב יח, יד, יז; יט, ח, אך היא נעדרת מכתובת סנחריב.

י אפעל, "הסוללה האשורית בלכיש: הבטים צבאיים ולשוניים", ציון מט (תשמ"ד), עמ' 333-347

R. D. Barnett, "The Siege of Lachish", *IEJ* 8 (1958), pp. 161-164; D. Ussishkin, *The Conquest of Lachish by Sennacherib*, Tel Aviv 1982, pp. 59-126; R. Jacoby, "The Representation and Identification of Cities on Assyrian Reliefs", *IEJ* 41 (1991), pp. 112-131; J. M. Russell, *Sennacherib's Palace without Rival at Nineveh*, Chicago and London 1991, pp. 160-164, 252-257

כתובת 29. קטע של מנסרה משנת 697

כתובת משנתו השמינית של סנחריב, המסכמת ארבעה מסעות מלחמה, מסתיימת בתיאור מפורט ביותר של הבנייה בנינוה בירת אשור, תיקונים ושיפוצים בארמונות הישנים וגם בבנייה החדשה. היקף העבודות חייב גיוס כוח אדם רב ביותר וזה ההסבר להגליות ההמוניות שנתבצעו בכל ארצות האימפריה. מפסקה קטנה זו ניתן לשרטט את גבולותיה הרחבים של האימפריה: מארץ הכשדים בדרום, מני במזרח, עד אנטוליה בצפון ולאורך ים התיכון במערב מפניקיה עד פלשת.

מהדורה: Frahm, *Sanherib*, pp. 72-73, lines 1-30

30-1 בעת ההיא, נינוה עיר המקדש הנעלה, האהובה על אשתר... אשר מימי קדם, המלכים שקדמו לי, אבותי אשר שלטו על אשור לפני ונהניגו את עבדי אנלל, אף אחד מהם לא נתן דעתו ולא חשב להרחיב את

שטח העיר, לבנות חומה, לסלול רחובות, לכרות תעלות, ולטעת עצים, ו(אף אחד) לא שם לב ולא הרהר על הארמון שבתוכה, הדביר, בית שלטונו שמרחבו היה קטן ובנייתו לא היתה מושלמת. (עד ש)אני סנחריב, מלך התבל, מלך אשור, נתתי את דעתי ועוררתי את לבי לעשות עבודה זו לפי פקודת האלים. את תושבי ארץ הכשדים, הארמים, ו(אנשי) מְנִי, קְנָה וְחִילָה, פלשת והעיר צור, שלא נכנעו לעולי, הגליתי אותם והכרחתי אותם לשאת סל וללבון לבנים.

קְנָה וְחִילָה. שתי ממלכות בדרום-מזרח אנטוליה; על קְנָה, ראו כתובת 9, ועל חִילָה (היא Hilakku, קיליקיה), השוו יח' כז, יא; יהודית א, ז; ב, כה.

כותר
www.kotar.co.il

אסרחדון

לאחר רצח סנחריב בידי בניו, שהתנגדו למינויו של אסרחדון כיורש עצר, לכד אסרחדון את השלטון (669-680 לפסה"נ) בעזרת הצבא. תומכי המתנקשים הובסו והרוצחים נמלטו לאררט. פעילותה המחודשת של מצרים בפיניקיה וארץ-ישראל תחת מלכה החדש תרהקה הביאה את אסרחדון לפקוד את המערב כמה פעמים ולנקוט מדיניות ענישה נמרצת נגד המורדים באשור, ולהשתמש באזור כבסיס למסעות לעבר מצרים שלראשונה הפכה ליעד צבאי.

רוב הכתובות ששרדו מימי אסרחדון הן כתובות סיכום, אם כי הגיעו לידנו כמה כתובות בהן התיאורים מסופררים לפי מסעות (כמו אצל סנחריב).

כתובת 30. קטעים ממנסרת 'נינוה א'

תיאורי הקרבות שהתנהלו בצידון ובאֶרֶץ, וכן רשימת הממלכות הווסאליות במערב מובאים על פי כתובת סיכום מלכותית המכונה 'נינוה' (משום סעיפי הסיום המדווחים על בנייה בעיר הבירה). הכתובת נתחברה לראשונה בשנת 676 לפסה"נ ועודכנה במהדורות מאוחרות עד שנת 673. רק במהדורה D חולקו המסעות וסופררו.

מהדורה: Borger, *Asarhaddon*, Nin. A, Ep. 5, pp. 48–49; Ep. 7, p. 50; Ep. 21, pp. 59–60

תרגומים: ANET, pp. 290–291; TPOA, pp. 126–129; TUAT 1/4, pp. 393–

ספרור השורות לפי בורגר, על פי מהדורה A, טור II, שר 65-82; טור III שר 1-19. התאריך "במסעי השני" הוא ממהדורה D, והמלים בין הכוכביות (*-*) חסרות במהדורה D.

II, 82-65 [במסעי השני], עבדמלקת מלך צידון, שלא ירא את אדנותי, לא שמע למוצא שפתי, בטח בים הסוער ופרק את עול האל אשור. את צידון עיר מבטחו, השוכנת בלב הים, שטפתי כמו מבול. עקרתי את חומתה ואת יסודותיה והשלכתי לתוך הים, ואת מקום מושבה איבדתי. את עבדמלקת מלכה, שברח מפני כלי נשקי ללב הים, בדבר האל אשור אדוני, תפסתיו כמו דג בים וכרתי את ראשו. את אשתו, בניו ובנותיו, אנשי ארמונו, זהב, כסף, נכסים ורכוש, אבנים יקרות, בגדי פשתן צבעוניים, *עורות פילים, שנהבים, עצי הבנים ואשכרוע, * כל דבר שבאוצר ארמונו, שללתי לרוב. את אנשיו מכל מקום ללא מספר, בקר וצאן וחמורים הובלתי לארץ אשור. אספתי את מלכי ארץ חת וחוף הים כולם וציוויתים לבנות עיר במקום אחר וקראתי את שמה כר-אסרחדון.

III, 19-1 בערים סביבות צידון - בית צפר, שק, גא, אנמ, חלדא, קרתמ, באר, כלמ, בית ארמ, סג, אמפ, בית גסמי, ברגא, גמבל, דלאמ, אסחמ - מקום מרעה ומשקה, בית מבטחו, אשר בתמיכת האל אשור אדוני תפסו ידי, הושבתי אנשים שבויי קשתי מן ההר והים צאת-השמש, וסיפחתי (אותם) לתחום אשור. ארגנתי את האזור ההוא מחדש והפקדתי את סריסי עליהם כפחה. שבתי והטלתי עליהם מס ומנחה יותר מקודם. * מתוך הערים האלה, את מערך וצרפת לידי בעל מלך צור נתתי. על המס הקודם מתן שנה בשנה, הוספתי מנחת אדנותי והטלתי עליו.*

42-39 את העיר ארן שבגבול נחל מצרים בזוהי ואת אסחל מלכה נתתי באזיקים ולארץ אשור הובלתיו. ליד השער במרכז העיר נינוה עם דוב, כלב וחזיר הושבתי כשהוא כבול.

-40 V
1, VI ביום ההוא, ארמון בית הנשק של נינוה, אשר המלכים אבותי שקדמו לי בנוהו, כדי לכנס את מחנותי ולפקוד את הסוסים, הפרדים, המרכבות, נשק, כלי מלחמה, שלל האויב מכל הסוגים, אשר האל אשור, אדון האלים העניק לי כמתנת מלכותי, (ו)לדהירת הסוסים

ולמצעד המרכבות - אותו מקום נעשה לי צר. לכן הוריתי שאנשי הארצות, שבויי קשתי, ישאו מעדר וסל וילבנו לבנים. עקרתי את הארמון הקטן ההוא מכל עבר וצירפתי אליו כתוספת שטח גדול מאוד שניתקתי מן השדות (סביב העיר). הנחתי את יסודו בגיר (שהוא) אבן הרים קשה ובניתי במה.

גייסתי את מלכי ארץ חת ועבר הנהר: בעל מלך צור, מנשה מלך יהודה, קוסגבר מלך אדום, מצר מלך מואב, צלבעל מלך עזה, מתנת מלך אשקלון, אכאש מלך עקרון, מלכאשפ מלך גבל, מתנבעל מלך ארוד, אביבעל מלך שמשמר, פדאל מלך בית עמון, אחימלך מלך אשדוד - שנים עשר מלכי חוף הים; אכשתר מלך אדל, פלגר מלך כתרס, כס מלך סלא, אתאנדר מלך פפ, ארס מלך סל, דמס מלך קר, אדמס מלך תמס, דמס מלך קרתחדשת, אנסגס מלך לדר, בצס מלך נרי - עשרת מלכי ידנן אשר בלב הים; יחד 22 מלכי ארץ חת, חוף הים ולב הים. ציויתי את כל אלה, לסחוב אל נינוה עיר אדנותי תוך סבל וקשיים, לצורך (בניית) ארמוני (ההוא) - עצים גדולים, קורות ארוכות וקרשים דקים של עץ ארז ועץ אורן גידולי הר שריון והר הלבנון, שמימי קדם התעבו והתארכו מאוד; (וגם) פסלים דמויי פר משחם, ופסלי למס ואפססת, אסקופות ואבני בנייה מבהט ושחם, שיש צבעוני (?), אבני אלל ואבני גרנחלב - מן ההרים בית גידולם.

[במסעי השני]. לפי הכרוניקה הבבלית, מסע זה התקיים בשנת ארבע II, 65-82

לאסרחדון, 677/6 לפסה"נ (השוו כתובת 39).

עבדמלקת היה כנראה יורשו של אתבעל מלך צור שמונה כמלך צידון על ידי סנחריב (השוו כתובת 27). שותפו במרד נגד אסרחדון היה סנדאך מלך כנז וסס (בהרי הטאורוס שבדרום תורכיה).

כרתי את ראשו. עריפת ראשו מדווחת גם בכרוניקה הבבלית (השוו כתובת 39), אך שם המעשה מיוחס לשנת 5 לאסרחדון (676/5 לפסה"נ). הרישום שגוי, כי דיווח על הענישה מופיע כבר במנסרת 'נינוה' שנכתבה שנה קודם לכן.

כל דבר שבאוצר ארמונו, שללתי לרוב. צנצנת לשמן ותמרוקים מצפונות ארמונו של עבדמלקת מלך צידון נמצאה בעיר אשור (ראו

(Borger, *Asarhaddon*, Ass.D., p. 8).

את צידון עיר מבטחו השוכנת בלב הים שטפתי כמו מבול. לפי כרוניקת אסרחדון (ראו Grayson, *Chronicles*, no. 14, line 12; השו גם כתובת 39, ש' 3) צידון נלכדה ונבוזה בשנת ארבע לאסרחדון. אספתי את מלכי ארץ חת וחוף הים כולם וציוויתים לבנות עיר במקום אחר וקראתי את שמה כְּר־אסרחדון. רשימת הממלכות במערב שהיו כפופות לאשור מופיעה בהמשך בקשר לבנייה בנינה.

כְּר־אסרחדון. פירוש השם: נמל אסרחדון. העיר החדשה החליפה את צידון והיתה לבירת הפחווה שנוסדה ולמושבו של הפחה האשורי; בְּל־חֲרֻן־שָׁדָא פחת צידון היה אֶפֻּנִים בשנת 650.

19-1, III בערים סביבות צידון ... הושבתי אנשים שביי קשתי. לא כל הכפרים והעיירות שהיו תחת שלטונה של צידון ניתנים לזיהוי.

חֲלָדָא. אולי היא חֲלָדָה שמדרום לבירות. דְּלֶאֱמ־רֶאֱסֻחֻמֻּ. היום דְּלֶהוּם שְׁחִים, כעשרה ק"מ מצפון־מזרח לצידון (ראו דיסו, עמ' 39).

וסיפחתי (אותם) לתחום אשור... והפקדתי את סריסי עליהם כפחה. גבולות הפחווה החדשה אינם מפורטים; נראה שהגבול בדרום היה נהר הזורני (ראו בסמוך), ובצפון תחום גָּבֵל.

את מְעַרְבֻ וצרפת לידי בעל מלך צור נתתי. שתי ערים אלה שכנו מדרום לנהר הזורני, והן סופחו למלך צור כדי לחזקו.

מְעַרְבֻ. אולי עדלון, ששה ק"מ דרומית לצרפת (לפי הצעת Forrer, *Provinzeinteilung*, pp. 65–66).

42-39 העיר אֶרֶץ־שִׁבְגָּבֻל נחל מצרים. אֶרֶץ־זוהתה עם ירוה המוזכרת בתעודות מצריות מימי תוחתימס ג', אולי תל ג'מה שעל נחל גרר כשלושה־עשר ק"מ דרומית לעזה (כך ב' מזור), אך הזיהוי בעייתי. המרחק בין תל ג'מה ובין נחל מצרים (ואדי אל־עריש) הוא כעשרים וחמישה ק"מ. לכן, דומה שיש לחפש את אֶרֶץ־בִּאזוֹר אל־עריש, אולי באתר של רינוקורורה ההלניסטית שבקרבת מקום (כך אלט). כרוניקה בבליית מימי אסרחדון (Grayson, *Chronicles*, no. 4, lines 7–8) מוסרת שֶׁאֶרֶץ־נִלְכְּדָה בשנת שתים למלך (679/8 לפסה"נ), ואם כן, אסרחדון הגיע לגבול מצרים בתאריך מוקדם יחסית במלכותו כהפגנה מול הפעילות המצרית המחודשת בארץ־ישראל בהנהגתו של תרהקה. אך, מכיוון שֶׁאֶרֶץ־מוֹזַכְרַת בהקשר לכיבוש צידון, הועלתה סברה שכיבוש אֶרֶץ־היתה פעולת הכנה למסע למצרים ויש לאחרה בכמה שנים (Eph'al, *Arabs*, pp. 53–54). ראו גם כתובת 14, ש' 18.

ליד השער במרכז העיר נינוה. מדובר במרכז השלטוני ששכן באקרופוליס של נינוה (היום תל קיונג'יק) בו היו ממוקמים ארמון המלך והמקדשים. גייסתי את מלכי ארץ חת ועבר הנהר. המונח "עבר הנהר" מופיע כאן לראשונה והוא מציין את האזור שממערב לפרת עד הים ומשם דרומה עד גבול חציהאי סיני. הוא היה למונח מנהלי קבוע ונשאר בשימוש עד התקופה הפרסית (השוו עז' ד, יא; ה, ג).

מנשה מלך יהודה (*Menasi/Minsi šar laudi*) נזכר כאן ובכתובת אשורבנפל (ראו כתובת 34), ונרמז עליו בכל פעם שמופיעה הנוסחה "מלכי ארץ חת ועבר הנהר" או "מלכי חוף הים" מבלי ששמו יירשם במפורש. ייתכן שסדר רישום המלכים מלמד על מעמדם במדרג המדיני (כסדר המלכים ברשימת שלמנאסר ג', ראו כתובת 1); אם כך, מנשה היה בין השליטים המרכזיים במערב.

קוסגבר מלך אדום. לטביעת חותם של קוסגבר על בולה, ראו אחיטוב, כתובות, עמ' 216-217.

מתנת מלך אשקלון. שמו מופיע כ"מתת בן צדקא" על חותם של אחד מעבדיו (ראו אחיטוב, כתובות, עמ' 212).

אכאש מלך עקרון. ידוע כעת מכתובת הקדשה מעקרון שהקים "אכיש בן פדי בן יסד בן אדא בן יער שר עקרון" (ראו גיטין, דותן ונוה, עמ' 9-11). נראה שפירוש השם אכיש/אכאש הוא האכאי, ד"א, היווני. ניקודו של השם במקרא אכיש (שמ"א כא, י"טז) הוא מעשה ידי נקדנים מאוחרים. פדאל מלך בית עמון. מוזכר על ידי סנחריב (כתובת 27). על חרס כתוב בכתב ארמי שנתגלה בכלח (תל נמרוד) רשומים שמותיהם של עמונים רבים (אחיטוב, כתובות, עמ' 236-239), אולי של מגויסים מבית עמון ששהו באשור.

ידנן אשר בלב הים. השם ניתן לקפריסין על ידי סופרי אסרחדון, ופירושו 'אי הדנונים', אנשי אדנה שבקיליקיה, (ראו ליפנסקי). מלכי קפריסין היו מעוניינים בהסדר יחסי המסחר עם האימפריה האשורית שעה שזו שלטה בחוף הפיניקי. שבעת מלכי קפריסין שיגרו מתנות לסרגון ב' (השוו Fuchs, *Sargon II*, p. 232, lines 145-146). אשר לטענת גיוסם של אנשי קפריסין לעבודות כפייה, יש לא מעט הפרזה, אם כי לא בלתי נמנע שתושבי האי שלחו מתנות לציון בניית הארמון. רק כמה מערי קפריסין זוהו, למשל: אדל. היא אידליון, היום דלי, כעשרים וחמישה ק"מ ממערב ללרנקה; כתנרס. היא כתריה, עשרה ק"מ מצפון-מזרח לניקוסיה;

פֶּפֶּ. פפוס השוכנת בדרום־מערב האי ליד קוקליה;
 תִּמְסִ. היא תמסוס ליד פוליטיקו במרכז האי;
 קרתחדשת. (ניאפוליס של התקופה הרומית) היום לימסול;
 לְדֶר. היא לְדֶרה, היום ניקוסיה.
 לדיון נרחב בשמות המלכים וממלכותיהם, ראו ליפנסקי.

ב' מזר, "ירדה־תל־גִּמֶה", ערים וגלילות בארץ־ישראל, ירושלים תשל"ו, עמ' 141–146;
 R. Dussaud, *Topographie historique de la Syrie antique et médiévale*, Paris 1927;
 A. Alt, "Neue assyrische Nachrichten über Palästina", *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel* 2, München 1964, pp. 226–234; E. Lipiński, "The Cypriot Vassals of Esarhaddon", in: M. Cogan – I. Eph'al (eds.), *Ah Assyria...*, Scripta Hierosolymitana 33 (1991), pp. 58–64; S. Gitin – T. Dothan – J. Naveh, "A Royal Dedicatory Inscription from Ekron", *IEJ* 47 (1997), pp. 1–16

כתובת 31. מצבת תל זנג'ירלי

אסרחדון הקים מצבה זו (גובהה 3.50 מ') בשער העיר שמאל (היא תל זנג'ירלי שבדרום־מערב תורכיה סמוך לגבול הסורי) בשוֹבו כמנצח ממצרים. חקוק עליה סיכום מלא יחסית של מהלך הקרבות במצרים נגד תרהקה בשנת 671 (לסיכום אחר, ראו בכרוניקה הבבלית [כתובת 39], אחר שר' 23–28). בחזית המצבה תבליט ובו נראה המלך מחזיק שני אנשים קטני מידה ברסן ובאפיהם חחים; לפי הלבוש, יש לזהותם כבנו השבוי של תרהקה מלך מצרים ובעל מלך צור שהיה שותף למרד נגד אשור (על הקרב נגד בעל, ראו כתובת 33).

מהדורה: Borger, *Asarhaddon*, §65, pp. 98–99.
 תרגום: ANET, p. 293.
 תצלום: ANEP, no. 447.

אשר לתרהקה מלך מצרים וכוש, מקולל אלוהותם הגדולה, הנחלתי לו מפלה כבדה מאֲשַׁחֲפָר עד מוֹף עיר מלכותו, מהלך 15 יום, יום יום ללא הפסקה. היכיתיו חמש פעמים בחץ ו(עוד) חץ, מכה שאין לה מרפא. על מוֹף עיר מלכותו צרתי ולכדתי (אותה) בחצי יום באמצעות

אחר,
 50–37

מנהרות, פרצים (בחומות), ובסולמות. הרסתי והחרבתי ובאש שרפתי (אותה). את אשת המלך, את נשי ארמונו, את אֶשְׁנַחֲר, יורש העצר, ויתר בניו ובנותיו, נכסיו ורכושו, סוסיו, בקר וצאן ללא מספר הוצאתי כשלל לארץ אשור. עקרתי את שורש ארץ כוש ממצרים ולא השארתי אחד להלל (אותי). בכל ארץ מצרים מיניתי מחדש מלכים, פחות, שרים, פקחי־נמלים, מפקחים ופקידים. (תשלום) קורבנות התמיד לאשור ולאלים הגדולים אדוני שמתי עליהם לעד, והטלתי עליהם מס ומנחה לאדנותי (המשתלמים) מדי שנה ללא הפסקה.

- 50-37 תרהקה מלך מצרים וכוש. בן שושלת כ"ו (הנובית), מלך 664-690 לפסה"נ; השו' מל"ב יט, ט.
- מֶאֶשְׁחַפֵּר עד מוֹף עִיר מַלְכוּתוֹ. זיהויה של אשחפר אינו ברור. מוֹף היא ממפיס, כשלושה־עשר ק"מ דרומית לקהיר על הגדה המערבית של הנילוס, בתקופות שונות שימשה כבירת מצרים.
- הִיכִיתִּיו חֲמֵשׁ פַּעֲמִים... מכה שאין לה מרפא. הפגיעה האנושה המתוארת אינה אלא מליצה. תרהקה החלים ממכותיו והמשיך להציק לשלטון האשורי במצרים שבע שנים נוספות.
- על מוֹף עִיר מַלְכוּתוֹ צִרְתִּי וּלְכַדְתִּי (אותה). השו' לדיווח הקצר בכרוניקה הבבלית כתובת 39.
- עקרתי את שורש ארץ כוש ממצרים. הברחת הנובים מן הדלתה אפשרה בניית מערך שלטוני שהתבסס על שיתוף המלכים המצרים המקומיים.
- את אשת המלך. המונח האכדי לאשת המלך הראשונה במעלה הוא *ša ekalli* שפירושו 'אשת ההיכל'. תואר זה חדר לעברית בתקופה הניאוראשורית בצורה שָׁגַל, השו' תה' מה, י; דנ' ה, ב, ג, כג; נחמ' ב, ו.
- בכל ארץ מצרים מיניתי מחדש מלכים. אסרחדון אישר את חזרתם של מלכי הדלתה לכיסאותיהם (בכתובת אשורבנפל בנו רשומים שמותיהם של 20 מלכים, ראו Streck, *Assurbanipal*, p. 10, lines 90-109).
- פחות, שרים, פקחי־נמלים, מפקחים ופקידים. ליד המלכים המקומיים הוקם מערך שלטון אשורי. המונחים "פחות, שרים" הם כלליים מדי מכדי לדייק במובנם. וייתכן שביניהם היו מצרים ששיתפו פעולה עם הכובשים, למשל פקחי־נמלים העירוניים (כדעת ספלינגר). טקסט שבור אחר פירט את שמות הפקידים בעריהם שנשאו מעתה שמות אשוריים; ראו ANET, pp. 293b-294a.

(תשלום) קורבנות התמיד לאשור. מסים למקדשים באשור. אין המדובר בהנהגת הפולחן האשורי במצרים, אם כי יש לשער שאנשי מנהל ממוצא אשורי המשיכו לכבד את אֵלֵיהֶם בארץ שירותם.

A. Spalinger, "Esarhaddon and Egypt: An Analysis of the First Invasion of Egypt", *Orientalia* 43 (1974), pp. 295–326; Onasch, *Ägypten*, pp. 23–27

כתובת 32. כתובת נהר אליכלב

מצפון לבירות במצוק מול הים ליד שפך נהר אליכלב, הנציח אסרחדון את כיבוש מצרים בכתובת ניצחון (ליד כתובותיהם של מלכי אשור ומלכי מצרים קודמים). הכתוב שחוק מאוד, אך ניתן להתרשם מגודלה של בית מצרים.

מהדורה: Borger, *Asarhaddon*, § 67, pp. 101–102
תרגום: ANET, p. 293

[אשור, אַן, אַנְלִל], אַא, שמש, אדד, מרדך, [אשתר, "השבעה", האלים 3-1
הגדולים] כולם, קובעי גורל, המעניקים [למלך אהוב] כוח וגבורה.
[אסרחדון, מלך גדול, מלך] עז, מלך ארץ אשור, מושל בבל, [מלך 7-4
שומר ואֶפְדִּי], מלך כַּדְגִּיש, כולן, מלך מלכי [מצרים, פתרוס וכוש,
מלך ארבע כנפות הארץ, בן סנחריב, [מלך גדול, מלך חזק], מלך תבל,
מלך אשור.
בחדווה ובשמחה לתוך מופ עיר מלכותו [נכנסתי...] על... משובץ זהב, 35-7
התיישבתי בעליצות... נשק... x x כסף זהב... אחריכך, x x x ...
[נכנסתי (?) ... ארמונו, אליו ואלותיו של תרהקה מלך ארץ כוש, יחד
עם רכושם ... כשל] מניתי. אשת המלך ופילגשיו, אֶשְׁנַחְנִי יורש
העצר שלו [...] x x x העומדים לפניו... [נכנס], רכוש... [בזהב (?)],
אבן התכלת, שנהב, עץ... משובצות בזהב [] פתחיהן (?) []
כנ"ל, כלי זהב (ו) כסף ואבן (יקרה) מכל הסוגים, היאה לארמון, אשר
אין לו [מספר (?)] ... מלאכת מחשבת. [...] שלהם פתחתי, ארונות (?)
... מלכותו... x x x המלך... השאירו; יחד עם 15 כ[תרים] ... 30

כתרים לנשי המלך כנ"ל, ... טובות, לבנים מזוגות ... לרוב... אוצרות זהב, כסף, כחל... [בגדי בוך,] כמו x x x ... נחושת, בדיל, עופרת, שנהב ... x x x x [ר]כוש אנשי סַת ... [שלו, חתניו, בני משפחתו ... x-שלו, בני המלך... x x x x רופאים, חרטוןמים...] צורפים, חרשים ... (אחרי שתי שורות) ... בן בְּנֶזֶק ... אשקלון... אשר תרהקה למצודותיהם [עשו (?)...] צור... 22 מלכים x x ...

3-1 סמלי האלים המוזכרים בשמותיהם מופיעים מעל לראשו של המלך, אֵל אֵל וסמלו, כנהוג באמנות המצבות המלכותיות (ראו את המצבה מתל אֵרמאח, איור בעמ' 22).

7-4 מושל בבל, [מושל שומר ואַכַד], מלך כַּרְדַּנִּיש, היא בבל. כינוי זה מקורו בתקופה הכשית (אמצע אלף ב' לפסה"נ).

מלך מלכי [מצרים, פתרוס ו]כוש. תואר זה למלך אשור משקף את המדיניות האשורית במצרים. מלכי הדלתה נשארו על כסאותיהם ולידם מונו מפקחים אשוריים; בכתובות הודגש, שרק הפולשים הנוביים גורשו מן הארץ (ראו כתובת 31). שלושת האזורים המוזכרים כאן מופיעים באותו סדר גם ביש' יא, יא.

פתרוס היא הארץ הדרומית והוא כינוי למצרים העליונה. הכתוב ביח' כט, יד מציין שפתרוס היתה 'ארץ מכורתם' של המצרים.

35-7 רשימה נוספת, אף היא שבורה, של שלל מצרים ותיאור ההסדרים שעשה אסרחדון כדי לשלוט עליה, ראו אצל 114, p. 80, Borger, *Asarhaddon*, וכן למברט.

אשת המלך [ופילג]שיו. ראו כתובת 31.

כתרים לנשי המלך כנ"ל. כנהוג ברשימות מנהל, הסופר השתמש כאן בסימן KIMIN כדי לקצר בכתיבה של כתוב קודם, ממש כמו "כנ"ל" שלנו ו-ditto בלטינית ובלשונות המיוסדות עליה.

רופאים, חרטוןמים... [צורפים, חרשים. בנוסף להגליית האצולה המצרית ולשוד האוצרות, הוגלו בעלי מקצוע (אפילו מגידי עתידות!) שיכלו לתרום לכלכלת אשור ולחיי הרוח והמדע בבירה; ראו גם ANET, p. 293b. השווה הגליית "החרש והמסגר" מיהודה על ידי נבוכדנאצר (מל"ב כד, יד, טז).

[ר]כוש אנשי סַת ... בן בְּנֶזֶק. לא ניתן לזהותם.

אשקלון... אשר תרהקה למצודותיהם [עשו (?)...] צור... 22 מלכים

x. אפשר שבשורות שבורות אלה תואר שיתוף הפעולה של ערי החוף מפיניקיה עד פלשת עם תרהקה. יש לשער שעוד לפני ההתקפה על מצרים, הבטיח אסרחדון את עורף הצבא על ידי פעולה צבאית נגד מורדים בחוף, ועם שובו כמנצח, התפנה להכפיף מחדש למרותו. בשתי שאלות שהוצגו לאל שמש (במעין טקס ניבוי לפני היציאה לקרב) מוזכרת העיר אשקלון כאויבתו של אסרחדון וכנהנית מסיוע צבאי מצרי; ראו SAA 4, nos. 81, 82. מצבה העגום של הכתובת איננו מאפשר שחזור שורות אלה; שרדו רק שם העיר צור והציון 22 המלכים, הם הוואסלים של אשור במערב. היו שחיפשו את הרקע לכליאתו של מנשה מלך יהודה (דה"ב לג, יא) בהשתתפותו בהתארגנות כלל אזורית זו נגד אסרחדון (הירשברג).

H. Hirschberg, *Studien zur Geschichte Esarhaddons König von Assyrien* (681–669), Ohlau 1932, pp. 61–72; W. G. Lambert, "Booty from Egypt?", *JSS* 33 (1982), pp. 63–70

כתובת 33. שבר לוח מנינוה

לוח חומר זה, ששרדו ממנו רק שלושה שברים, הכיל תיאורים של מסעות אסרחדון והוא בין הדוגמות הבודדות של רישום אירועי מלכותו לפי סדר המסעות. מתוארים בו השלבים המוקדמים של המסע לעבר מצרים, דרך החוף הפיניקי וארץ־ישראל; יחודי הוא תיאור הנוף בצפון סיני והמעבר במדבר בעזרת הערבים תושבי האזור.

מהדורה: Borger, *Asarhaddon*, § 76, pp. 111–112. תרגומים: *ANET*, pp. 292–293; *TPOA*, pp. 129–130; *TUAT* 1/4, pp. 398–399

במסעי העשירי, האל אשור [שמתי פני אל ארץ מִכָּן(?)]
[ומִלָּח], אשר בפי האנשים נ[קראות] כוש ומצרים. גייסתי את צבאות
אשור העצומים אשר בתוך [בחודש ניסן, החודש הראשון,
יצאתי מאשור עירי ועברתי את החידקל (ו)הפרת בגאון[תם]. בהרים
קשים התקדמתי כראם. במהלך מסעי, הקפתי בסוללות את בעל מלך

פנים,
18-6

צור, אשר בטח בתרהקה מלך כוש חברו, ופרק את עול אשור אדוני והשיב לי בחוצפה. אוכל ומים מחיית נפשם מנעתי מהם. מתוך (אזור) ארץ מצרים גייסתי את המחנה שלי והישרתי דרכי לארץ מֶלֶח. מהלך 30 שעות כפולות מן העיר אֶפֶק שבגבול ארץ שומ[רון] עד העיר רפיח שבאזור נחל מצרים, מקום אשר אין בו נהר, השקיתי את חיילי בשאיבת מי בארות בחבלים, שרשראות ודליים.

אחור,
19-1

על פי דבר האל אשור אדוני, היה בדעתי ושקלתי לעשות כדלקמן: [גייסתי גמלים מכל מלכי ערב שישאו] [נאדות (?)]. [שלושים (?) אולי 20] שעות כפולות, מהלך של חמישה-עשר יום, עברתי גבעות חונל גדולות. [ארבע (?) אולי 14] שעות כפולות קרקע אבני אלום... [הלכתי. ארבע שעות כפולות קרקע, (מהלך) של יומיים, דרכתי על נחשים בעלי שני ראשים אשר [י] הם מוות, והתקדמתי. ארבע שעות כפולות קרקע, מהלך [יומיים, [צהובים אשר בכנפיים מתעופפים. ארבע שעות כפולות קרקע, מהלך [יומיים]... חמש-עשרה שעות כפולות קרקע, מהלך שמונה ימים עברתי [האל מדרך, האדון הגדול בא לעזרתי [הוא החיה את צבאותי. עשרים יום, שבעה [גבול ארץ מצרים... חניתי חניית לילה [מן העיר מגדול עד העיר [עברתי דרך שאורכה ארבעים שעות כפולות [האזור ההוא, כמו... אבן [כמו חוד החץ. [דם ומוגלה. [אויב מסוכן... העיר אֶסְחָפֹּר ...]

פנים,
18-6

במסעי העשירי. שנת 671; נקבע לפי הכרוניקה הבבלית (ראו כתובת 39, אחור, טור ד, שר 23-28).

ארץ מֶכֶן (?) [ומֶלֶח]. ראו הערה בכתובת 34. ועברתי את החידקל (ו) הפרת בגאון[תם]. השוו אצל שלמנאסר ג' (כתובת 1).

הקפתי בסוללות את בעל מלך צור, אשר בטח בתרהקה מלך כוש חברו. מעמדה של צור כממלכה וסאלית נאמנה לאשור הופר בהצטרפותו של בעל לקשר שרקם תרהקה נגד אסרחדון, כנראה לאחר התבוסה האשורית בשערי מצרים בשנת 674. על שותפים אחרים בקשר, ראו כתובת 32.

אוכל ומים מחיית נפשם מנעתי מהם. מקורות האספקה ביבשה מול

האי צור נתפסו על ידי הצבא האשורי והעיר באה במצור. לשימוש בטקטיקה דומה בימי אשורבנפל, השוו כתובת 35. לא ידוע אם כניעתה של צור באה בהיוודע תוצאות הלחימה במצרים או במהלכה. בכל מקרה, נראה שהמצור נמשך בזמן שהצבא האשורי התקדם לעבר מצרים. על סיום הקרב נגד צור נמסר בסיכום של כתובת אחרת: "לכדתי את צור (היושבת) בתוך הים; בעל מלכה, שבטח בתרהקה מלך כוש, לקחתי ממנו את כל עריו ורכוש" (Borger, *Asarhaddon*, p. 86, §57, line 6).

מתוך (אזור) ארץ מצרים גייסתי את המחנה שלי והישרתי דרכי לארץ מֶלֶח. תיאור כללי המציין יציאה מדרום פלשת שהוא גבול מצרים לכיוון מצרים העליונה.

מהלך שלושים שעות כפולות. מרחק ההליכה של "שעה כפולה" הוא כ-10.8 ק"מ.

מן העיר אֶפֶק שבגבול ארץ שומ[רון] עד העיר רפיח שבאזור נחל מצרים. ציון זה מלמד על היקף פחוות שומרון שהגיעה במישור החוף עד אפק שליד ראש העין. בשובו מהקרבות במצרים הקים אסרחדון מצבה באזור השרון. שריד ממצבה זו הכולל תיאור של מסעו במדבר סיני, נתגלה בחורבות הכפר קאקון (כ-13 ק"מ ממזרח לנתניה ליד גן יאשיה) ועומד להתפרסם. דרכתי על נחשים בעלי שני ראשים אשר... צהובים אשר בכנפיים מתעופפים. השוו לתיאור של נוראות המדבר: "במדבר הגדל והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים" (דב' ח, טו; וגם יש' ל, ו).

אזור,
19-1

מן העיר מגדול עד העיר []. השם השמי שפירושו 'מגדול' חדר לשפה המצרית, ונמצא בשמות של כמה מבצרים בדלתה המזרחית, כך שלא ניתן לזהות בוודאות על איזה מגדול מדובר. במקרא מוזכרת מגדול כתחנה בדרך יציאתם של בני ישראל ממצרים (שמי' יד, ב; במ' לג, ז), ומגדול היתה גם מקום מושבם של גולי יהודה (יר' מד, א; מו, ד; השוו גם יח' כט, י). מגדול זו זוהתה באתר T21 ("תל קדואה"), הסמוך לתל אליחיר כעשרים ק"מ צפונית-מזרחית לקנטרה (אורן).

העיר אֶסְחַפְנֵר ... הוזכרה גם בכתובת 31; אולי בדלתה המזרחית, אך זיהויה אינו ודאי.

Eph'al, *Arabs*, pp. 137-142; A. Spalinger, "Esarhaddon and Egypt: An Analysis of the First Invasion of Egypt", *Orientalia* 43 (1974), pp. 295-326; E.D. Oren, "Migdol: A New Fortress on the Edge of the Eastern Nile Delta", *BASOR* 256 (1984), pp. 7-44

אשורבנפל

פעולותיו של אשורבנפל (669-627 לפסה"נ) סוכמו באנאלים ובמספר רב של כתובות סיכום אשר נתחברו במהלך למעלה משלושים שנה. סדר המסעות באנאלים הוא בעיקר גיאוגרפי והם סוקרים את ניצחונות הצבא ממצרים בדרום-מערב האימפריה עד בבל ועילם שבדרום-מזרח. בין מהדורה למהדורה חלו קיצורים והשמטות, וכמובן הוכנסו תוספות על כיבושים חדשים שהתרחשו מומן הופעת המהדורה הקודמת.

כתובת 34. קטעים ממסעות למצרים (לפי מהדורה A)

האתגר החשוב ביותר בזירה האימפריאלית שעמד בפני אשורבנפל בעלותו לשלטון היה המרד במצרים שפרץ בסוף ימי אסרחדון, ושבמהלך המסע לדיכוי חלה אסרחדון ומת. בשנת 667 לפסה"נ התנהל מסע צבאי חדש במטרה לשוב ולכפות על מצרים את מרות אשור. מטרה זו הושגה רק בחלקה בגלל התבססותו של תרהקה במצרים העליונה. וכך, כשנתיים לאחר מכן, היה צורך בהתערבות צבאית נוספת, הפעם נגד תנות-אמון, יורשו של תרהקה. בין המגויסים לצבא האשורי היו חיילים מממלכות המערב שהיו כפופות לאשור, ביניהן ממלכת יהודה. התיאורים הבאים הם מן המהדורה המאוחרת של האנאלים (A - 'גליל ראסם') שחברה בשנת 643.

מהדורה: Streck, *Assurbanipal*, pp. 6-13, 15-17; Borger, *Assurbanipal*, pp. 17-21, 24-26
תרגום: ANET, p. 294-295

67-52, I במסעי הראשון הלכתי אל ארץ מִן וּמִלָּח. תרהקה מלך מצרים וכוש, אשר אסרחדון מלך אשור, אבי מולידי, הנחיל לו מפלה ושלט בארצו, הוא, תרהקה, שכח את כוח אשור, אשתר והאלים הגדולים אדוני, ובטח בכוחו הוא. הוא עלה נגד המלכים והפקחים אשר אבי מולידי הפקיד במצרים, כדי להרוג, לשדוד, ולתפוס לעצמו את מצרים. הוא התנפל עליהם והתיישב במוף, העיר אשר אבי מולידי לכדה וסיפחה לתחום אשור. רץ מהיר בא לנינוה והודיעני. לבי זעם בגלל מעשים אלה וקרבי נזעקו; נשאתי את ידי (ו)התפללתי אל אשור ואשתר של אשור. גייסתי את כוחותי העצומים אשר אשור ואשתר הפקידו בידי (ו)הישרתי בדרך למצרים וכוש.

89-68 במהלך מסעי, 22 מלכי חוף הים, (האיים אשר) בתוך הים, והיבשה - עבדים, רואי פני, נשאו לפני מתנות־ראווה כבדות ונשקו את רגלי. את המלכים האלה יחד עם כוחותיהם, בספינותיהם בים וביבשה, עם צבאותי, הוצאתים לדרך. התקדמתי במהירות כדי להביא עזרה דחופה למלכים (ול)פקחים שבמצרים, העבדים, רואי פני, ובאתי עד כְּרִיפְנָת. תרהקה (מלך) מצרים וכוש שמע במוף על התקדמות מסעי והוא גייס את צבאות לוחמיו כדי לערוך קרב ומלחמה נגדי. בתמיכת אשור, בל ונבו, האלים הגדולים אדוני, ההולכים לידי, הנחלתי לצבאותיו מפלה בקרב שדה פתוח. תרהקה שמע במוף על מפלת צבאותי, זוהר אשור ואשתר סחפו והוא השתגע. הוד מלכותי, אשר (בו) פארוני אֱלִי שמים וארץ, הממו והוא עזב את מוֹף לִמְלֹט את נפשו (ו)ברח אל נוא. את העיר הזאת לכדתי והכנסתי את צבאותי והושבתי (אותם) בתוכ(ה).

117-90 נָכו מֶלֶךְ מוֹף וסוא, שְׂרָלְדָר מֶלֶךְ צָנ, פֶּשֶׁנְחָר מֶלֶךְ נֶתַח ... (כאן באה רשימה של 17 מלכי ערים נוספים), את המלכים האלה, פחות ופקחים שאבי מולידי הפקיד במצרים ואשר עזבו את משרותיהם מפני התקפת תרהקה והתפזרו לכל עבר, החזרתי למשרותיהם והפקדתי אותם במשכנם. ארגנתי מחדש את מצרים (ו)כוש אשר אבי מולידי לכד. חיזקתי את המצודות יותר משהיה קודם וكرתי (מחדש) את הברית (אתם). חזרתי לנינוה בשלום עם שבוים רבים ושלל רב.

67-52, II במסעי השני, אל מצרים וכוש הישרתי בדרך. תנות־אמון שמע על התקדמות מסעי, ושעברתי את גבול מצרים. הוא עזב את מוֹף, וכדי

למלט את נפשו ברח לנוא. המלכים, הפחות, והפקחים שמינית במצרים, באו לקראתי ונשקו את רגלי. יצאתי בדרך נגד תנות-אמון, (ו)הלכתי עד נוא מבצרו. את הסתערות מלחמתי הוא ראה ולכן עזב את נוא וברח אל כַפְכַפ. את העיר ההיא (נוא) על כל סביבותיה לכדתי במו ידי בתמיכת האלים אשור ואשתר. כסף, זהב, אבנים יקרות, רכוש ארמונו (של תנות-אמון) ככל שהיה, לבוש צבעוני ובגדי פשתן, סוסים גדולים, התושבים - איש ואישה, שני אובליסקים גבוהים מצופים בסגסוגת כסף נוצצת, שמשקלם 2,500 כיכר, עקרתי ממקומם אשר בשער המקדש ולקחתי לאשור. הוצאתי מנוא שלל כבוד שלא יימנה. על מצרים ועל כוש השלטתי את נשקי והצבתי גבורתי (עליהם). חזרתי בשלום לנינוה עיר אדנותי בידיים מלאות.

מֶכֶן וּמֶלֶךְ. מונחים גיאוגרפיים שהיו בשימוש בכתובות שומריות ואכדיות¹, 52-67 באלף השלישי לפסה"נ והם מציינים את קצות התבל (כנראה לכיוון מזרח ערב והודו). בספרות מן האלף הראשון, הכוונה היא למצרים וכוש. תרהקה נזכר גם כיריבו של אסרחדון; השוו כתובות 31, 32, 33. גייסתי את כוחותי העצומים. במהדורה המוקדמת, האחריות למסע היתה בידי התרתן והכוחות הצבאיים שבפחות ובממלכות הווסאליות, ודומה שהמלך לא השתתף בו כלל. בגרסה המאוחרת, הניצחון נזקף לזכותו של המלך, 'תיקון היסטוריה' רגיל בכתובות.

22 המלכים. מהדורת C של האנאלים של אשורבנפל (השוו Streck, 89-68 *Assurbanipal*, pp. 138-139) מביאה כאן את רשימת 22 המלכים, אותה רשימה המופיעה בכתובות אסרחדון (ראו אצל אסרחדון, כתובת 30), בחילוף שני שמות: יֶכְנָל מלך ארוד ועמינדב מלך בית-עמון. כחמש-שש שנים עברו מאז עריכת הרשימה בימי אסרחדון ועד מסעו של אשורבנפל למצרים, ובפרק זמן זה עלו שני המלכים החדשים; הרשימה עודכנה בהתאם. ברשימה מוזכר גם שמו של מנשה מלך יהודה (על השם עמינדב החזר אצל מלכי בני עמון, השוו אחיטוב, כתובות, עמ' 223-225, 240). את המלכים האלה יחד עם כוחותיהם, בספינותיהם בים וביבשה, עם צבאותי, הוצאתי אותם לדרך. הדרך המהירה לרדת למצרים היא בים, וערי פיניקיה וקפריסין התגייסו לכך; על הפלגה בספינות לעבר מצרים נרמז בדב' כח, סח.

כַּרְבַּנְתָּ. לא זוהתה, אולי בדלתה המזרחית בכניסה למצרים (פלוסיום, לפי אונש, עמ' 33). השם האשורי (שפירושו 'נמל' / משובה של האלה בַּנְת') ניתן לעיר בידי אסרחדון לאחר כיבושה (Borger, *Asarhaddon*, p. 114 §80). נוא. היא נוא־אמון ("עיר [האל] אמון"). עיר גדולה על שתי גדות הנילוס במצרים העליונה; היא תְּבִי בפי היוונים, היום כרנך ולוקסור. נוא שימשה כבירה בימי שליטיה הנוביים של מצרים (שושלת כ"ה). בדרך כלל השם נתקצר במקרא לנא' (למשל יר' מו, כה; יח' ל, יד).

נָכו מלך מוֹף וסוא. שלטונו של נכו על שתי ערים מרכזיות מורה על היותו מבכירי המלכים המצריים.

שַׁרְלָדָר מלך צָנ (או: צָנ). צָנ, היא טַנִּים שבצפון־מזרח הדלתה. השם שַׁרְלָדָר (*Šarru-lu-dari*) הוא אשורי, ופירושו 'המלך לעולם יחיה', וככל הנראה הוא ניתן לו בעת ששימש חצרן בנינה. נָתַח. תל אליהוֹדיה שבדלתה.

בִּי 40 השורות המפרידות בין הקטעים המובאים כאן, נסקר סיכול המזימה למרוד באשורבנפל שנקמה בין מלכי הדלתה לבין תרהקה. אך הצלחה זו של הכוחות האשוריים המקומיים לא החזיקה מעמד לאורך זמן. הם הותקפו במוֹף על ידי המלך הנובי החדש, תנות־אמון, פעולה ששימשה עילה למסע אשורי נוסף נגד מצרים.

במסעי השני. נראה שכשנה שנתיים מפרידות בין המסע השני לבין הפעולות המלחמתיות שתוארו במסע הראשון. במהדורה F, מסופר מסע זה כ"מסע ראשון" וכל מה שקדם לו, נגרע מן הדיווח. תנות־אמון. בן שַׁבְתָּכָא (?) או בן אחותו של תרהקה, אחרון מלכי שושלת כ"ה (664-656 לפסה"נ בקירוב).

כַּפְכַּפ. זיהויה אינו ידוע; אולי באזור אסואן. את העיר ההיא על כל סביבותיה לכדתי. כיבוש נוא־אמון הדהד בזכרונם של אנשי יהודה עוד דורות רבים והנביא נחום הצביע על נפילתה של הבירה המצרית המהוללה כדוגמה לעתיד לקרות לנינוה בירת אשור: "התיטבי מנא אמון הישבה ביארים מים סביב לה... גם היא לגלה הלכה בשבי" (נח' ג, ח"י).

שני אובליסקים גבוהים מצופים בסגסוגת כסף נוצצת, שמשקלם 2,500 כֶּכָר. שני העמודים היו מוצבים במקדש אמון בכרנך, ומשקלם כ־75 טונות. כבמקרי שוד אחרים, המתכת היקרה הועברה לאשור, לפיאור מקדשים וארמונות.

על מצרים ועל כוש השלטתי את נשקי והצבתי גבורתי (עליהם).
התפארות זו אינה הולמת את המצב המדיני בזמן חיבורה של מהדורת A.
כבר באמצע שנות ה־50, השתחררה מצרים מעולה של אשור; פסמתיך ב',
בעזרת שכירי חרב לודיים, השתלט על הצפון מן הדלתה ועד מופ.

A. Spalinger, "Assurbanipal and Egypt: A Source Study", *JAOS* 94 (1974), pp. 316–328; Onasch, *Ägypten*, pp. 147–151; H. Verreth, "The Egyptian Eastern Border Region in Assyrian Sources", *JAOS* 119 (1999), pp. 234–247

כתובת 35. המסע המוקדם לצור (לפי מהדורה B)

בעל מלך צור שנכנע לאסרחדון במהלך המסע האשורי למצרים (671 לפסה"נ), שמר אמונים לאשור ולא השתתף במרד שיזם תרהקה מלך מצרים. וכשיצא אשורבנפל בראשית מלכותו לדכא מרד זה, סיפק לו בעל אוניות להובלת הצבא האשורי וציודו למצרים (השוו כתובת 34). אך לקראת סוף העשור הראשון למלכות אשורבנפל, מרד בעל באשור בנסיבות שאינן ברורות. בעקבות כניעתו של בעל, נוסדה פחוזה אשורית על החוף מול האי, עדות לכך היא משרתו של ב־ל־ח־ר־ן־ש־ד־א (מושל כ־ראסחדון) כפחת צור, שהיה אֶפֹנִים בשנת 650.

תיאור המסע נגד צור דווח לראשונה במהדורה B שנתחברה סביבות 649 לפסה"נ.

מהדורה: A.C. Piepkorn, *Historical Prism Inscriptions of Ashurbanipal*, Chicago 1933, pp. 40–45; Borger, *Assurbanipal*, pp. 28–29
תרגום: ANET, pp. 295–296; TUAT 1/4, pp. 399–400; TPOA, pp. 133–134

במסעי השלישי יצאתי נגד בעל מלך צור היושב בתוך הים אשר לא¹¹, 70–41
שמר את דבר מלכותי, לא ציית למוצא שפתי. הקפתי אותו בביצורים
וחיזקתי את השמירה שאנשיו לא ייצאו. בים וביבשה תפסתי את כל
מסילותיו וניתקתי את דרכו. מים, מצרך המחיה את נפשם, היה יקר
לפיהם. אסרתי אותם במאסר חזק שאין להימלט (ממנו). את
נפשותיהם הצרתי וקיצרתי, (ועל ידי כך) הכנעתי אותם לעולי. את

בתו, יוצאת חלציו, ואת בנות אחיו להיות נשי היכלי הביא לפני. את בנו, שלפנים לא עבר את הים, הביא לפני כדי להשתעבד אלי. את בתו ואת בנות אחיו יחד עם נדוניה גדולה קיבלתי ממנו. ריחמתי עליו ואת בנו, יוצא חלציו, החזרתי ונתתי לו. הסרתי את הסוללות שהקמתי מול בעל מלך צור ופתחתי את כל המסילות שתפסתי בים וביבשה. קיבלתי את מנחתו הכבדה. חזרתי בשלום אל נינוה עיר אדנותי. המלכים שבתוך הים והמלכים היושבים בהרים הגבוהים ראו את מעשי החזקים האלה, והם יראו את אדנותי.

הקפתי אותם בביצורים... בים וביבשה תפסתי כל מסילותיו. הצבא האשורי נערך על החוף מול צור, ששכנה על אי כ־600-750 מ' מן החוף, ומנע העברת מים ומזון אליה. רק בשנת 332 לפסה"נ חוברה צור ליבשה על ידי סוללה שנשפכה לים בימי המצור שניהל נגדה אלכסנדר מוקדון. את בנו, שלפנים לא עבר את הים, הביא לפני כדי להשתעבד אלי. אֶחְמֶלֶךְ שמו, כפי שמופיע במהדורה מאוחרת (A), וככל הנראה, היה רך בשנים.

ב' עודד, "ערי פיניקה ואשור בימי אסרחדון ואשורבניפל", מחקרים לתולדות ישראל וארץ ישראל ג (תש"ה), עמ' 31-42.
J. Elayi, "Les cités phéniciennes et l'empire assyrien à l'époque d'Assurbanipal", *RA* 77 (1983), pp. 45-48; H. J. Katzenstein, *The History of Tyre*,² Beer-Sheva 1997, pp. 287-292

כתובת 36. המסע המאוחר לצור (לפי מהדורה A)

מאז המסע הראשון נגד צור בשנות השישים של המאה ז' לפסה"נ (ראו כתובת 35), במשך כעשרים שנה, שררו יחסים תקינים בין אשור ובין צור "רוכלת העמים אל איים רבים". הדיווח שלפנינו על התקוממות בצור היבשתית מופיע במהדורת האנאלים המאוחרת ('גליל ראסם' = A) שנערכה בשנת 643 לפסה"נ. הקשר בין היחידות המדווחות באנאלים הוא ספרותי ולא תמיד כרונולוגי, כך שניתן לשער שבין שנת 645 (מהדורת האנאלים שלפני 'ראסם') ושנת 643, פעל הצבא האשורי בחוף הפיניקי במהלך מסע לסוריה שמטרתו היתה להשיב את הסדר על כנו באותו אזור. הקרבות בצור

הם העדות האחרונה לפעילות אשור במערב, ומכאן הערכות שונות בשאלת נסיגתה של אשור מן המערב.

מהדורה: Streck, *Assurbanipal*, pp. 80–83; Borger, *Assurbanipal*, p. 69
תרגומים: ANET, p. 300; TUAT 1/4, p. 401

IX,
128–115

בשובי (מן המסע נגד הערבים), לכדתי את אֶשְׁ, שלחוף הים מושבה. הרגתי את אנשי אֶשְׁ אשר לא נכנעו לפחותיהם (ו) לא העלו מנחה, מתן ארצם. בקרב האנשים שלא נכנעו עשיתי שפטים. את אֶלִיהם (ו) אנשיהם שללתי לארץ אשור. את אנשי עכו הלא־כנועים טבחתי. את גוויותיהם על כלונסאות סביב העיר הוקעתי. את שאריתם לקחתי לארץ אשור. ארגנתי (אותם) ליחידה וצירפתי(ם) לצבאותי המרוכים אשר העניק לי האל אשור.

אֶשְׁ (*Ušu*) היא צור העתיקה שעל החוף מול העיר צור שעל האי; היא 128–115
היתה מקור לאספקת מי שתייה לתושבי האי.
את גוויותיהם על כלונסאות סביב העיר הוקעתי. למען יראו ויראו,
כמנהג האשורי (השוו עונש דומה אצל סנחריב, כתובת 27).

כתובת 37. המסעות נגד הערבים (לפי מהדורה B)

בכתובות אשורבנפל נמסר על קרבות שניהל המלך נגד שבטי הערבים בשתי זירות, במערב נגד הנוודים שפלשו לתחומי הממלכות הכפופות לאשור, ובדרום נגד הערבים שהשתתפו במרד של שִׁמְשִׁש־אֶכֶן. הסקירה הקדומה במהדורה B (משנת 649) מתארת אירועים שהתרחשו בשנת 652 (לפני פרוץ הקרבות בבבל) ומתרכזת בפעילות הצבאית של אשור בעבר־הירדן ובדרום סוריה.

היחידה הנוכחית מופרדת מקודמתה (שדנה בעילם) על ידי קו ששורטט על הלוח, אך איננה מסופרת כמסע נפרד כמו במהדורות המאוחרות שבהן הופרד סיפור הערבים על ידי מתן מספר נפרד למסע נגדם.

מהדורה: A.C. Piepkorn, *Historical Prism Inscriptions of Ashurbanipal*, Chicago 1933, pp. 80–85; Borger, *Assurbanipal*, pp. 113–114

יִתַּע בֶּן חֲזָאֵל מֶלֶךְ קֶדֶר הַמְּשׁוּעֵבֵד לִי פָנָה אֵלַי בְּדִבְרֵי אֱלֹהָיו וְהִתְחַנֵּן
 אֶל מַלְכוּתִי. בָּאֵלִים הַגְּדֹלִים הַשְּׁבַעְתִּיו וְהַחֲזֹרְתִי לוֹ אֶת הָאֱלֹהִים
 עֲתֶרֶשְׁמִינָן. אַחֵר כֵּךְ, הוּא פָשַׁע בַּשְּׁבֻעָתִי, לֹא נָצַר אֶת הַטּוֹבָה (שַׁעֲשִׁיתִי
 עִמּוֹ) וְהִשְׁלִיךְ אֶת עוֹל אֲדֹנָתִי. הוּא מָנַע אֶת רִגְלִי (מִלְּבוֹא) לְדֹרוֹשׁ
 בְּשִׁלּוּמֵי וַחֲדָל (לְהַבִּיא) מִתְּנוּת. אֶת אֲנָשֵׁי עֶרֶב הִסִּית לְמִרּוֹד אֶתוֹ וְהֵם
 פָּשְׁטוּ שׁוֹב וְשׁוֹב עַל אֶרֶץ אֲמָרָה. אֶת חֵיילִי שֶׁהָיוּ מוֹצִבִּים בַּגְּבוּל אֶרְצוֹ
 שִׁלַּחְתִּי נִגְדּוֹ וְהֵם הִנְחִילוּ לָהֶם מַפְלָה, אֶת כָּל אֲנָשֵׁי עֶרֶב שִׁיִּצְאוּ נֹגְדֵי
 הַבֵּיטוֹ בְּנִשְׁקָם. אֶת אוֹהֲלֵיהֶם, מְגוּרֵיהֶם, הָעֵלּוּ בָּאֵשׁ, הִפְקִידוּ לְלַהֲבוֹת.
 בָּקֶר (ו) צֹאן, חֲמוּרִים וְגַמְלִים וְאֲנָשִׁים שִׁלַּלְתִּי לֵלֵא מִסָּפֶר. אֶת כָּל תַּחֲוֹם
 אֶרְצִי לְכָל אוֹרְכָה הֵם מָלְאוּ עַד הַקֶּצֶה. חִילַקְתִּי גַמְלִים כְּמוֹ צֹאן, הַפְצַתִּי
 בֵּין אֲנָשֵׁי אֲשׁוּר. בְּתוֹךְ אֶרְצִי קִנּוּ גַמְלִים בִּשְׁקָל אֶחָד (או) חֲצִי שְׁקָל
 בְּשַׁעַר הַשּׁוּק. הַפּוֹנְדֻקָּאִית כִּמְתַנָּה, מִבְּשֵׁל הַשֶּׁכֶר עֲבוּר כֹּד, הִגְנָן עֲבוּר
 צִרּוֹר עֵשֶׁב - קִיבְּלוּ גַמְלִים וְאֲנָשִׁים. אֶת יוֹתַע וְשָׂאֵר הָעֶרְבִים שֶׁנִּמְלְטוּ
 מִפָּנַי כְּלִי נִשְׁקִי הִפִּיל הָאֵל אֲךָ הַגִּיבּוֹר. רַעַב הָיָה בָּהֶם וּבִמְחִסּוֹרָם אָכְלוּ
 אֶת בָּשָׂר בְּנִיָּהֶם. אֶת הַקִּלְלוֹת, כֹּכַל הַכְּתוּב בַּשְּׁבֻעָה אִיתָם, הִבִּיאוּ
 עֲלֵיהֶם הָאֱלֹהִים אֲשׁוּר, סִין, שֶׁמֶשׁ, בָּל, נָבּוֹ, אֲשֶׁתֶּרֶשׁ לִי נִינּוּה, אֲשֶׁתֶּרֶשׁ
 שֶׁל אֲרַבְּלָה, הָאֱלֹהִים הַגְּדֹלִים אֲדוֹנֵי. צִרָה בָּאָה עַל יוֹתַע וְהוּא בִּרַח לְבָדּוֹ.
 אֲבִיתַע בֶּן תְּאֶרֶךְ בָּא לְנִינּוּה וְנִשְׁקָה אֶת רִגְלִי, וְהִטְלֵתִי עָלָיו שְׁבֻעָה
 לְהִשְׁתַּעֲבֵד לִי. מִיָּנִיתִי אוֹתוֹ לְמֶלֶךְ בְּמָקוֹם יוֹתַע. הִטְלֵתִי עָלָיו כְּמִנְחָה
 (הַמִּשְׁתַּלְמֶת) מִדֵּי שָׁנָה זֶהָב, "אֲבָנֵי עֵינַיִם", אֲבָנֵי שׁוֹהֵם, כֹּחַל, גַּמְלִים,
 (ו) חֲמוּרִים מְשׁוּבָּחִים.

- 93, VII
31, VIII

38-32

עֲמַלְדֵּן מֶלֶךְ קֶדֶר, שֶׁכְּמוֹהוּ הִתְנַכֵּר (לְאֲשׁוּר) וּפָשַׁט שׁוֹב וְשׁוֹב עַל אֶרֶץ
 אֲמָרָה, בְּהִזְכֶּרֶת שְׁמִי אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים אֲשׁוּר, סִין, שֶׁמֶשׁ, בָּל, נָבּוֹ, אֲשֶׁתֶּרֶשׁ
 שֶׁל נִינּוּה, וְאֲשֶׁתֶּרֶשׁ שֶׁל אֲרַבְּלָה הִגְדִּילוּ - כְּמִשְׁחָלֶת מֶלֶךְ מוֹאָב, עֲבַד רוֹאָה
 פָּנָי, הִנְחִיל לוֹ מַפְלָה בְּקֶרֶב שְׂדֵה פְתוּחָה. בְּמוֹ יָדָיו לָכַד אֶת עֲמַלְדֵּן וְאֶת
 שָׂאֵר אֲנָשָׁיו שֶׁשֶּׂרְדּוּ מִן הַקֶּרֶב, וְנָתַן אֶת יָדֵיהֶם וְרִגְלֵיהֶם בְּכַבְלֵי בְרוֹזַל
 וְהִבִּיאוֹם לְנִינּוּה.

50-39

63-51 נתַן מלך נביות, אשר מקומו רחוק, אשר לפניו לא שלח שליח אל המלכים אבותי, (ו) לא דרש בשלום מלכותם - שמע על כוח אשור (ו) מדרך שתמכו בי ועתה שלח את שליחו לשלום כדי להקים שבועת שלום ולהשתעבד לי, הוא התחנן אל אדנותי. הבטתי בו בשמחה ונתתי בו את פני הצוהלות. הטלתי עליו מס ומנחה (המתשלם) מדי שנה.

יִוְתַע בן חזאל. סנחריב נלחם בחזאל אביו של יותע באזור דומה שבמזרחו של ואדי סרחאן. כאן נמצא יותע בספר עבר־הירדן.

קדר. מגעים ראשונים, אל נכון שלווים, עם הקדרים היו כבר בימי תגלת־פלאסר ג'; ראו כתובת 10.

פנה אלי אודות אלוהיו. צלמי האלים נלקחו בשבי עוד בימי אסרחדון, אך העניין ידוע רק מכתובות אשורבנפל (Eph'al, *Arabs*, p. 129). האלה עֶתֶר־שָׁמִין. שם האלה מועתק בצורתו הארמית ופירושו: עשתרת (>עֶתֶר) של השמים. השוו לשם האל "בעלשם" (בפיניקית) ו"בעלשמן" (בארמית).

את חיילי שהיו מוצבים בגבול ארצו שלחתי נגדו והם הנחילו להם מפלה, את כל אנשי ערב שיצאו נגדי הביסו בנשק. במהדורה A (טור VII, 108-114) מובאת רשימת המקומות בהם חנה הצבא האשורי, ביניהם אדום, מעבר יַבְרֹד, בית עמון, ומואב.

רעב היה בהם ובמחסורם אכלו את בשר בניהם. את הקללות, ככל הכתוב בשבועה אתם, הביאו עליהם האלים. בשבועת האמונים שנשבעו נתיני אשור בימי אסרחדון בדבר עלייתו של אשורבנפל לכס המלוכה נרשמה הקללה: "ברעבונך תאכל את בשר בניך. במחסור ובמצוק תאכל איש את בשר רעהו" (SAA 2, p. 46, lines 449-450), השוו ו' כו, כט; דב' כח, נג.

50-39 כְּמִשְׁחַלַּת מלך מואב. במהדורות המאוחרות מיוחס ניצחונו של מלך מואב על עַמְלֹדֶן לאשורבנפל.

63-51 נתַן מלך נביות. נראה ש"מקומו הרחוק" היה בלב המדבר הסורי־ערבי מדרום לואדי סרחאן. במקרא נביות הוא בכורו של ישמעאל (השוו בר' כה, יג; כח, ט; יש' ס, ז). למרות דמיון הצליל בין השמות נביות ונבטים, אין קשר ביניהם; השמות גזורים משורשים שונים והנבטים מופיעים לראשונה במקורות במאה ד' לפסה"ס (Eph'al, *Arabs*, pp. 221-223).

Eph'al, *Arabs*, pp. 142–144, 147–155; M. Weippert, "Die Kämpfe des assyrischen Königs Assurbanipal gegen die Araber", *WO* 7 (1973), pp. 39–85; P. Gerardi, "The Arab Campaigns of Assurbanipal: Scribal Reconstruction of the Past", *SAAB* 6 (1992), pp. 67–103

הפּוֹרִי שֶׁל יַחֲלָ (אוֹסֵף הַלּוּחוֹת, אוּניִבֶרְסִיטֶת יָל, אֶרֶז"ב)

הכרוניקה האַפּוֹנימית האשורית

מניין השנים באשור התנהל לפי שיטת האַפּוֹנימים. כל שנה היתה קרויה על שם אַפּוֹנים (אשורית: *limu / limmu*, שפירושה 'סבב'), שהיה שר או פקיד בכיר; אף המלך נהג ליטול את משרת האַפּוֹנים, בדרך כלל בשנתו השנייה. בחירת האפונימים נעשתה, ככל הנראה, בהטלת גורל (אשורית: *pāru* 'פור'), ונתגלתה קוביית פור כזו מימי יחל, שהיה הממונה על משק הבית של המלך שלמנאסר ג' (איור, עמ' 108). יחל שימש אפונים שלוש פעמים בשליש האחרון של המאה ט' (בשנים 824, 821, 823). במרוצת השנים, נקבע סדר פחות או יותר קבוע למיני האפונימים; אחרי שנת המלך, שימשו במשרת האפונים התרתן, כרוז הארמון, רבשקה, אשר על הבית, והפחות הבכירים. במאה ז' הורחב מעגל האפונימים לכלול גם פחות ששירתו באזורים מרוחקים של האימפריה, כגון נבר־נֶאֶצַר פחת שומרון בשנת 690 ואֶס־אֶד־אֶנֶן פחת מגידו בשנת 679. כדי לנהל סדרי ממשל ומסחר תקינים, נרשמו שמות האפונימים בלוחות לפי סדר כהונתם, ובמשך הזמן, נוסף תואר לכל אפונים כדי להבחין בין אנשים בעלי אותו שם. נשתמרו לוחות סיכום של האפונימים משנת 910 לפסה"נ (אֶד־נֶרֶךְ ב') עד 649 (אמצע שנותיו של אשורבנפל). אשר לסדר האפונימים משנת 649 עד 612, שנת נפילת נינוה, הוצעו כמה שיחזורים (ראו וייטנג).

קיים גם רישום מורחב של רשימות האפונימים, המכונה 'הכרוניקה האפונימית', ובה צוין ליד שם האפונים אחד האירועים המרכזיים של אותה שנה. בדרך כלל היה זה שם של עיר או ארץ שהיו מטרת המסע הצבאי השנתי. ההרחבה בידיעות ההיסטוריות החל מאמצע המאה ח' מלמדת על השפעה בבליה ברישום כרוניסטי (ראו וייסרטי). לא שרדו עותקים של הכרוניקה אחרי שנת 700. ניתן לחשב תאריכים קבועים על פי הכרוניקה

האפונימית הודות לרישום על שנת בְּרִסְגִּל, מושל גוזן, שנת 763 לפסה"נ: "ליקוי חמה בחודש סיון" (בחמישה-עשר ביוני, לפי חישוב אסטרונומי). קביעה זו מרכזית להעמדת השלד הכרונולוגי של המחצית הראשונה של האלף הראשון לפסה"נ בכל המזרח הקדום.

כתובת 38. הכרוניקה האפונימית

לוחות הכרוניקה מסורגלים בקווים מאונכים המחלקים את הלוחות לארבעה טורים. בטור הראשון מופיעה רק הנוסחה: *ina limme*, 'ב(שנת) האפונים'. קו אופקי נוסף נמתח על הלוח לפני שנת האפונים של המלך. בתרגום שלהלן, ויתרנו על הטור הראשון ובשלושת הטורים האחרים, נעשה ניסיון לשמור על חלוקת הכתוב לפי הטורים על חשבון תרגום שוטף. התרגום מתבסס על מחקרו של מילרד המקבץ את כל כתבי היד של רשימת האפונימים והכרוניקה האפונימית.

מהדורה: A. Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910–612 BC*, SAAS 2, Helsinki 1994; A. Ungnad, "Eponymen", *RLA* 2, pp. 412–457
תרגום: *ANET*, p. 274; *COS* 1, pp. 465–466

השנה	אירוע השנה	התואר	שם האפונים
809	אל מדי	מלך אשור	אדד-נֶרֶךְ
808	אל גוזן	תרתן	נרגל-אֵלִי
807	אל מְנִי	כרוז הארמון	בִּלְדִין
806	אל מְנִי	רבשקה	צִלְבִּל
805	אל ארפד	אשר על הבית	אשור-תַּכְלֶכֶל
804	אל חֲזִין	מושל הארץ	אֶל-אֲסִי
803	אל בְּעָל	(מושל) רצף	נרגל-אֶרֶשׁ
802	אל הים, מגיפה	(מושל) אֶרְפַּח	אשור-בִּלְתִּיאֶכֶר

השנה	אירוע השנה	התואר	שם האפונים
801	אל חֲבִשְׁכִי	(מושל) אַחְזֻחַנִּי	נְגִרְת־אַלִּי
800	אל מדי (או: מְנִי)	(מושל) נְצִיבִין	שִׁפְא־שֹׁתֶר
799	אל מדי (או: מְנִי)	(מושל) אֶמֶד	מִרְדִּיךְ־אַשְׁמֶנֶן
798	אל לִשִּׁי	רִב־סָרִיס	מִתְּכַל־מִרְדִּיךְ
797	אל נִמְר	(מושל) כֹּלַח	בִּלְת־רַצ־אַלְמֶ
796	אל מְנַצֹּת	(מושל) חֲבַרְר	אֲשֹׁר־בִּלְאַצֶּר
			.
			.
			.
781	אל אַרְרֹט	מֶלֶךְ אֲשֹׁר	שִׁלְמַנְאֶסֶר
780	אל אַרְרֹט	תִּרְתֵּן	שִׁמְש־אַלִּי
779	אל אַרְרֹט	רִב־שֶׁקָה	מִרְדִּיךְ־רִמֶּנֶן
778	אל אַרְרֹט	כְּרוּז הָאֶרְמוֹן	בִּלְלִשֶׁר
777	אל אַתָּא	אֲשֶׁר עַל הַבַּיִת	נְבִר־אַשְׁדִּי־כָאֵן
776	אל אַרְרֹט	מוֹשֶׁל הָאָרֶץ	פְּנִיאֲשֹׁר־לִמֶּר
775	אל הַר הָאֲרוֹיִם	(מושל) רִצְפִי	נִרְגַּל־אַרְשִׁי
774	אל אַרְרֹט (ו) נִמְר	(מושל) נְצִיבִין	אֲשֶׁת־רִדּוּךְ
773	אל דִּמְשֶׁק	(מושל) רִקְמַת	מִנְכ־אֲדָד
772	אל חֲדָרְךָ	(מושל) כֹּלַח [שְׁנִים] שִׁלְמַנְאֶסֶר מֶלֶךְ אֲשֹׁר	אֲשֹׁר־בִּלְאַצֶּר
			.
			.
			.

השנה	שם האפונים	התואר	אירוע השנה
745	נְבוּר־בְּל־אַצֵּר	מושל אֶרֶפַח תגלת־פלאסר בתשרי אל (ארץ) יצא בין הנהרות	בי"ג באייר התיישב על כס (המלכות)
744	בְּל־דָּן	(מושל) כלח 10 שנים [אשור] נֶרֶךְ מֶלֶךְ [אשור]	אל נֶמֶךְ
743	תגלת־פלאסר	מֶלֶךְ אשור תבוסה על אררט	בארפד הונחתה
742	נְבוּר־דָּאֲנָנִי	תרתן	אל ארפד
741	בְּל־חֶרֶךְ בְּל־אַצֵּר	כרוז הארמון	אל ארפד שלוש שנים נלכדה
740	נְבוּר־אַטְרֶנֶן	רבשקה	אל ארפד
739	סִינ־תַּכְלַכ	אשר על הבית	אל אֶלֶב המצודה נלכדה
738	אדו־בְּל־כָּאן	מושל הארץ	כְּלֶנָה נלכדה
737	בְּל־אַמְרֶנֶן	(מושל) רצף	אל מדי
736	נְנֶרֶת־אַלִּי	(מושל) נציבין	לרגלי הר נל
735	אשור־שֶׁלֶמָנִי	(מושל) אֶרֶפַח	אל אררט
734	בְּל־דָּן	(מושל) כלח	אל פלשת
733	אשור־דָּאֲנָנִי	(מושל) מִזְמָא	אל דמשק
732	נְבוּר־בְּל־אַצֵּר	(מושל) סָאֵמ	אל דמשק
731	נרגל־אַבְּלֵט	(מושל) אַחְזֻחָנִי	אל שָׁפִי
730	בְּל־לִידֶר	(מושל) תֵּל	בארץ
729	לְפַח־רֵאֵל	(מושל) חֶבֶרֶךְ	המלך אחז בדי בל
728	דור־אשור	(מושל) תִּשְׁתָּן	המלך אחז בדי בל אל העיר חן [

שם האפונים	התואר	אירוע השנה	השנה
בִּלְחֶרֶךְ-בִּלְאַצַּר	(מושל) [גוזן] שלמנאסר	אל [] [ישב] על [כס (המלכות)]	727
מֶרְדִּיךְ-בִּלְאַצַּר	(מושל) [אַמֶּדֶךְ]	ב[ארץ ?]	726
מֶחֶדֶךְ	(מושל) נינוה	אל []	725
אשור־אַשְׁמֶן	(מושל) [כָּלֶן] [] שנים	אל []	724
שלמנאסר	מלך [אשור]	אל []	723
נְגַרְת־אַלִּי	[]	[]	722
נְבַרְתֶּרֶץ	[]	אל ח[ת] (?)	721
אשור־נֶרְכִידָאן	[]	[יסודות המקדש הונח] חו [] שנים]	720
סרגון	מלך [אשור]	[האל ... אל ביתו החדש נכנס]	719
זֶר־אַבְנִי	(מושל) ר[נצף]	אל [ת] בל	718
טַב־שֶׁר־אשור	אשר על הבית	[יסודות העיר דור־שָׁךְ] כן הונחו	717
טַב־צֶל־אשור	מושל העיר אשור	אל [מְנִי]	716
תַּכְלִיכ־אַנִּיבֶל	(מושל) נציבין	[] פחות נתמנו	715
אשתר־דור	(מושל) אֶרְפַּח	[אל אר]רט. העיר מְצַצֶר. [האל] חלד	714
אשור־בֶּנֶן	(מושל) כלח	[ש]רי הממלכה בֶּאֱלֶפֶךְ [לבי]ת החדש נכנס אל [] מְצַצֶר	713
שֶׁר־אַמְרֶנֶן	(מושל) זֶמֶן	בארץ	712
נְגַרְת־אַלְכִּיפֶנֶן	(מושל) סֶמֶא	אל מֶרְקֶס	711
שֶׁמֶש־בִּלְאַצַּר	(מושל) אֶר־זַחַנֶן	אל בית־זֶר. המלך חנה	710

השנה	שם האפונים	התואר	אירוע השנה
			בעיר כש
709	מִנְיָאשׁוּר־לָא	(מושל) תֵּל	סרגון אחז בידו בל
708	שְׁמִשְׁא־פַחַר	(מושל) חֲבַרְרָה	העיר כֶּמֶח נכבשה. פחה מונה שרים אל כֶּמֶח []
707	שִׁאשׁוּר־דָּב	(מושל) תִּשְׁתָּן	המלך חזר מבבל. [שלל העיר דור־יֶכָן נלקח. [] העיר דור־יֶכָן נהרסה. בכ"ב בתשרי, אֵלִי דור־שֶׁרְפָן למקדשיהם נכנסו
706	מִתְכַּל־אשׁוּר	מושל גוזן	המלך בארץ. שרי הממלכה [] [בארץ כִּרְלָה]. בו' באייר דור־שֶׁרְפָן ג[נחנכה] [] נתקבל.
705	נִסְחַר־בֵּל	מושל אֲמִד	המלך [] נגד כֶּרֶד הַכְּלָמָאִי [] המלך נהרג. המחנה של מלך אשור בי"ב באב סנחריב [היה למלך] (?)

796-805. עיקר הפעילות הצבאית בשנים אלה היה במערב כפי שניתן ללמוד מן היעדים הרשומים בכרוניקה ומן התיאורים שבכתובות אדד־נֶרַךְ ג'; השוואות 4-6.

772-775. חזרתה של אשור למערב אחרי היעדרות של עשרות שנים. השוואות 7.

738-743. במשך שלוש שנות המצור על ארפד ביקש תגלת־פלאסר ג' לדחוק את אררט ממעמדה בצפון סוריה ולהשליט שם את ההגמוניה האשורית.

פרשת עזריהו ורשימת מעלי מס שייכות לאירועי שנת 738. השוו כתובות 8 ו-9.

732-734. המסעות לפלשת ודמשק מסוכמים בכתובות תגלת-פלאסר ג' (כתובות 12-14) ובמקרא (מל"ב טו, כט; מל"ב טז, דט).

729. השתתפות תגלת-פלאסר ג' בטקס ראש השנה הבבלי מעידה על הכרה בו כמלך בבל; לביטוי "אחז בידי בל", השוו כתובת 41, אחור שו' 3.

712. לידיעה על הימצאות סרגון "בארץ" אשור יש לצרף את תיאור המהלכים באזור אשדוד; השוו כתובות 17 ו-24.

ח' תדמור, "פור", אנציקלופדיה מקראית ו, עמ' 446-448

E. Weissert, "Interrelated Chronographic Patterns in the Assyrian Eponym Chronicle and the 'Babylonian Chronicle': A Comparative View", in: D. Charpin – F. Joannès (eds.), *La circulation des biens, des personnes et des idées dans le Proche-Orient ancien*, Paris 1992, pp. 273–281; R. M. Whiting, "The Post-Canonical and Extra-Canonical Eponyms", in: A. Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910–612 BC*, SAAS 2, Helsinki 1994, pp. 72–78; S. Zawadzki, "The Question of the King's Eponymate in the Latter Half of the 8th Century and the 7th Century BC", in: S. Parpola – R. M. Whiting (eds.), *Assyria 1995*, Helsinki 1997, pp. 383–389; I. L. Finkel – J. E. Reade, "Assyrian Eponyms, 873–649 BC.", *Orientalia* 67 (1998), pp. 250–254; R. Matilla, *The King's Magnates. A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire*, SAAS 11, Helsinki 2000

www.kotani.co.il

לוח מסדרת 'הכרוניקה הבבלית' (המוזיאון הבריטי)

כרוניקות בבליות

המאפיין העיקרי של קבוצת הטקסטים המכונה כרוניקות הוא סידורם לפי שנות המלך; העיקרון הכרונולוגי נשמר גם ברישום שאינו רצוף, ומדלג על שנים או על מלך מסוים. הכתיבה הכרונסטית היא לרוב תמציתית ועניינית, כך שלעתים שלוש או ארבע שורות עשויות לסכם שנה שלמה, אך יש גם דוגמות של דיווחים מלאים יותר. הנושאים שנסקרו: קרבות (ניצחונות וגם כישלונות), ענייני פולחן, מחירי השוק; הכל נמסר ללא פולמוס או הצטדקות, והרושם הוא שלפנינו 'עובדות כהוות'. בו בזמן ברור שהסופרים הביאו בכרוניקות נושאים בהם מצאו עניין ואותם ביררו מתוך רישום ארוך ומפורט. כתיבה כרונסטית היתה מקובלת במיוחד בבבל, אם כי כמה שברי לוחות מלמדים שהסוגה היתה מוכרת גם באשור אף שלא נקלטה שם.

כתובת 39. כרוניקה בבלית מימי נבונצר עד שמש־שֶׁאֶכָן

בלוח זה נסקרות השנים מימי נבונצר (747-743 לפסה"נ) עד עלייתו של שמש־שֶׁאֶכָן (668-648 לפסה"נ). בנוסף למלכי בבל, לא נפקד מקומם של מלכי אשור בשנים שמלכו כמלכי בבל. כמו כן הובאו מקצת חילופי השלטון בעילם, שכנתה של בבל מדרום־מזרח. העותק השלם ביותר ששרד הועתק בבבל בשנת כ"ב לדריוש (א') "מלך בבל וכל הארצות" (499 לפסה"נ) על לוח גדול המחולק לארבעה טורים, שניים מכל צד. להלן שני קטעים נבחרים, האחד מביא את תמצית חייו של שלמנאסר ה' (כנראה לא שרד רישום מפורט יותר) והאחר סוקר את התקופה (לפי שנים יחידניות) מרצח סנחריב עד לעלייתו של אשורבנפל.

מהדורה: Grayson, *Chronicles*, no. 1, pp. 69–87
 תרגומים: ANET, pp. 301–303; TPOA, pp. 105–106, 126; TUAT 1/4, pp. 401–402; COS 1, p. 467
 תצלום: Grayson, *Chronicles*, plates xii–xiii

פנים 19, שנה 3 (של) מִכְנָזֹר. תגלת־פלאסר

כשירד אל ארץ אֶכַד 20

הוא הרס את בית־אֶמְכֵן ותפס את מִכְנָזֹר.

שלוש שנים מלך מִכְנָזֹר בבבל

תגלת־פלאסר היה למלך בבבל.

שנה 2: תגלת־פלאסר בחודש טבת (הלך) לגורלו.

25 <שמונה־עשרה> שנה מלך תגלת־פלאסר בארץ אֶכַד

ובאשור. מהן שנתים היה (מלך) בארץ אֶכַד.

בחודש טבת, יום כ"ה, שלמנאסר בארץ אשור

<ואֶכַד> היה למלך. הוא הרס את שומרון.

שנה 5: שלמנאסר בחודש טבת (הלך) לגורלו.

חמש שנים מלך שלמנאסר באֶכַד ובאשור.

בחודש טבת, יום י"ב, היה סרגון למלך באשור.

בניסן היה מרדך־בלאדן מלך בבבל.

שנה 8: אין מלך בבבל. חודש תמוז, יום ג',

אֵלִי אָרָךְ (יצאו) מן [(ו)נכנסו אל אָרָךְ.

חודש תשרי, יום כ"ג, חֲמִבְחֻלְדֵּשׁ מלך עילם, בצהרי היום

סבל מהתקף ובער(ב) מ[ת. חֲמִבְחֻלְדֵּשׁ שמונה שנים

מלך בעילם.

חֲמִבְחֻלְדֵּשׁ ב' [בנ]ו (?) מלך.

חודש טבת, יום כ', סנחריב מלך אשור -

בנו הֲרָגוּ במרד. [שנים סנחריב

מלך באשור. מיום כ' בחודש טבת עד

יום ב' בחודש אדר, נמשך המרד באשור.

בחוּדש אדר, יום [י"] ח [א: (כ"ח) אסרחדון בנו היה למלך באשור.

שנה 1: אסרחדון. וְרִפְתִּי־לְשָׁר, מוּשַׁל אֶרֶץ הַיָּם,
 כשעלה בנהר, הוא חנה על אור; את העיר הוא לא [לכד (?)].
 הוא ברח מפני שרי אשור ונכנס לעילם.
 בארץ עילם מלך עילם לְכַדּוּ וְהָרְגוּ בַּנֶּשֶׁק.
 חודש לא ידוע. בניפור, המושל []
 בחודש אלול, אֶשְׁתָּרְן וְאַלִּי []
 הלכו אל דַּר [מִא]
 אל דור־שָׁרְכַּן הלכו []
 חודש אדר x x x x []

שנה 2: "אשר על הבית" []
 (שתי שורות שבורות)

שנה 3: אֶחָ־שָׁלֵם, המושל (של העיר ניפור),
 [ושִׁמְש־אֶבֶן בְּדִכְר] הובלו לאשור ובאשור הוצאו להורג.
 אחור 1, IV

[שנה 4:] העיר צידון נלכדה ונבזה.
 [באו]תה [שנה], "אשר על הבית" גייס צבא בארץ אַכַּד.

שנה 5: בחודש תשרי, יום ב', צבא אשור את בָּן
 לכד. בחודש תשרי ראשו של מלך צידון
 נכרת והובא לאשור. בחודש אדר, ראשו של מלך
 כַּנְז וסָ נכרת והובא לאשור.

שנה 6: מלך עילם נכנס לסַפֵּר. היה הרג. האל שִׁמְש
 (מקדש) אֶבְבֵּר לא יצא. (צבא) אשור <הלך> לְמִלְד. אלול, (יום) ז'
 חֲמִשָּׁתִּי־לְדֵש מלך עילם ללא מחלה מת בארמונו.
 חמש שנים מלך חֲמִשָּׁתִּי־לְדֵש בעילם.
 אֶרְתַּךְ אחיו היה למלך עילם.

חודש לא ידוע. שְׁמֵאֲדָנִי, המושל (של העיר ניפור)
וּכְדָר בֶּן דָּכָר הוּבְלוּ לַאֲשׁוּר.

15

שנה 7: בחודש אדר, יום ה', צבא אשור הובס במצרים.
בחודש אדר, האל אֶשְׁתֶּר־אֲגָד וְאֵלִי אֲגָד
יִצְאוּ מֵעִילָם וּבַחֹדֶשׁ אֲדָר, יום י', נִכְנְסוּ לְאַכַּד.

שנה 8: אסרחדון. חודש טבת, יום שְׁבִיר
אַרְץ שֶׁבֶרִי נִלְכְּדָה וּנְבוּזָה.
בחודש כסלו שללה הגיע לְאַרְךָ.
חודש אדר, יום ה', אשתו של המלך מתה.

20

שנה 10: בחודש ניסן צבא אשור יצא אל מצרים. שְׁבִיר
חודש תמוז, יום ג', יום ט"ז, יום י"ח
שלוש פעמים - מכה במצרים.
יום כ"ב, מוֹף עִיר הַמַּלְכוּת נִלְכְּדָה.
מלכה הציל את עצמו, בְּנוֹ וְאַחִיו נִתְּפוּ.
שללה הוצא, תושביה נִלְקְחוּ בִשְׁבִי וּרְכוּשָׁה נִשְׁדָּד.

25

שנה 11: באשור המלך הוציא להורג רבים מאציליו.

שנה 12: מלך אשור יצא למצרים.
בדרך חלה ובחודש חשוון, יום ו', (הלך) לגורלו.
שְׁתִּים־עֶשְׂרֵה שָׁנָה מֶלֶךְ אֶסְרַחְדֹּן בַּאֲשׁוּר.
שְׁמֵש־שֵׁם־אֲכַן בִּבְבֶּל וְאַשׁוּר־בְּנַפֵּל בַּאֲשׁוּר, בְּנוֹ, הָיוּ לַמַּלְכִּים.

30

שנת מולכו: שְׁמֵש־שֵׁם־אֲכַן. חודש אייר
בֶּל וְאֵלִי אֲכַד מֵהָעִיר אֲשׁוּר
יִצְאוּ. בַּחֹדֶשׁ אֵייר, יום י"ד (או: כ"ד), נִכְנְסוּ לְבָבֶל.
באותה שנה נִלְכְּדָה [כְּרֶבֶת], ומלכה נתפס.

35

חודש טבת, יום כ', בֶּל־אֲטַר, שופט בבל, נתפס והומת.

38

- שנה 3 (של) מֶכְנִזֶּר (729 לפסה"נ). מֶכְנִזֶּר היה בן לשבט בית אֲמָן הכשדי, תפס את השלטון בבבל ומלך בה שלוש שנים עד שהובס על ידי תגלת־פלאסר ג'.
- שנה 2 (727 לפסה"נ). השנים נמנות לפי מספר השנים שתגלת־פלאסר ג' מלך בבבל.
- 24-25 <שמונה־עשרה> שנה מלך תגלת־פלאסר בארץ אֲכַד ובאשור. המספר חסר ואין לדעת מה סיבת העדרו. הסופר נהג לכתוב 'שבור' (ראו להלן, אחר, טור ג, ש' 19, 23) כשהמקור ממנו העתיק היה פגום. ייתכן שכבר המחבר הראשון השאיר רווח במקום זה כדי למלאו אחרי בדיקת העניין. הוא הרס את שומרון (*Šamara'in*); הצורה הבבלית של שם העיר, השו כתובת 17, ש' 25. האירוע המרכזי בחמש שנות מלכות שלמנאסר ה' היה כיבוש שומרון, ורישום היסטורי זה הוא היחיד מימי שלמנאסר ה', מכיוון שלא שרדו כתובות מלכותיות מימיו. אין אפשרות לקבוע את התאריך לנפילת שומרון כי הסופר לא ציין את השנה המסוימת של האירוע וכלל אותו בין הקווים שהפרידו את שנות שלמנאסר משנות קודמו ויורשו (ראו בקינג, ולדעה אחרת נאמן).
- שנה 5 (722 לפסה"נ).
- 31 בחודש טבת, יום י"ב, היה סרגון מלך באשור. שנת מולכו של סרגון ארכה כחודשיים וחצי.
- 32 בניסן היה מרדך־בלאדן מלך בבבל. מרדך־בלאדן (*Marduk-apla-iddina*) שתפס את השלטון בבבל והחזיק בה במשך 12 שנה, היה לאויב תקיף של אשור; ראו עוד כתובת 17, והשו מל"ב כ, יב. לתולדות חייו ראו אצל ברינקמן.
- שנה 8: אין מלך בבבל (681 לפסה"נ), לאחר שסנחריב כבש את בבל והרסה. בשנת 689 לפסה"נ, לא נטל לעצמו את התואר "מלך בבל" ולמעשה ביטל את המלוכה בבבל.
- 29 אֲלִי אֶרֶךְ (יצאו) מן [(ו)נכנסו אל אֶרֶךְ. אֶרֶךְ (*Uruk*) היא וְרָכָה, כמאתים ק"מ מדרום־מזרח לבבל (השוו בר' י, י). צלמי האלים הועברו מאֶרֶךְ לאשור בשנת 693 כפעולת עונשין נגד העיר הבבלית שמרדה בסנחריב; העילה להחזרתם לאחר שתיים־עשרה שנות 'גלות' איננה ברורה. חודש טבת, יום כ', סנחריב מלך אשור בנו הרגו במרד. השו את הדיווח במל"ב יט, לו; וכן את הדיון המפורט אצל פרפולה.
- שנה 1: אסרחדון (680 לפסה"נ). נמצאת גרסה מקבילה לדיווחים מכאן

ואילך בכרוניקת אסרחדון (Grayson, *Chronicles*, no. 14, pp. 125–128).
(נבר) זִרְכָּת־לֶשֶׁר. בנו של מרדך־בלאדן, היה מנהיג שבט בית־זֶפֶן שליד
המפרץ הפרסי ("ארץ הים"); לא הכיר באסרחדון ואף איים על העיר אור
(תל אל־מֶקִיר בדרום בבל). הוא ביקש מקלט בעילם מפני צבא אשור שירד
לדרום, שם מצא את מותו. צלמי האלים שנשדדו על ידי סנחריב הוחזרו,
סימן להתפייסות עם הבבלים.

- 45-44 בחודש אלול, אֶשְׁתָּרְן וְאַלִי [דר] [הלכו אל דֶר [מִא]].
צלמי העיר דֶר נלקחו בשבי על ידי שֶׁמֶש־אֲדָד ה' בסוף המאה ט', ולפי
שורות אלו, שהו באשור עד החזרתם בראשית מלכותו של אסרחדון.
46 אל דוֹר־שֶׁפֶן הלכו] [אולי מדובר בדור־שֶׁרֶךְ עיר בבלית מצפון
מזרח לסֶפֶר.
48 שנה 2 (679 לפסה"נ).

שנה 3 (678 לפסה"נ). שֶׁמֶש־אֲבֵן בֶּן־דֶּכֶר, מנהיג שבט כשדי נוסף, הוצא
להורג בגלל הפרעות סדר שגרם באזור הערים בבל וּבֶרֶסֶפּ. אחור 1, IV

שנה 4 (677 לפסה"נ). על כיבוש צידון, השוו כתובת 30.
שנה 5 (676 לפסה"נ). ייתכן שראשיהם של מלך צידון ומלך סֶס וּכְנַז נערפו
5 כבר בשנת 4 לפי שהמעשה דווח בכתובת מלכותית המתוארכת לאותה
שנה (ראו Eph'al, *Arabs*, p. 54). סֶס וּכְנַז שכנו ליד מפרץ אלכסנדריה
ומלכן היה בן בריתו של מלך צור.

צבא אשור את בֶּן־לֶכַד. איתורה של ארץ בֶּן־איננו ודאי ואולי יש לחפשה
בצפון־מזרח מדבר ערב, מערבית למפרץ הפרסי. אין לזהותה עם בוז
שבמקרא (ראו Eph'al, *Arabs*, pp. 130–137).

שנה 6 (675 לפסה"נ). התקפת עילם על סֶפֶר היתה מלווה בהרג, אבל
9 הפולחן הסדיר של האל שֶׁמֶש לא הופרע, שלא כמו המקרה בעיר אֲגַד
(=אֶגְדָּה) (השוו שנת 7 להלן). התקפה עילמית זו סותרת את הידיעות על
יחסים טובים ששררו בין עילם ואשור במשך עשורים רבים. יש טעות
ברישום שנות חֲמִשָּׁת־לָדֶשׁ, מכיוון שעלה למלוכה בשנת מולכו של אסרחדון
(ראו למעלה, טור ג, ש' 33) ומת בשנת שש. הוא מלך שש שנים בעילם
(וכך רשום בכרוניקה אחרת). הטעות היא של הסופר שהעתיק את הלוח
הנוכחי.

שֶׁמֶש־אֲבֵן, המושל (של העיר ניפור) וּכְדָר בֶּן־דֶּכֶר הובלו לאשור. וכנראה
15-14 הוצאו לאחר מכן להורג (Grayson, *Chronicles*, No. 14, p. 126, line 19).

- שנה 7 (674 לפסה"נ). על מסע זה למצרים לא דווח במקורות אשוריים;
 גם כרוניקת אסרחדון מדלגת על תבוסה זו ובמקומה באה הידיעה: "בחודש
 אדר, יום ח', צבא אשור יצא אל שַׁמְלָל (שבדרום בבל)"; ראו Grayson, *Chronicles*, no. 14, p. 126, line 20. יש הסוברים שקודם לפלישה
 הכושלת לדלתה היתה היתקלות אשורית-מצרית בפלשת, ליד אשקלון; ראו
 דיון אצל תדמור, עמ' 280-281; ספלינגר, עמ' 298-302; והשוו לעיל כתובת
 שר' 7-35.
 האל אֶשְׁתֶּר־אַגַּד וְאַלִּי אַגַּד יֵצְאוּ מֵעִילָם. ייתכן שצלמי האלים של אֶכַד
 נשדדו שנה קודם לכן (ראו שר' 9), והחזרתם התאפשרה הודות להסכם
 מדיני בין אסרחדון ואֶרְתַּק, המלך החדש בעילם.
 שנה 8 (673 לפסה"נ). הסופר ציין שהלוח ממנו העתיק היה שבור במקום
 הזה ולא היה ביכולתו להשלים את החסר.
 ארץ שֶׁבֶרַי נִלְכְּדָה וְנִבְזָזָה. שֶׁבֶרַי שכנה בגדה הדרומית-המערבית של ימת
 ואן.
 בחודש כסלו שללה הגיע לאֶרֶךְ. שוב טעות העתקה או טעות בחישוב.
 נרשם שהשלל הגיע חודש לפני שהעיר נלכדה. העברת הצלמים לעיר
 בבליה ולא לאשור היא סימן למדיניות הפיוס כלפי בבל שנהג בה אסרחדון
 (השוו ברינקמן, עמ' 71-84).
 הדיווח על שנה 9 חסר; ואולי הלוח היה שבור במקום זה, אבל הסופר לא
 העיר על כך.
 שנה 10 (671 לפסה"נ). שלוש פעמים - מכה במצרים. המסע אל מצרים
 ארך כארבעה חודשים, ובחודש תמוז (או: "חודש תשרי" לפי כרוניקה מס'
 14) הוכתה מצרים. העתק אחר של הכרוניקה גורס: "מכה של מצרים. שללה
 נלקח ואֶלִּיה נחטפר".
 על עניין בריחתו של המלך המצרי תרהקה, השוו כתובות 31, 32, 33.
 שנה 11 (670 לפסה"נ). הרקע למרד באשור לא דווח, והוצע לראות בו
 ביטוי למחלוקת מתמשכת סביב מינויו של אשורבנפל כיורש העצר.
 שנה 12 (669 לפסה"נ). לאחר מותו של אסרחדון במהלך המסע למצרים,
 בוצע ההסדר שקבע עוד בשנת 672. אשורבנפל, אחד מבניו הצעירים, עלה
 לכס המלוכה באשור, ובבבל עלה שִׁמְשִׁשֶׁם־אַכֵּן.
 שנת מולכו: שִׁמְשִׁשֶׁם־אַכֵּן (668 לפסה"נ). באיחור של שנה, התמלך שִׁמְשִׁשֶׁם־
 שִׁס־אַכֵּן; סיבת הדחייה איננה ברורה.
 חודש אייר בל וְאַלִּי אֶכַד מהעיר אשור יצאו. בחודש אייר, יום י"ד

(או: כ"ד), נכנסו לבבל. צלמי האלים ששהו באשור מאז הוצאתם מבבל על ידי סנחריב הוחזרו למקדשיהם ששוקמו מכבר על ידי אסרחדון. בהעדרם הושבת חג האֶפְתָּ למשך 20 שנה, ראו Grayson, *Chronicles*, no. 16, p. 131, lines 1–4

באותה שנה נל[כדה] כְּרִבְתָּ, ומלכה נתפס. כְּרִבְתָּ שכנה בהרים ממזרח לבבל משם יצאו אנשיה למסעות שוד על ערי בבל.

חודש טבת, יום כ', בְּלִיאָטָר, שופט בבל, נתפס והומת. מלבד ידיעה זו, לא נודע דבר על בְּלִיאָטָר.

37

38

ח' תדמור, "מסעות המלחמה האשוריים לפלשת", היסטוריה צבאית של ארץ־ישראל, תל־אביב תשכ"ד, עמ' 285–261

J. A. Brinkman, "Merodach-Baladan II", *Studies Presented to A. Leo Oppenheim*, Chicago 1964, pp. 6–53; A. Spalinger, "Esarhaddon and Egypt: An Analysis of the First Invasion of Egypt", *Orientalia* 43 (1974), pp. 295–326; S. Parpola, "The Murderer of Sennacherib", in: B. Alster (ed.), *Death in Mesopotamia*, Copenhagen 1980, pp. 171–182; J. A. Brinkman, *Prelude to Empire. Babylonian Society and Politics, 747–626 B.C.*, Philadelphia 1984; idem, "The Babylonian Chronicle Revisited", in: T. Abusch – J. Huehnergard – P. Steinkeller (eds.), *Lingering Over Words, Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*, Atlanta 1990, pp. 73–104; N. Na'aman, "The Historical Background to the Conquest of Samaria (720 BC)", *Biblica* 71 (1990), pp. 210–216; B. Becking, *The Fall of Samaria. An Historical and Archaeological Study*, Leiden 1992, pp. 22–25

כתובת 40. כרוניקה מימי נבופלאסר ('נפילת נינוה')

לוח זה שייך לסדרת הכרוניקה הבבלית והוא ממשיך לסקור את ימי נבופלאסר (626–605 לפסה"נ) הידועים בחלקם מלוח קודם בסדרת הכרוניקות (ראו גרייסון, עמ' 87–90). התקופה הנסקרת כאן (616–608 לפסה"נ) היתה גורלית ביותר לאשור ובה חברו יחדיו כוחות בבל ומדי כדי להפיל את אשור סופית. ערי אשור הראשיות נלכדו ונהרסו ושרידי השלטון האשורי נמלטו לחרן שבצפון סוריה ונאחזו בה בתמיכת מצרים עד אשר גם מקלט זה נפל.

הלוח שוחזר מארבעה שברים גדולים אך עדיין חסר קטע במרכזו (ראו איור, עמ' 116).

מהדורה: Grayson, *Chronicles*, no. 3, pp. 90–96
תרגום: ANET, p. 303–305; TPOA, pp. 136–138

שנה 10: בחודש אייר גייס נבופלאסר את צבא ארץ אַכַד והלך על גדת הפרת.

בני סַח וְחַנְדַּנְךְ לא תקפוהו, את מנחתם הגישו לו.
בחודש אב נערך צבא אשור לקרב בְּגִלְגֵּי. נבופלאסר עלה נגדם.
בחודש אב, יום י"ב, תקף את צבא אשור וצבא אשור נסוג מפניו.
הוא הנחיל מפלה כבדה לאשור
ושבו שבויים לרוב; את בני מְנִי אשר באו לעזרתם (של האשורים)
5 ואת שרי אשור

תפסו. בו ביום נלכדה גִּבְלָנִי. באותו חודש אב מלך אַכַד וצבאו
עלו על הערים מְנִי, סַחֲרִי, וּבִלְחִי. שבו מהם שבויים,
שללו שלל רב, ונטלו עמהם את אֲלִיהֶם. בחודש אלול מלך אַכַד
וצבאו

פנה לו ובדרכו לקח עמו לבבל את (בני) העיר חַנְדַּנְךְ וְאַלְיָה.
10 בחודש תשרי יצאו צבא ארץ מצרים וצבא אשור נגד מלך אַכַד עד
גִּבְלָנִי, אך

את מלך אַכַד לא השיגו ושבו כלעומת שבאו. בחודש אדר צבאות
אשור וצבאות אַכַד

תקפו זה את זה ליד מִדְּנִי סְמוּךְ לְאַרְפַּחְסֵי. צבא אשור
נסוג מפני צבא אַכַד והנחילו להם מפלה כבדה. עד נהר זִבְנִי הדפו
אותם.

תפסו את מר[כבותי]הם ואת סוסייהם, ושבו שבויים לרוב.
15 [רבים העבירו אתם את החידקל והביאום בבלה.

[שנה 11: מלך] אַכַד גייס את צבאו והלך על גדת החידקל. באייר
חנה על העיר אשור.

[יום] בחודש סיון, תקף את העיר, אך את העיר לא לכד. מלך
אשור גייס את צבאו

ומלך אַכַד נסוג מהעיר אשור וחזר עד תְּכַרְתִּינִי, [העיר] אשר על
[שפת] החידקל.

מלך אֶכָד הציב את צבאו במצודת העיר תְּכַרְתִּין. מלך אשור וצבאו
 חנו על צבא מלך אֶכָד אשר הוצב בעיר תְּכַרְתִּין. 20
 עשרה ימים תקפום, אך את העיר לא לכד. צבא מלך אֶכָד אשר הוצב
 במצודה
 הנחיל מפלה כבדה לאשור. מלך אשור וצבאו [] וחזרו לארצם.
 בחודש חשון, בני מדי ירדו לאֶרְפַּח ות[קפו את העיר... ?]

שנה 12: בחודש אב, כאשר בני מדי [] נגד נינוה []
 מיהר, והם [ת]פסו את תְּרַבְצָ, עיר אשר בפחוות נינוה [] 25
 התקדם [על גדת החיד]קל וחנה על העיר אשור. הוא תקף את העיר
 []
 [] הרס. הוא הנחיל מפלה נוראה על רוב האוכלוסיה. שבויים
 נשבו ונלקח[ש]לל.
 [מלך אֶכָד ו[צ]באו אשר באו לעזרת בני מדי לא הגיעו לקרב. העיר
 [כבר נפלה ?]
 [מלך אֶכָד ו[א]מְכָשְׁתֶּר נפגשו על יד העיר וכוננו יחד ברית ידידות.
 [] אֶמְכָשְׁתֶּר חזר עם צבאו לארצו. מלך אֶכָד וצבאו חזרו לארצם. 30

[שנה 13: בחודש א]ייר, בני סַחֵ מרדו במלך אֶכָד ופתחו במעשי
 איבה.
 [מלך אֶכָד את צבאו גייס ויצא אל סַחֵ. בחודש סיוון, יום ד'
 [תקף את העיר]רִחֵל אשר (על אי) בתוך הפרת. באותו יום נלכדה
 העיר.
 [] שלו בנה. ערמו לפניו אבנים משפת הפרת.
 [] על[] העיר ענת חנה. מגדלי מצור מן הצד המערבי 35
 [] העביר ? [] קירב את המגדלים לחומה ותקף את העיר, (אך)
 את העיר לא לכד ?
 [] מלך אשור וצבאו ירדו ו[לכן] מלך אֶכָד וצבאו נסוגו
 וחזרו לארצם ?]

[שנה 14:] מלך אֶכָד גייס את צבאו; אֶמְכָשְׁתֶּר [ת]ר[] מלך האַמֶּנ־מֶנֶד

לקראת מלך אכד]

[הלך ?] x x [] x x [] ונפגשו.

40 מלך אכד [] אֲמַכְשֶׁתֶּר [] העבירו

והלכו על גדת החידקל. [] לפני נינוה [] חנו ?

מחודש סיוון עד חודש אב, משך שלושה [חדשים ?]

תקפו קשות את העיר. בחודש אב, [יום] הנחיתו [מכה] כבדה

מאוד על רוב [האוכלוסייה].

באותו יום סִיךְ־שֶׁר־אֶשְׁכֵּן, מלך אשור [] x [] x []

45 שללו שלל רב מן העיר והמקדש, (ו)את העיר [הפכו] לתל

חור[בות]. []

של אשור נמלט לפני האויב [] מלך אכד [] .

בחודש אלול, יום כ', אֲמַכְשֶׁתֶּר וצבאו חזרו להם לארצם. מלך

אֲכַד []

אל נציבין הלכו. שלל וגולים []

וּרְצַץ הביאו לפני מלך אֲכַד אל נינוה. בחודש [] אשור־אֲבֵלֻט

50 עלה למלכות אשור בעיר חרן. עד חודש [] מלך אֲכַד

נשאר [] ?

בנינוה [] עד יום כ' לחודש [] מלך []

יצא. בעיר []

שנה 15: בחודש תמוז מלך אֲכַד [] גייס את צבאו []

ויצא לאשור. [מחודש] כשליט [התהלך] של ארץ

[] x x x []

55 וארץ ש[פ] ? [] לכד. שבו שבוניים] ושלל רב שללו].

בחודש [חש]ון עמ[ד] מלך אֲכַד בראש צבאו ויצא נגד העיר רַגְלָת.

הוא תקף את העיר, ובחודש חשוון יום כ"ח, לכד את העיר. [] איש

אחד לא ה[נ]שאר (בחיים). אל אר[צו] חזר.

שנה 16: בחודש אייר גייס מלך אֲכַד את צבאו ויצא אל אשור.

[מחודש] עד חודש חשוון

התהלך כשליט בארץ אשור. בחודש חשוון באו האֲמַנְמַנְד [לע]זרת

מלך אֲכַד.

60 איחדו את צבאותיהם ואל חרן [נגד] אשור־אַבְלָט אשר מלך באשור
יצאו. פחד האויב המם את אשור־אַבְלָט ואת צבא מְצָרִים אשר בא
62-61 [לעזרתו] והם עֲזָבוּ את העיר ועברו [את הפרת ?].

מלך אֶכַד הגיע אל העיר חרן] [לכד את
העיר.

שללו שלל רב מן העיר והמקדש. בחודש אדר נטש מלך אֶכַד] []
שלהם.

65 הוא חזר לארצו והאֲמַנ־מֶנֶךְ אשר באו לעזרת מלך אֶכַד שבו [כלעומת
שבאו].

<שנה 17: > בחודש תמוז, אשור־אַבְלָט מלך אשור, חיל מצרי גדול
[]

חצה את הנהר ויצא לכבוש את העיר חרן] []
ניצחו את חיל המצב אשר הציב מלך אֶכַד בתוכה. לאחר שניצחו
חנו על חרן.

עד חודש אלול תקף את העיר ללא הצלחה. אך לא שבו כלעומת
שבאו.

70 מלך אֶכַד בא לעזרת צבאו] []
ערים רבות בהרים] [שלהם שרף באש.

בעת ההיא, צבא] [עד גבול אררט
הלך. [בארץ ?] שלהם בזזו.

המצב אשר מלך [אֶכַד (?) הציב בתוכו יצאו]
עד העיר] [עלו] [מלך אֶכַד חזר לארצו.

76 בשנ(ת 18, בחודש א)לול גייס מלך אֶכַד את צבאו.

77 (מחוק ?)

האיש, האוהב את נבו ומרדך, ישמור (לוח זה) ואל יוציאו לידי (זר).
בקצה
השמאלי

1 שנה 10 (616 לפסה"נ). התקדמות מלך בבל לאורך הפרת לכיוון נהר פֶּלַח
לא נתקלה בהתנגדות והאוכלוסייה הארמית המקומית הגישה לו מנחת
כניעה. רק כעבור חצי שנה התארגנה התגובה האשורית בתמיכת מצרים.

צעד זה לא צלח מכיוון שהבבלים עזבו את האזור לפני הגעתם של צבאות אשור ומצרים. מצרים נזכרת כאן לראשונה בכרוניקה הבבלית והזכרתה מלמדת על מקומה המוביל במערב לאחר יציאת אשור משם. צבאות אשור ובבל התנגשו באַרְפַּח (אזור כְּרַפּוּךְ) מזרחית לאשור; בקרבות אלה היתה ידה של בבל על העליונה.

- 16 שנה 11 (615 לפסה"ג). ההתקפה הבבלית על העיר אשור לא צלחה וצבא בבל נסוג בפני צבא אשור אשר השיג אותו בתְּכַרְתִּין. האשורים עזבו לאחר זמן קצר, אולי כדי לקדם פני התקפה אפשרית של צבא מדי שפעל באַרְפַּח.
- 24 שנה 12 (614 לפסה"ג). צבא מדי תקף בתחילה את עיר הבירה נינוה ועזב אותה (מסיבה לא ברורה) לטובת תְּרַבַּץ השכנה (בצפון-מערב). משם ירד צבא מדי לעיר אשור, לכדה ובזזה. הדיווח התמוה על איחורו של צבא בבל שלא הספיק להגיע לקרב בא אולי לנקות את הבבלים מאשמת ההרס שנזרע בעיר אשור בזמן כיבושה בידי המדים. נמסר על ברית שנכרתה בין אֲמַקְשָׁתַר (הוא קסרקסס) מלך מדי ונבופלאסר.
- 31 שנה 13 (613 לפסה"ג). הפעילות הצבאית הבבלית בסֶחַ (השוו לעיל, שנה 10) ובסביבתה נראית כמערכת ביניים, לפני ההתקפה הגדולה על נינוה בשנה הבאה. שוב נמנעת התנגשות ישירה בין צבאות בבל ואשור.
- 38 שנה 14 (612 לפסה"ג). האירוע המרכזי בשנה זו הוא חורבן נינוה על ידי צבאות בבל ומדי לאחר מצור של שלושה חדשים. אך מצבו הפגום של הלוח מסתיר פרטים רבים. למשל, לא ידוע מה עלה בגורלו של סִינְשָׁר־אֶשְׁקֵן, מלך אשור האחרון. לפי מסורת מאוחרת הוא התאבד בקפיצה לתוך האש שאחזה בארמונו. גם לא ברור מדוע כונה אֲמַקְשָׁתַר מלך האֲמַנִּמְנָד. מונח זה (פירושו 'המון עם'), שראשית שימושו בתחילת האלף השני לפסה"ג, הוא ציון מקובל ל'ברברים', ויש המבקשים לזהות אותם עם הסקיתים שלפי הספרות הקלסית המאוחרת השתתפו בקרב על נינוה. אך ככל הנראה, גם בנקודה זו ביקש מחבר הכרוניקה להרחיק את הבבלים מהזוועות שנעשו בעיר ולכן תלה את המעשים בצבא מדי חסר התרבות (לדיון נרחב ולהצעה אחרת, ראו זבדסקי, עמ' 127-130). לאחר שצבא מדי עזב את זירת הקרבות, המשיך מלך בבל בפעילות צבאית בצפון; באותו זמן, אשור-אֶבְלָט התמלך על האשורים שנמלטו לחרן (שם המלך שוחזר על פי שר 60).
- 53 שנה 15 (611 לפסה"ג). צבא בבל פעל באזור הפרת העליון במשך ארבעת חודשי הקיץ, אבל נמנע מלתקוף את האשורים בחרן.
- 58 שנה 16 (610 לפסה"ג). לאחר חצי שנה של סיור בשטחים שנכנעו לבבל,

איחדו בבל ומדי את כוחותיהם ותקפו את חרן. האשורים ותומכיהם המצרים נטשו את העיר והיא נפלה לידי התוקפים. חרן נבזזה והוצב בה חיל מצב בבלי.

66 <שנה 17> (609 לפסה"נ). השמטת השנה, טעות סופרים. הניסיון לכבוש מחדש את חרן נכשל למרות המהלומה הקשה שספג חיל המצב הבבלי מידי האשורים והמצרים. באותה עת, מלך במצרים פרעה נכו. הוא עלה לשלטון בשנה שקדמה לקרב על חרן. נכו הגיע לקרב זה אחרי המפגש במגידו עם יאשיהו בו מצא מלך יהודה את מותו (השוו מל"ב כג, כט"ל; דה"ב לה, כ' כד).

76 שנה 18 (608 לפסה"נ). 'שורת המשך', השורה הראשונה בלוח הבא בסדרה (בדומה ל'שומר דף' שבספרי קודש עבריים ישנים, גרמנית *Kustos*).

א' מלמט, ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 242-291
S. Zawadzki, *The Fall of Assyria and Median-Babylonian Relations in the Light of the Nabopolassar Chronicle*, Poznan-Delft 1988

כתובת 41. כרוניקה בבליית מימי נבוכדראצר

בלוח זה של סדרת הכרוניקה הבבליית נרשמה סקירה תמציתית של האירועים משנת 21 לנבופלאסר (605 לפסה"נ) עד שנת 11 לנבוכדראצר (595 לפסה"נ). הלחימה בצפון סוריה של הכוחות הבבליים נגד צבא מצרים שהתבצר בחרן הגיעה לשלב ההכרעה, שבסופו עברה השליטה במערב לידי בבל. מתיאור הקרבות החוזרים ונשנים של נבוכדראצר בסוריה מסתבר שממלכות סוריה התנגדו נמרצות לאפשרות שאימפריה מסופוטמית חדשה תקום באזורן. הידיעה על כניעת ממלכת יהודה לבבל רשומה בשנת 7 לנבוכדראצר.

מצב השתמרותו של הלוח רע ושורות אחדות בסוף צד הפנים ובראש צד האחור חסרות.

מהדורה: Grayson, *Chronicles*, no. 5, pp. 99-102
תרגומים: ANET, p. 564; TPOA, pp. 138-141; TUAT 1/4, pp. 402-404; COS 1, pp. 467-468

תצלומים: Grayson, *Chronicles*, plate xvi; ANEP, no. 804

[שנה 21:] מלך אַכַד בארצו. נבוכדראצר בנו הבכור [יו]רש העצר פנים, 1
[את צבא ארץ אַכַד] גייס. הוא יצא בראש צבאו לעלות על כרכמיש
אשר על גדת הפרת.

[אשר חנו בכרכמיש, הוא עבר את הנהר.

[נלחמו זה בזה. צבא מצרים נסוג מפניו.

הוא הנחיל להם [מפלה] עד בלתי השאיר להם שריד. את שרידי 5
צבא [מצרים]

אשר נמלטו [מן] המפלה ושלא הוכו בחרב, בפחוות חמת

השיגום צבאות אַכַד. הנחילו להם מפלה. איש [לא חזר] לארצו].

ביום ההוא כבש נבוכדראצר את ארץ ח[מ]ת לכל אורכה.

עשרים ואחת שנה מלך נבופלאסר בבבל.

בחודש אב, יום ח' (הלך) לגורלו. בחודש אלול חזר נבוכדראצר 10
לבבל,

ובחודש אלול, יום א', ישב על כיסא המלכות בבבל.

בשנת מולכו, חזר נבוכדראצר לארץ חת, ועד חודש שבט בארץ חת
התהלך כשליט. בחודש שבט, הביא את מנחת ארץ חת העשירה
לבבל.

בחודש ניסן, אחז בידי האל בַּל ובן בַּל וחגג את חג האֶכְתָּ.

שנה 1: נבוכדראצר בחודש סיוון גייס את צבאו 15
ויצא אל ארץ חת. עד חודש כסלו התהלך בארץ חת כשליט.
כל מלכי ארץ חת באו לפניו והוא קיבל את מנחתם העשירה.
אל אש[ק]לון יצא ובחודש כסלו כבשה.

לכד את מלכה, הוציא ממנה שבויים, [שלל] את שללה.

את העיר הפך לתל חורבות. בחודש שבט פנה [וחזר] לבבל. 20

[שנה] 2: (ב)חודש אייר כינס מלך אַכַד צבא רב [ויצא אל ארץ...]

[חנה, מגדלי מצור גדולים העב[יר]

[חודש] אייר עד חו[דש]

(חסרות כארבע שורות)

אחור, 1 [] x x x []

[שנה 3: חודש... יום] י"ג, נברשם־לְשָׁנָר
[בחודש... מלך א]כד את צבאו גייס [ויצא] אל ארץ חת [].
[את המנחה (?)] העשירה של ארץ חת העביר לְאָכָד [].

5 שנה 4: מלך אָכָד גייס את צבאו ויצא אל ארץ חת. בארץ חת
[התהלך כש]ליט.
בחודש כסלו יצא בראש צבאו ויצא אל מצרים. מלך מצרים שמע
וגנייס [(?)] את צבאו.
הם לחמו בקרב שדה פנים אל פנים, והנחיתו מכה קשה זה על זה.
מלך אָכָד וצבאו חזרו [ושבו] לבבל.

שנה 5: מלך בבל בארצו. הוא ארגן את מרכבותיו וסוסיו הרבים.
שנה 6: (ב)חודש כסלו גייס מלך אָכָד את צבאו ויצא אל ארץ חת.
מארץ חת שיגר את צבאו
10 והם פשטו במדבר. שללו בכמות גדולה את שללם, מקניהם ואֲלֵיהֶם
של הערבים הרבים. בחודש אדר שב המלך לארצו.

שנה 7: (ב)חודש כסלו גייס מלך אָכָד את צבאו ויצא אל ארץ חת.
הוא חנה על עיר יהודה. בחודש אדר, יום ב' כבש את העיר ולכד
את מלכה.
מינה בה מלך כלבבו. את מנחתה העשירה קיבל [והעביר לבבל].

שנה 8: (ב)חודש טבת מלך אָכָד אל ארץ חת עד לכרכ[מיש
יצא...]
15 [בחודש שבט, [המלך ל]ארצו ש[ב].

שנה 9: [חודש... מלך א]כד וצבא[ו] והלכו [על גדת החידקל.
[מלך] x x x x []

- 20 מלך אכד] x x x x x [x] x x []
 הוא קבע את מחנהו על גדת החידקל. דרך יום אחד ביניהם []
 ומלך עילם נבהל, אימה נפלה עליו והוא לארצו חזר (?).

- [שנה 10:]מלך אכד בארצו. מחודש כסלו עד חודש טבת מרד
 באַכַד [] x
 [] רבים [מצבא]ו הוציא להורג. במו ידי [לכד]
 את אויבו.
 [] אל ארץ חת יצא. המלכים ואנשי x []
 [ב]או [לפניו והוא קיבל את] מנחתם העשירה [...] ושב [לבבל].
 25 [שנה 11:] בחודש כסלו מלך אַכַד את צבאו גייס]
 [ואל ארץ] חת יצא.

- [שנה 21] (605 לפסה"נ). נבוכדראצר תקף את המצרים שהתבצרו
 בכרכמיש, ובפעם הראשונה מאז החלו המצרים במאבק על ההגמוניה
 בסוריה, ניצחו הבבלים. הקרבות התנהלו בין ניסן ואב (החודש בו נפטר
 נבופלאסר, אביו של נבוכדראצר); השוו את הכותרת ביר' מו, ב. נבוכדראצר
 נאלץ לקטוע את מסעו בגלל מות אביו. הוא חזר לבבל, שם נתמלך בחודש
 אלול.
 צורת השם נבוכדראצר משקפת את השם הבבלי *Nabû-kudurri-ušur*,
 שפירושו "האל נבו ישמור-נא על הבן". צורה זו רווחת בספרי ירמיה (כגון
 כז, ו; ח; כת, ג; כט, א) ודברי הימים (דה"ב לו, ו); צורה אחרת, נבוכדנאצר
 (בחילוף ר-נ), מקובלת בספרים אחרים (כגון מל"ב כד, א, י; יא; דנ' ב,
 כת; עז' א, ז ועוד).
 12 בשנת מולכו. בשנת עלייתו לכס המלוכה, בחודשים הנותרים עד חודש
 ניסן הבא בו תתחיל ספירת שנות מלכותו, ניהל נבוכדראצר מערכה בצפון
 סוריה.
 14 בחודש ניסן, אחז בידי האל בל ובן בל וחגג את חג האַכַת. המלך
 קטע את המסע במערב וחזר לבבל כדי להשתתף בטקס ראש השנה בו
 הוביל את האלים מרדך (כיניו בל) ונבו (בן בל) בתהלוכת החג. לצמד
 אלים זה, השוו יש' מו, א.

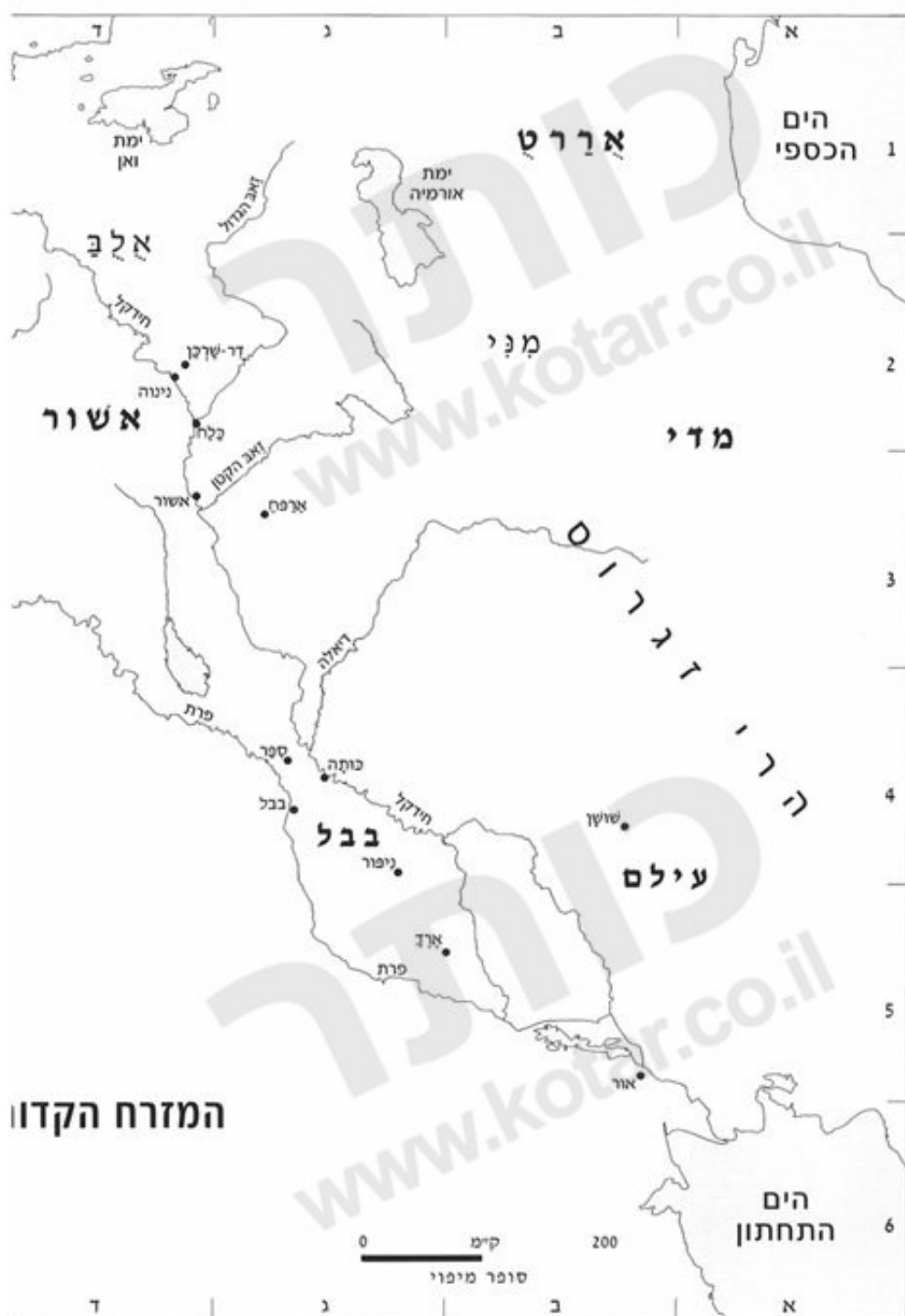
- 15 שנה 1 לנבוכדראצר (604 לפסה"נ) היתה שנה גורלית לארץ־ישראל, והרישום על כיבושה של אשקלון מסמל את העברת האזור כולו לידי מלך בבל. אירועי שנה זו מסוכמים במל"ב כד, ז: "ולא הסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת כל אשר היתה למלך מצרים", והם העומדים ברקע ההתרגשות בירושלים המדווחת ביר' לו, ט. הבקשה הבהולה לעזרה צבאית ששלח אדון מלך עקרון לפרעה שייכת ככל הנראה לשנה זו; ראו פורטן; פורטן וירדני, עמ' 6. ההרס שזרע נבוכדראצר באשקלון נחשף עתה בחפירות הנערכות שם; ראו סטייגר.
- 21 [שנה] 2 (603 לפסה"נ). ברישום הקטוע נרמז על התקוממות (בסוריה ?) שהצריכה גיוס כוח גדול.
- 2 אחר, 2 [שנה] 3 (602 לפסה"נ). נבו־שֶׁם־לֶשֶׁר הוא אחיו של המלך, אך תיאור המעשה שהוא קשור אליו לא שרד.
- 5 שנה 4 (601 לפסה"נ). המסע כוון נגד מצרים, שלפי ההשערה, המשיכה לסכסך בין בבל ובין ממלכות ארץ־ישראל. שני הצדדים הלמו זה בזה והבבלים ספגו מכה קשה מידי המצרים ונסוגו; מפלה זו חייבה את צידוד של הצבא הבבלי מחדש בשנה שלאחר מכן.
- 8 שנה 5 (600 לפסה"נ). צבא בבל הצטייד והתארגן לקראת חידוש המלחמה.
- 9 שנה 6 (599 לפסה"נ). פעולות צבאיות בצפון סוריה וליד גבולות המדבר שממנו הפריעו שבטי הערבים לביטחון יישובי הספר; השוו יר' מט, כח"לג (וראו Eph'al, *Arabs*, pp. 171–176).
- 11 שנה 7 (598 לפסה"נ). לפי מל"ב כד, א, יהויקים שמר אמונים לנבוכדראצר רק לתקופה קצרה ואז מרד בו, כנראה לאחר הכישלון הבבלי במצרים בשנת 601. מלך בבל השתמש בחילות מקומיים הנאמנים לו בניסיון לדכא את המרד (מל"ב כד, ב) ובשנתו השביעית הגיע בעצמו ליהודה.
- 14 הוא חנה על עיר יהודה (*al lāhuda*), היא ירושלים. כינוי זה מופיע גם בדה"ב כה, כח. תאריך הכניעה של העיר (ב' אדר = 16 במרץ 597) לא נשתמר במסורת המקראית. שמות מלכי יהודה לא נרשמו בכרוניקה; יהויכין הוא שגלה וצדקיהו הוא שהומלך. במל"ב כד, ח נרשם שהציאה לגלות של יהויכין ופמלייתו היתה בשנת שמונה למלך בבל, כחודש אחרי הכניעה.
- 14 שנה 8 (597 לפסה"נ). מסע חטוף בסוריה לשם גביית מסים, וגם הפגנת כוח שהיא תזכורת לנאמנות הנדרשת מהווסאלים.
- 16 שנה 9 (596 לפסה"נ). אם הקריאה נכונה, זוהי ההופעה הראשונה של עילם

כיריבה של בבל, שלא כבימי השלטון האשורי, כשעילם היתה נחלצת מדי פעם לעזרת בבל.

- 21 [שנה] 10 (595 לפסה"נ). נבוכדראצר דיכא מרד (בשורות הצבא ?), ועם סיומו, יצא לסוריה כדי לקבל מסים מעבדיו באזור.
- 25 [שנה 11] (594 לפסה"נ). אין פירוט בקשר למסע זה לסוריה.

א' מלמט, ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 242-291; ב' פורטן וע' ירדני, אוסף תעודות ארמיות ממצרים העתיקה א, אגרות, ירושלים 1986, עמ' 6
 B. Porten, "The Identity of King Adon", *BA* 44 (1981), pp. 36-52; L. E. Stager, "Ashkelon and the Archaeology of Destruction", *Eretz-Israel* 25 (1996), pp. 61*-74*

מאה ז' לפסה"נ

דוקה

גליל כורש (המוזיאון הבריטי)

כורש מלך פרס

כורש השני מלך אנשן (559-530 לפסה"נ) היה מייסדה של האימפריה הפרסית. בעזרת הכרוניקה הבבלית מימי נבונאד, אחרון מלכי בבל, ניתן לרשום את השלבים המרכזיים בבנייתה של ממלכת פרס: הדיפת התקפתו של אסטיאגס מלך מדי על כורש וכיבוש אחמטא (הַמֶּדֶן) בירת מדי על ידי כורש בשנת 550/49; מסע צבאי נגד לוד ולכידת ספרד (סרדיס) בשנת 547/6 (לפי כתבי הרודוטוס, נכבשו גם ערים יווניות נוספות במערב אנטוליה); נפילת בבל ללא קרב בשנת 539/8. השלטון על סוריה וארץ ישראל עבר לידי כורש, שהוכר כיורש הלגיטימי של בבל; מבחינה מינהלית הוכפפו כל השטחים ממערב לפרת (= "עבר הנהר") למושל בבל.

כתובת 42. כתובת הגליל

כתובת בבלית זו חוברת עבור כורש לאחר שכבש את בבל בשנת 539 לפסה"נ. הכתוב מבטא את מדיניותו הפייסנית כלפי תושבי בבל ומקדשה. המלך הפרסי מוצג כבחירו של האל מרדך, שייעודו היה להושיע את בבל. חיבור זה הוא גם ביטוי לעוינות של כוהני מרדך כלפי נבונאד, שראו במעשיו 'הנפשעים' של המלך נגד פולחן מרדך סיבה לסילוקו על ידי האל (וכך מסתבר שהיו מחברי הכתובת, ראו תדמור).

הכתובת נתגלתה בבבל בשנת 1879 (היום במוזיאון הבריטי) ונדונה רבות במחקר. אך רק לאחרונה, עם גילוי שבר קטן שהשלים את השורות האחרונות השבורות, הוברר אופיה, שהיא כתובת הקדשה לרגל שיקום ביצוריה של העיר בבל.

P.-R. Berger, "Der Kyros Zylinder mit Zusammenfragment BIN מהדורה: II Nr. 32 und der akkadischen Personennamen in Danielbuch", ZA 64 (1975), pp. 192–234; H. Schaudig, *Die Inschriften Nabonids von Babylon und Kyros' des Grossen*, Neukirchen-Vluyn 2001, pp. 550–556
 תרגומים: ANET, pp. 315–316; TPOA, pp. 153–155; TUAT 1/4, pp. 407–410; COS 2, pp. 314–316
 תצלום: אזור, עמ' 138

(שתי השורות הראשונות חסרות)

- [איש בעל פגם הופקד לשלטון ארצו.]
 [העמיד עליהם.]
 5 את דוגמת אֶסְגִּל עֶשֶׂה (?) [עבור אור ושאר ערי הקודש
 פולחן לא מתאים] [יומם מילמל, ובזלזול
 את קורבן התמיד ביטל. הוא] [הוא הקים בערי הקודש.
 לעבודת מרדך, מלך האלים, שם קץ על דעתו.
 לרעת עירו פעל תמיד. יומם [הרים ידו (?) באנשיו, ועול אכזר הרס
 את כולם.
 ב(שמוע) צעקתם, אדון האלים כעס בועם, [והוא עזב את] גבולם;
 והאלים שישבו בתוכם נטשו את מושבם
 10 בכעס על שהכניסם לבבל. מרדך] [פנה (?) אל כל המקומות
 שמושבותיהם נעזבו
 (ואל) אנשי שומר ואֶכַד שנהפכו לגויות, [וריחם (עליהם).
 בכל הארצות כולן סקר וחיפש;
 ביקש לו מלך צדיק כלבבו שיתמוך בו במו ידיו. אותו, כורש מלך
 אֶנְשֵׁן, הוא קרא בשמו, למלכות כל (העולם) ביטא את שמו.
 את ארץ הגֹת, כל האֶמְנִמֶנֶד, הכניעם לרגליו. את האנשים, שחורי
 הראש, אשר עליהם נתן לו (מרדך) ניצחון,
 בצדק ובמשפט יָרַעם. מרדך האדון הגדול, שומר (?) עמו, על מעשיו
 הטובים ולבו הישר הביט בשמחה.
 15 לעירו בבל ציווה שִׁלַּךְ והעמידו על הדרך לבבל, כשהוא עצמו הלך
 לידו כחבר וידיד.

צבאותיו העצומים, שכמו מי נהר מספרם לא ייוודע, נשקם ערוך, צעדו לידו.

בלא קרב ומלחמה הכניסו לבבל עירו, (וכך) מנע מבבל (כל) סבל. הוא מסר לידו את נבונאד המלך שלא ירא אותו.

אנשי בבל כולם, כל שומר ואֶכָד, שרים ונציבים השתחוו לפניו ונשקו את רגליו. הם שמחו למלכותו ופניהם נהרו.

שליט - שבעזרתו הוחיו המתים, ושהציל את כל האלים מעושק וצרה, הם בירכו אותו בשמחה והיללו את שמו.

20 אנכי כורש, מלך התבל, המלך הגדול, מלך עז, מלך בבל, מלך שומר ואֶכָד, מלך ארבע כנפות (הארץ),

בן כנבוזי, המלך הגדול, מלך אֶנְשֶׁן, בן בנו של כורש המלך הגדול, מלך אֶנְשֶׁן, צאצא שֶׁשֶׁפֶשׁ, המלך הגדול, מלך אֶנְשֶׁן,

זרע עד למלכות, אשר בָּל ונבו אהבו את שלטונו, ולשמחת לבם רצו במלכותו. כשנכנסתי לבבל בשלום,

בששון ובשמחה קבעתי לי מושב אדנות בארמון המלך. מרדך, האדון הגדול, את בני בבל הנדיבים, [] ובכל יום, פניתי לעבודתו.

צבאותי העצומים התהלכו בתוך בבל בשלום; לא הרשיתי להחריד (את מנוחתם) של כל (אנשי) שומר ואֶכָד.

25 דאגתי לשלומם של בבל וכל ערי הקודש. בני בבל, שעליהם הטיל עול שלא לרצון האל ושלא יאה להם,

הקלתי אנחתם ושחררתי לחצם (?). על מעשי (הטובים) שמח מרדך האדון הגדול,

ואותי, כורש המלך, הירא אותו ואת כנבוזי בני, יוצא חלצני ואת כל צבאותי,

הוא ברך בטוב; ובשלום נתהלך לפניו מאושרים. [לפי דברו] הנעלה, כל המלכים, יושבי כסאות מלכות

מכל התבל, מהים העליון עד הים התחתון, יושבי אֶזּוּרִים רחוקים, מלכי אֶמֶר יושבי אוהלים, כולם

30 את מנחתם העשירה הביאו לפני, ובתוך בבל, הם נשקו את רגלי. מ[בבל] עד העיר אשור ושושן,

אֶכֶד, אֶשְׁנֶנּוּ, וְזָמְנָנוּ, מִתְּרַנֵּנוּ, דֶּר, עַד אֲזֹר הַגֶּת, עֲרִי קוֹדֶשׁ [מעב]ר
הַחִידֶקל שִׁמְקוֹמָם הוֹנְחוּ מִיָּמִים,

הַחֲזֹרְתִי אֶת הָאֱלִים הַיּוֹשְׁבִים בְּתוֹכָם לְמִקְוֵמָם, וְהוֹשְׁבֵתִים מוֹשֵׁב
עוֹלָמִים. אֶת כָּל אֲנָשִׁיהֶם אֶסְפְּתִי וְהַחֲזֹרְתִי לְאַתְרֵיהֶם.

וְאֶת אֱלֹהֵי שׁוֹמֵר וְאֶכֶד אֲשֶׁר נִבְנָאָד, לְכַעֲסוֹ שֶׁל אֲדוֹן הָאֱלִים, הַכְּנִיס
לְבָבְל, בְּדַבַּר מִרְדָּךְ, הָאֲדוֹן הַגָּדוֹל, בְּשָׁלוֹם

הַיּוֹשְׁבֵתִים בְּמִקְדָּשֵׁיהֶם, מוֹשֵׁב לְרִצּוֹן. מִי יֵתֵן וְכָל הָאֱלִים אֲשֶׁר הַכְּנַסְתִּי
לְעֲרֵיהֶם הַקְּדוֹשׁוֹת

יִבְקְשׁוּ בְּכָל יוֹם לִפְנֵי בָּל וְנִבְּו שִׁיאֲרִיכּוּ יָמֵי וַיִּגִּידוּ מִלֵּה לְטוֹבָתִי. וְאֵל
מִרְדָּךְ אֲדוֹנִי יֹאמְרוּ: "כּוֹרֶשׁ, הַמֶּלֶךְ הִירָא אוֹתְךָ, וְכַנְבוּזִי בְּנוֹ,

[מַלְכוּת].

[x אוֹזִים, שְׁנֵי בְרוּזִים וְעֶשְׂרֵה תוֹרִים יוֹתֵר מֵהָאוֹזִים

וְהַבְרוּזִים וְהַתּוֹרִים

[הַעֲנֻקְתִּי. חוֹמַת "אַמְגָּר־אַנְלֵל", הַחוֹמָה הַגָּדוֹלָה שֶׁל

בָּבֶל, דֹּאגְתִי לְחִיּוּק בְּנֵי־הָאֵלִים.

[קִיר הַלְּבָנִים שֶׁלִּיד הַתַּעֲלָה אֲשֶׁר מֶלֶךְ קוֹדֶשׁ עָשָׂה,

[אֵךְ לֹא הַשְׁלִים] בְּנֵי־הָאֵלִים,

[מִבְּחוּץ, אֲשֶׁר מֶלֶךְ קוֹדֶשׁ לֹא עָשָׂה, צָבָא מְגוּיִם]

מִבְּבֶל

[מְכּוֹפֵר וְלִבְנִים, עָשִׂיתִי מַחֲדָשׁ.

[מְצוּפּוֹת נַחוֹשֶׁת. הַסֵּף וְהַצִּירִים] דְּלִתוֹתִי[הֶם.

[שְׁמוֹ שֶׁל אֲשׁוּר־בְּנֶפֶל, מֶלֶךְ שֶׁקֶדֶם אוֹתִי,] רֹא[תִי(?)

(שְׁתֵּי הַשּׁוֹרֹת הָאֲחֵרוֹנוֹת מִחוֹקֶת)

[אִישׁ בַּעַל פָּגֶם הוֹפֶקֶד לְשִׁלְטוֹן אֶרֶץ. מְדוּבָר בְּנִבְנָאָד שֶׁלִּדְעַת

הַמַּחְבֵּר הַזֶּה אֶת אֶסְגֵּל, מִקְדָּשׁ מִרְדָּךְ בְּבָבֶל, לְטוֹבַת מִקְדָּשׁ הָאֵל סִין בַּעִיר

חֶרֶן (לְחִיבּוּר סְטִירִי בְּנוֹשָׂא זֶה, רֹא 312-315 ANET).

אַנְשֵׁן. בְּדֶרוֹם־מִעֵרֵב אִירָאן (תֵּל אֶל־מִלִּיאָן) מוֹזְכֶּרֶת אֶצֶל מַלְכֵי עֵילָם בְּאַלְף

ב' לַפִּסְתָּה"נ. הַזְכֵּרָתָה כֹּאן מֵאֲשֶׁרֶת אֶת חֻקֵּי שׁוֹשְׁלָתוֹ שֶׁל כּוֹרֶשׁ.

הוּא קִרָּא בְּשֵׁמוֹ, לְמַלְכוּת כָּל (הָעוֹלָם) בֵּיטָא אֶת שְׁמוֹ. הַשּׁוֹ בֵּיטוּי דּוּמָה

כִּלְפֵי כּוֹרֶשׁ בִּישׁ מֶד, כַּח־מֶה, א.

אֶת אֶרֶץ הַגֶּת, כָּל הָאֲמִנ־מֶנֶד, הַכְּנִיעֵם לְרַגְלֵיו. הַכּוֹנֵנָה הִיא לְאַנְשֵׁי מֶדִּי.

35

40

5-3

12

13

- מונחים אלה היו בשימוש כבר בתקופה השומרית והם מציינים את תושבי ההרים הפראים שנהגו לפלוש לעמקי הפרת והחידקל; השוו לשימוש דומה בכרוניקה הבבלית כתובת 40, ש' 38.
- את האנשים, שחורי הראש. ביטוי מקובל בשירה האכדית לאנושות כולה, יצורי האלים שהופקדו בידי המלכים לרווחתם.
- 29 מכל התבל, מהים העליון עד הים התחתון. מן הים התיכון עד המפרץ הפרסי.
- מלכי אִמָּר, המערב.
- 31-30 מ[בבל] עד העיר אשור ושושן, אִכָּד, אֶשְׁנָה, זִמְבָּן, מֶתְרָנִי, דֶּר, עד אזור הגֶּת. ערים מרכזיות מצפון וצפון־מזרח לבבל.
- 34-32 החזרתי את האלים היושבים בתוכם למקומם, והושבתים מושב עולמים. כל אנשיהם אספתי והחזרתי לאתריהם. ואת אלוהי שומֶר ואִכָּד אשר נבונָאֵד, לכעסו של אדון האלים, הכניס לבבל, בדבר מרדך, האדון הגדול, בשלום הושבתים במקדשיהם, מושב לרצון. מעשה זה ביטא את הגישה הסובלנית של האימפריה הפרסית. נהוג להשוות את השבת צלמי האלים למקדשיהם לאישור שנתן כורש לשקם את בית המקדש בירושלים (עז' א, ביד; דה"ב לו, כביכג); ראו אצל קורט ותדמור.
- 43 [שמו של אשורבנפל, מלך שקדם אותי,] ראי[תי (?) בעת שיקום החומה נתגלתה כתובת של אשורבנפל מלך אשור שהוטמנה בזמן שיפוץ קודם של אִמְנֶר־אֶנְלִל.

ח' תדמור, "הרקע ההיסטורי להצהרת כורש", ע"ז לדוד, ירושלים תשכ"ד, עמ' 473-450; הנ"ל, "עליית כורש והרקע ההיסטורי להכרזתו", שיבת ציון - ימי שלטון פרס (היסטוריה של עם ישראל), תלאביב תשמ"ג, עמ' 5-16.

A. Kuhrt, "The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy", *JSOT* 25 (1983), pp. 83-97.

כותר
www.kotar.co.il

נספחים

כותר
www.kotar.co.il

מילון מונחים

אַבְבָּר (é.babbar). 'בית זוהר', מקדש האל שמש והאלה אֵי בספר. אובליסק. מצבת אבן שראשה מעוצב כמפירמידה.

אַכַּר (é.kur). 'בית ההר', מקדש האל אָנְלֵל בניפור.

אַכִּיְתוּ (akitu). חג ראש השנה שנחוג בבבל באביב בתהלוכת האלים למקדש האֶכֶת. בטקס נקרא הסיפור הבבלי על בריאת העולם והמלכת מרדך כמלך האלים ('אַנְמֵ אֶלֶש'); במהלך הטקס חודשה משרתו של המלך לשנה נוספת.

אֶפּוֹנִים. אשורית *limmu*, הפירוש המילולי 'סבב, תור', כינויו של האיש שעל שמו קרויה השנה לפי שיטת ציון השנים שהיתה נהוגה באשור. בעלי המשרות הגבוהות, כולל המלך, ומושלי הפחוות היו אֶפּוֹנִים בתורנות (קבועה פחות או יותר), אחד לשנה. שיטות דומות מוכרות מערים יוניות וגם מרומא (מניין הקונסולים). ראה A. Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910–612 BC*, Helsinki 1994.

אַסַּגִּל (é.sag.íl). 'בית שראשו מורם', מקדש האל מרדך בבבל שנהרס על ידי סנחריב ושוקם בידי אסרחדון בנו.

אַשֶּׁר (é.šár.ra). 'בית התבל', שמו של מכלול המקדשים של האל אשור בעיר אשור.

אשר על הבית. הממונה על המשק הממלכתי (או על האוצר); בימי סרגון ב' פיקח גם על בניית דור־שָׂרְכֵן, הבירה החדשה.

כרוז הארמון. בנוסף לתפקידי מנהל בארמון המלך, השתתף הכרוז בטקסי פולחן ממלכתיים.

מונולית. גוש אבן גדול מעוצב כמצבה או אנדרטה.

רַב־סָרִיס (אכדית: *rab ša rēši*). רב הסריסים, מפקד החיל המלכותי; השווה מל"ב יח, יז.

רבשקה (אכדית: *rab šāqē*). שר המשקים, מבכירי החצר האשורית, לעתים נשלח במשימות צבאיות; השווה מל"ב יח, יז.

שנת מולכו (אכדית: *rēš šarrūti*). פרק הזמן מיום עלייתו של המלך לכס המלוכה עד ראש השנה בחודש ניסן הקרוב. תקופה זו אינה נמנית בכלל שנות המלך.

תִּרְתֵּן (אכדית: *turtānu*). המפקד הראשי של צבא אשור. מעמדו הבכיר של התרתן בין שרי הממשל בא לידי ביטוי בשמשו כאפונים מיד אחרי המלך. השוו ישי' כ, א; מל"ב יח, יז.

על מקדשי מסופוטמיה, אתרם ותולדותיהם, עיינו A.R. George, *House Most High*.
The Temples of Ancient Mesopotamia, Winona Lake, 1993
בעלי המשרות הגבוהות בחצר המלוכה ותיאור תפקידיהם נדונו במחקרה של
R. Matilla. *The King's Magnates. A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire*, SAAS 11, Helsinki 2000

כותר
www.kotar.co.il

לוח כרונולוגי

למחצית הראשונה של האלף הראשון לפסה"נ.

מלכי אשור	מלכי בבל
אשור־רִב	נבופלאסר
972-1012	605-625
אשור־רִשָּׁאֶשׁ	נבוכדראצר ב'
967-971	562-604
תגלת־פלאסר ב'	אויל מרדך
935-966	560-561
אשור־דן ב'	נְרִי־שֶׁר־אַצָּר
912-934	556-559
אדד־נֶרֶךְ ב'	לְבַש־מֶרְדַּךְ
891-911	556
תְּכֵלֶת־נֶנֶרֶת ב'	נבונאד
884-890	539-555
אשורנֶצְרֶפֶל ב'	
859-883	
שלמנאסר ג'	מלכי מצרים
824-858	
שמ־אֲדָד ה'	השושלת הכ"ב
811-823	
אדד־נֶרֶךְ ג'	שישק א'
773-810	924-945
שלמנאסר ד'	אוסרכן א'
755-772	889-924
אשור־דן ג'	שישק ב' בקירוב
745-754	890
תגלת־פלאסר ג'	תכלות א'
727-744	874-889
שלמנאסר ה'	אוסרכן ב'
722-726	850-874
סרגון ב'	השושלת הכ"ה
705-721	
סנחריב	פי(ענח)
681-704	716-747
אסרחדון	שֶׁבַכָּא
669-680	702-716
אשורבנפל	שֶׁבַתְכָּא
627-668	690-702
אשור־אֶטְלִאֶלֶן	תרהקה
612-626	664-690
סיך־שֶׁם־לִשְׁר	תְּנוּת־אֲמוֹן
609-611	656-664
סיך־שֶׁר־אֶשְׁכַּן	השושלת הכ"ז
אשור־אֶבְלֶט	פסמתיך א'
	610-664
	נכו ב'
	595-610
	פסמתיך ב'
	589-595
	חפרע
	570-589
	יעחמס ב'
	526-570
	פסמתיך ג'
	525-526

כותר
www.kotar.co.il

מפתחות

כותר
www.kotar.co.il

א. מפתח הכתובים

מלכים א	כח, נג 107	בראשית
ה, טו 45	כח, סח 101	י, ב 37, 69
ה, לב 13		י, י 121
ז, מ 45	יהושע	י, יז 13
י, איג 49	יא, א 55	י, יח 13, 44
י, כח 37	יא, ה 55	כה, ד 49
טו, יח 32	יא, ח 80	כה, יג 40, 107
טז, לא 40	טו, י 82	כה, יגטו 49
יז, ט 80	טו, מא 81	כח, ט 107
כ 13	יט, יד 55	מז, יז 60
כב 13	יט, כח 80	
	יט, כט 45, 80	שמות
מלכים ב	יט, מג 82	יד, ב 98
ה, יב 14	יט, מד 82	טז, לה 82
ח, דטו 17	יט, מה 82	כה, ה 11
ט, ב 18	כא, כג 82	
ט, כ 18		ויקרא
יג, ה 29	שופטים	כז, כט 107
יג, גיה 25	א, לא 45, 80	
יד, כח 45	ז, כד 55	במדבר
טו, ידכב 37	יא, לג 49	כב, ה 12
טו, יטכ 43	יח, כח 13	לב, מב 48
טז, כט 48, 54, 115		לג, ז 98
טז, ל 48	שמואל א	לג, מט 48
טז, לו 45	כא, יאטז 91	לד, ה 52
טז, א 42		
טז, ה'ט 45	שמואל ב	דברים
טז, ר'ט 56	ה, יא 45	א, א 72
טז, ז 42	ח, ג 13	ג, ט 20
טז, ד'ט 115	ח, יב 13	ח, טו 89

לט, א 37	כא, יד 49	יו, ד 62
מז, ידיח 20	ל, ו 98	יו, ו 63
מז, יט 52	לו-לז 77	יו, כדילג 63
	מד, כח-מה, א 142	יח-יט 77
הושע	מו, א 133	יח, ח 74, 82
ו, ח 45	ס, ו 49	יח, ט 82
	ס, ז 40, 107	יח, יד 83, 85
נחום		יח, טז 83
ג, ח"י 102	ירמיהו	יח, יז 85
	כו, ו 133	יט, ח 85
זכריה	כו, ח 133	יט, ט 93
ט, א 35	כח, ג 133	יט, לז 77, 121
	כט, א 133	כ, יב 121
תהלים	לו, ט 134	כא, יט 55
מה, י 93	מד, א 98	כג, כטיל 130
	מו, ב 11, 37, 133	כג, לו 55
שיר השירים	מו, ד 98	כד, א 133, 134
ד, ח 20	מו, כה 102	כד, ב 134
	מט, כח 40	כד, ז 134
דניאל	מט, כחילג 134	כד, ח 134
ב, כח 133	נא, כדכח 70	כד, י 133
ה, ב 93		כד, יא 133
ה, ג 93	יחזקאל	כד, יד 95
ה, כג 93	כו, ח 13	כד, טז 95
	כו, ט 13	כה, כו 59
עזרא	כו, יא 13, 86	
א, ב"ד 143	כו, יג 37	ישעיהו
א, ז 133	כט, י 98	י, ט 11
ד, ב 63	כט, יד 95	י, יג 56
ד, ט"י 63	ל, יד 102	יא, יא 95
ד, י 59	לח, ב 69	כ 71
ד, יא 91	לח, ב"ג 37	כ, א 70
ה, ג 91		

נחמיה	לב 77	יוסף בן מתתיהו
ב, ו 93	לג, יא 96	מלחמות היהודים
ב, יט 40	לה, כ 11	ג, ז, ז 55
	לה, כיכד 130	
דברי הימים א	לו, ו 133	נגד אפיון
ב, כג 48	לו, כביכג 143	א, 21 124
ד, כד 60		
ד, לט"מא 52	יהודית	משנה
ה, יא"ז 48,	א, ז 86	ראש השנה
	ב, כה 86	ב, ד 20
דברי הימים ב		
כה, כח 134	מגילת ישעיהו א	
כו, ז 52	ט, י 37	

כותר
www.kotar.co.il

ב. מפתח שמות אלוהיות

השמות במפתח מופיעים בכתיב חסר וללא ניקוד; לקריאותיהם השונות, ראו בכתובות.

אגג 24	בעלשמן 107
אדד 11, 13, 14, 26, 28, 32, 35, 49	
אדד (של חלב) 10, 12, 35	דגן 67, 88
אמון 102, 103	
אנ 28, 67, 94	הדד ראו: אדד
אנלל 25, 67, 85, 94	
אננכ 24	חלד 113
אר 106	
אשור 2, 11, 14, 16, 24, 25, 26, 32	מרדך (ראו גם: בל) 26, 32, 59, 61
48, 54, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 70	71, 94, 97, 107, 128, 133, 139
71, 72, 73, 78, 80, 88, 93, 94, 96	140, 141, 142, 143
97, 100, 101, 105, 106, 107	
אשתר 26, 85, 94, 100, 101	נבו (ראו גם: בן בל) 24, 25, 43, 59
אשתר (של ארבל) 106	61, 71, 100, 106, 128, 133, 141
אשתר (של אשור) 100	142
אשתר (של נינוה) 106	נרגל 2, 11, 14, 24, 25
אשתר-אגד 120, 123	
אשתרן 119, 122	סין 32, 106, 142
בל (ראו גם: מרדך) 24, 25, 100	עשתרת 107
106, 112, 114, 120, 123, 131, 133	עתרשמן 106, 107
141, 142	
בן בל (ראו גם: נבו) 128, 133	שמש 32, 53, 54, 64, 94, 96, 106
בנת 102	119, 122
בעלשם 107	שר (של מלח) 18

ג. מפתח שמות אנשים

השמות במפתח מופיעים בכתיב חסר וללא ניקוד; לקריאותיהם השונות, ראו בכתובות.

אארמ 40	אנאל 36, 41
אביבעל 89	אסיאדיאננ 109
אביתע 106	אסחל 88
אדא 91	אסטיאגס 139
אדיבליכאן 112	אסרחדון 33, 52, 77, 87-98, 99
אדינרר ב' 109	100, 101, 107, 119, 120, 121, 122
אדינרר ג' 23-30, 31, 32, 37, 110	123, 124
115	ארבל 36, 40, 41
אדון 134	ארחלנ 10, 12, 16, 17, 18, 68
אדמס 89	ארק 10, 12, 16
אדנבעל 10	ארק 36
אוסרכן ד' 60, 72, 73	ארמלכ 78, 81
אורכ 36, 37, 40, 41	ארנו 40
אותוד 37	ארנת 11
אחאב 9, 10, 13, 14, 17	ארס 89
אחז 42, 45, 70, 71	ארתכ 119, 123
אחימלך 89	אשוראבלט 127, 128, 129
אחמלכ 104	אשוראשמנ 113
אחמת 58, 64, 70	אשורבליאצר 111
אכאש 89, 91	אשורבלתאכר 110
אכיש 91	אשורבנ 113
אכשתר 89	אשורבנפל 4, 91, 93, 98, 99-108
אליאסי 110	109, 117, 120, 123, 142, 143
אלבד ראו : יאבד	אשורידאננ 112
אלכסנדר מוקדון 104	אשורנצרפל ב' 3, 9, 18, 69
אמכשתר 126, 127, 129	אשורנרכידאן 113
אמן 11	אשורנרר ה' 112

אשור־שלמנ	112	בר־סגל	110
אשור־תכלכ	110	בר־רכב	37
אשחת	36, 40, 41	גימ	10, 16
אשנחר	93, 94	גנדב	11, 13
אשפללמ	32	גשם	40
אשתר־דור (מושל נציבין)	111	גשם הערבי	40
אשתר־דור (מושל ארפח)	113	דדאל	36, 40
אתאנדר	89	דור־אשור	112
אתבעל (מימי שלמנאסר ג')	21	דין־אשור	10, 11
אתבעל (מימי תגלת פלאסר ג')	38	דלת	40
	40	דִמְס	89
אתבעל (מימי סנחריב)	78, 80, 81	דִמְס	89
	89	דריש א	117
בוכחוריס	71	הדדעזר	10, 12, 16, 17
בל־אטר	120, 124	הושע	44, 45, 47, 48, 51, 62, 67
בל־אמרנ	112	הרודוטוס	139
בל־דן	110, 112	וסרמ	36, 41, 42, 43
בל־חרן־בל־אצר	112, 113	זבב	36, 38, 40
בל־חרן־שדא	90, 103	זכר	35
בל־לדר	112	זר־אבנ	113
בל־לשר	111	זר־כת־לשר	119, 122
בלעם בן בעור	12	בן הדד ג'	17, 25, 29, 32, 35
בל־תרצ־אלמ	111	בעל	88, 89, 90, 92, 96, 103, 104
בל־שרנ	83	בעל־מנור	21
בן־הדד ב' 13, 17		בעלעזר	21
בן הדד ג' 17, 25, 29, 32, 35		בעשא (בן רחוב)	11, 13
בעל	88, 89, 90, 92, 96, 103, 104	בצס	89
בעל־מנור	21	בר־הדד ראו: בן־הדד	
בעלעזר	21		
חזאל (מלך ארם)	16, 17, 18, 20, 25		
חזאל (מלך קדר)	106, 107		
חזאל, בית	19		
חזאל, ארץ בית	43, 45, 47		
חזיון	31, 32, 37		
חזקיהו	35, 69, 70, 71, 73, 77, 78		

ימנ 58, 59, 60, 61, 65, 66, 70, 71	79, 82, 83
ימנה 60	10, 12 חין
יסד 91	36, 37, 38, 43, 44, 45 חירם/חירום
יער 91	42 חל
יפת 37	118 חמבחדש א'
ירבעם (בן יואש) 45	118, 119, 122 חמבחדש ב'
ישמעאל 40, 49, 107	58, 59, 66, 67, 69 חמבנגש
ית'עאמר 58, 60, 64	32 חמורבי
	41, 43, 44, 45, 47, 50, 58, 60 חנון
כדר 120, 122	64, 65, 67
כורש א' 141	
כורש ב' 139-143	113 טב'צל'אשור
כיכ 69	113 טב'שר'אשור
כלפרד (מגרגם) 10	
כלפרד (מפתנ) 10	58, 60, 64, 65, 66, 67, 68 יאבד
כמשחלת 106, 107	69
כמשנדב 78, 81	34 יאד
כנבוזי א' 141	130 יאשיהו
כנבוזי ב' 141, 142	ידין ראו: ימנ
כנדשפ 10	15, 16, 18, 19, 20, 21 יהוא
כס 89	19 יהוא, בית'
כשתשפ 36, 40, 41	יהואחז (מלך יהודה), ראו: אחז
	25 יהואחז (מלך ישראל)
ל' 10	134 יהויקים
ל' 78, 80, 81	17 יהורם (בן אחאב)
לפחר'אל 112	18 יהושפט (אבי יהוא)
	25, 27, 28, 29 יואש (מלך ישראל)
מחד 113	45
מכ'זר 118, 121	21, 55, 124 יוספוס
מלכאשפ 89	106, 107 יותע
מנחם (בן גדי) 29, 36, 37, 40	109 יחל
מנחם (משמשמרנ) 78, 81	101 יכנל
מניכ'אדד 111	60 ימין

נבונצר 117	מניכ־אשור־לא 114
נבופלאסר 124, 125, 130, 131,	מנשה 89, 91, 96, 101
133	מצר 89
נבושם־לשר 132, 134	מראי 24, 25, 27, 28, 32
נבורתרץ 113	מרדך־אשמנ 111
נביות 107	מרדך־בלאדן 59, 77, 80, 118, 121,
נחום 102	122
נכו 100, 102, 130	מרדך־בל־אצר 113
ננרת־אלי (מימי אדד־נרר ג') 111	מרדך־רמנ 111
ננרת־אלי (מימי תגלת־פלאסר ג' -	מתכל־אשור 114
סרגון ב') 112, 113	מתכל־מרדך 111
ננרת־אלכ־פנ 113	מתן 42, 43
נסחר־בל 114	מתנ 77
נרגל־אבלט 112	מתנבעל (מימי שלמנאסר ג') 10
נרגל־אלי 110	מתנבעל (מימי תגלת פלאסר ג') 42
נרגל־ארש 26, 27, 110, 111	מתנבעל (מימי אסרחדון) 89
נרגל־שר־אצר 6	מתנת (מימי תגלת פלאסר ג') 41,
נתנ 107	42, 55, 56
סין־שר־אשכן 127, 129	מתנת (מימי סרגון ב' וסנחריב) 61,
סין־תכלכ 112	78, 79, 81, 83
סלוקוס 5	מתנת (מימי אסרחדון) 89, 91
סלמל 36, 40, 41	מתת 91
סמירמיס 23	נבר־אטרנ 112
סמרמת 23, 27	נבר־אשדי־כאן 111
סנגר 10, 16	נבר־בל־אצר (מושל ארפח) 112
סנדאר 89	נבר־בל־אצר (מושל סאמ) 112
סנחריב 2, 3, 4, 35, 45, 54, 56, 61,	נבר־דאננ 112
70, 71, 73, 77-86, 87, 89, 91, 94,	נבוכדנצר רא': נבוכדנצר
105, 107, 117, 118, 121, 122, 124	נבוכדנצר 6, 95, 130, 133, 134,
סנפ 42	135
סראת 51, 52	נבר־כנ־אצר 109
סרגון ב' 4, 35, 57-76, 91, 113,	נבונאד 139, 141, 142, 143

קוסמלך 42	114, 115, 118, 121
קטורה 49	
קטסיאס 27	עבדלאת 78, 81
קינן 40	עבדמלכת 88, 89
קסרקסס 129	עוזר 58, 60, 64, 65
	עזיהו 52
רכבת 55, 56, 78, 81	עזריהו 34-36, 38, 115
רע 58, 59, 64, 65	עירם 78, 81
רצין 20, 36, 37, 40, 44, 45, 52, 53, 54, 55	עמינדב 101
	עמלון 106, 107
רצפ 127	עמרי, בית' / בן 9, 13, 16, 18, 19
	20, 21, 24, 25, 44, 47, 48
שיאשורידב 114	
שבכא 60	פדאל 78, 81, 89, 91
שבתכא 61, 82, 102	פדי 78, 79, 82, 83, 91
שישק 72	פול (ראו גם: תגלת פלאסר ג') 37
שלכנ 72	פלגר 89
שלמנ 42	פניאשורילמר 111
שלמנאסר ג' 2, 4, 9-22, 28, 33, 40	פנמו 36, 37, 40, 41
51, 53, 68, 97, 109	פסמתיך 103
שלמנאסר ד' 31-32, 37, 111	פסר 69
שלמנאסר ה' 57, 62, 66, 67, 113	פסרס 36, 40
117, 118, 121	פענחי 60
שמאדנ 120, 122	פקח 45, 47, 48, 51
שמש 47, 49, 53, 54, 58, 60	פרעה 58, 60, 64, 70, 73, 134
שמשיאבנ 119, 122	פשנחר 100
שמשיאדד ה' 23, 26, 28, 122	
שמשיאל 31, 32, 111	צדקא 78, 81, 91
שמשיאפחר 114	צדקיהו 134
שמשיבליאצר 113	צלבל 110
שמשישמאכן 105, 117, 120, 123	צלבעל 79, 83, 89
שנב 42	
שנחת 69	קוסגבר 89, 91

56, 57, 60, 65, 72, 73, 81, 107,	שפיאשטר 111
112, 115, 118, 121	שפטבעל 36, 40, 41
תחותימס ג' 90	שפתכ ראו: שבתכא
תחמ 36, 40, 41	שריאמרנ 113
תכלכיאיניבל 113	שרלדר (מלך אשקלון) 78, 81
תנותיאמון 99, 100, 102	שרלדר (מלך צנ) 100, 102
תפנחת 60	ששפש 141
תרהקה 82, 87, 90, 92, 93, 94, 95,	תאר 106
96, 97, 99, 100, 101, 102, 103	תגלתיפלאסר א' 2, 3, 21
תרחרל 36, 40, 41	תגלתיפלאסר ג' 6, 19, 20, 25, 33-

ד. מפתח שמות גיאוגרפיים ואתניים

ליד שמות מקומות המופיעים במפה שבעמודים 136-137, מופיעות הקואורדינטות המתאימות בסוגריים.

אבדד 64, 65, 67	126, 127, 128, 131, 132, 140, 141,
אבדדנ 24	142, 143
אבל 48	אכזיב 78, 80
אבל בית מעכה 48	אליאקרק, ג'בל 35
אבל השטים 48	אלב (17-2) 35, 112
אבלי-XX 43, 45, 47, 48	אלברי 24
אבןאבראק 82	אליחדר 53
אברר 119	אליכלב, נהר 21, 81, 94
אגד ראו: אכד	אלימחאלב 45
אדבאל 47, 48, 49, 55, 56	אלימליחא 18
אדום (51-6) 24, 25, 42, 70, 71, 78,	אליעמרנה 44
81, 89, 91, 107	אליעריש 63, 72
אדל 89, 91	אליעריש, ואדי 52, 90
אדנ 10	אלפ 24, 40
אדנה 37, 91	אלפ 113
אידרו, ג'בל 20, 48	אליקלעה 82
אוגרית 35	אלתקה 79, 82
אור (51) 119, 122, 140	אלתרב 35
אורמיה, ימת (12-2) 70	אמד 111, 113, 114
אזור 78, 82	אמורי 20
אזל 128	אמנה, הר 11, 13, 14, 34, 35
אחוזנ 111, 112	אמנה, נהר 14
אחמתא 139	אמנוס (21), הר 12, 37
אידליון 91	אמנמנד 126, 127, 129, 140, 142
איראן 38, 48, 59, 72, 142	אמפ 88
אכד (ראו גם: בבל) 94, 95, 101,	אמק 12, 24, 25, 28, 67, 75, 78, 81,
118, 119, 120, 121, 122, 123, 125,	106, 141, 143

ארפד (21) 12, 19, 23, 58, 64, 66,	אנ־אשור־אתר־אצבת 10, 12
67, 110, 112, 115	אנדי 24
ארפח (32) 110, 113, 125,	אנטוליה 12, 37, 69, 85, 86, 139
126, 129	אנטיוכיה, עמק 12
אַרְצֵ, ארץ 59, 61	אנמ 88
אררט (12) 9, 31, 35, 73, 87, 111,	אנסגס 89
112, 113, 115, 128	אנק 12
אש (41) 78, 80, 81, 105	אנשן 139, 140, 141, 142
אשדוד (51) 57, 58, 60, 61, 64, 65,	אסואן 102
70, 71, 78, 79, 81, 83, 89, 115	אסחמ 88, 90
אשדודיים 58, 60, 65	אסחפר 97, 98
אשור (ארץ) (ג-27-3) 2, 3, 4, 5,	אַסְנֵ 34, 35, 47
6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20,	אַסְנֵ 77
21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32,	אסנת 10, 13
33, 34, 35, 37, 38, 41, 43, 44, 45,	אפק 97, 98
46, 47, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 57,	ארגג 10
59, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70,	ארוד (31) 10, 13, 14, 28, 42, 44,
71, 72, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 82,	51, 78, 81, 89, 101
85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 95, 96,	ארו 52, 87, 88, 90
97, 98, 99, 101, 102, 103, 104,	ארוחנ 113
105, 106, 109, 110, 111, 112, 113,	ארוים, הר ה' 31, 111
114, 115, 117, 118, 119, 120, 121,	ארויש 24
122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,	ארך (ג5) 118, 120, 121, 123
129, 130, 135	ארים 9, 13, 35, 36, 40, 86, 128
אשור (עיר) (37) 2, 10, 18, 20, 26,	ארמ 55
40, 64, 66-67, 71, 89, 95, 113,	ארם־דמשק 10, 12, 13, 16, 17, 18,
119, 120, 121, 123, 125, 126, 129,	19, 20, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 31,
141, 143	36, 40, 41, 42, 44, 45, 48, 53,
אשחנ 35	56
אשחפר 92, 93	ארנ 16
א־שיח, ג־בל 20	ארנת (אורונטס) (21-3) 12, 35
אשנ 142, 143	ארסל־טאש 25
א־שקיף, ג־בל 14	ארסל־טפה 12

אשקלון 41, 42, 45, 46, 56, 78, 81,	בית דגן 81
83, 89, 95, 96, 123, 131, 134	בית זית 78, 80
אשר, נחלת 80	בית־זר 113
אשתנוד 36, 37, 40, 41	בית חדר 53
אתא 111	בית־יכן 122
אתנ 35, 40	בית מעכה 48
	בית נטופה 55,
באר 88	בית נטופה, בקעת 55
בבל (ארץ) (ב-ג-5) (ראו גם: אכד)	בית עדן 11
2, 5, 6, 7, 20, 32, 45, 53, 54, 59,	בית עמון ראו: עמון, בית
70, 77, 80, 94, 95, 99, 105, 109,	בית צפר 88
114, 115, 117, 118, 120, 121, 122,	בית שאן 21
123, 124, 125, 129, 130, 131, 132,	בלואת 12, 21
133, 134, 135, 139, 141	בלח 125
בבל (עיר) (ג) 24, 25, 122, 139,	בלח, נהר (ה) 10, 11, 16, 128
140, 141, 142, 143	בממ 35
בגדד 25, 59	בנוק 95
בדח 24	בני־ברק 78, 82
בדנ 47, 49	בעל 110
בדרה 59	בעל צפון, הר 34, 35
בוז 122	בעל־ראש, הר 20, 21
בוז 119, 122	ברגא 88
בין־הנהרות, ארץ (ראו גם:	ברדא, נהר 14
מסופוטמיה) 112	ברכל, ג'בל 60
בירות 13, 28, 94	ברס נמרוד 25
בית אגס 12, 19	ברספ 24, 25, 122
בית אל 62	בשור, נחל ה' 72
בית־אמכן 118, 121	בשן 18, 20, 45, 48
בית ארמ 88	
בית ברה 55	גא 88
בית גסמי 88	גאליה, מושב 82
בית דגון (מישור החוף) 78, 81	ג'ביל 13
בית דגון (שפלת יהודה) 81	גבל (31) 10, 13, 16, 18, 36, 40, 41,

דלהום שחים 90	47, 78, 81, 89, 90
דלי 91	גבלנ 125
דלתה 59, 60, 71, 72, 73, 82, 93,	גבֶר 10, 12
95, 98, 102, 103, 123	גבֶר 55
דמשק (41) (ראו גם: ארם דמשק)	גברא 55
13, 14, 15, 18, 20, 23, 24, 25, 26,	גבתון 60
27, 28, 31, 32, 37, 38, 45, 49, 52,	גוזן (2ה) 63, 110, 113, 114
53, 54, 56, 58, 64, 111, 112	גולן 45
דמשק, בקעת 14	גור בעל 52
דנב 18	גזלבנד 24
דן, נחלת 82	גלזא 11, 14
דנונים 91	גליל (חבל ארץ) 21, 54, 55
דר 119, 122, 142, 143	גלעד (חבל ארץ) 48
דר, בקעת 58, 59, 69	גלעד (עיר) 43, 45, 47, 48
דרוזים, הר ה' 49	גמבל 88
דרך הים 21	גן יאשיה 98
דרך המלך 38, 49	גיסר אישועור 12
דרך הנגב 46	גירבלוס 11
דרך העולה ממצרים 46	גרגם (1ו-2) 10, 12, 31, 36, 40, 41
דרך יפירושלים 82	גרר, נחל 90
	גש 10, 12
האלה, נחל 60	גת 58, 60, 65, 74
האלה, עמק 74	גת, ארץ ה' 140, 142, 143
הודו 101	
המדן 139	דומה (6ה) 13, 40, 107
הס, הר 34	דורייכן 114
הר ה' 88	דור־שרכ 122
	דור־שרכן (2ד) 64, 113, 114, 119,
ואן, ימת (1ד) 123	122
ורכה 121	דיארבכר 9, 29
	דיר אלי־בלח, חוף 63
זאווה, ג'בל 35	דכר 119, 120, 122
זבולון, נחלת 55	דלאמ 88, 90

זבן, נהר" 125	34, 35, 36, 38, 41, 58, 60, 64, 65,
זגרוס, הרי" (א-ב-3-4) 38	66, 67, 68, 69, 131
זהרני, נהר" 90	חננד (ה3) 125, 26
זיתא 80	חנתן 54, 55
זמא (ראו גם: מזמא) 113	חסה 80
זמבן 142, 143	חירבת אחוש 80
זמח 27, 28	חירבת אם אל'חנפש 48
זמר 47	חירבת סמוניה 55
זתנ 35	חירבת סרונה 55
	חירבת קברה 55
	חירבת רומה 55
חבור (ה2-3) 63	חרחר 24
חברר 111, 112, 114	חרמון 20
חבשכי 111	חרן (ה2) 11, 32, 124, 127, 128,
חבשנ 36, 37, 40	129, 130, 142
חדרך (ו1) 34, 35, 43, 47, 111	חת 2, 10, 12, 16, 20, 24, 25, 26,
חדתה 25	28, 35, 37, 40, 51, 58, 65, 69, 70,
חזו 110	78, 80, 88, 89, 90, 91, 113, 131,
חורן, הרי" (41) 20, 48	132
חורסאבאד 57, 60, 62, 63, 67	חת' 47, 49
חזי, הרי" 35	
חידקל, נהר" (ה1-5) 9, 10, 36, 71,	טאורוס, הרי" 37, 89
96, 97, 125, 126, 127, 132, 133,	טנים 102
142, 143	טריפולי 13, 35
חילך (ו1) 86	
חיריה 82	יאזור 82
חלב (ו2) 10, 11, 12, 35, 37	יבש גלעד 45
חלבה 45	ידננ (ח3) 80, 89, 91
חלד 88	יהודה (ו5) 14, 34, 35, 42, 45, 52,
חלדא 88, 90	69, 70, 71, 73, 74, 77, 79, 82, 83,
חלדה 90	85, 89, 91, 95, 96, 98, 99, 101,
חלח 63	102, 130, 134
חמאה 12	יהודה, עיר" 132, 134
חמת (ו3) 10, 12, 16, 17, 18, 23,	

103, 101, 100, 97, 95, 94, 93	יודפת 55
26, 25, 24 (ג) כותה	יוון 91, 139
80 כזיב, נחל	יטבה 55
69 ככמ	יטבת 55
113 כלז	ים, ארץ ה' 119, 122
25, 23, 19, 18, 17, 15 (ד) כלח	ים הגדול במזרח/התחתון (א) 24,
91, 69, 63, 62, 50, 46, 43, 33, 27	143, 141, 88
113, 112, 111	ים הגדול במזרח/התחתון, חוף 17,
88 כלמ	33
114 כלמאי	ים הגדול במערב/העליון (ז-ח-5)
112 כלנה	100, 85, 70, 35, 28, 25, 24, 21, 20
37, 36, 32, 31, 11, 10 (ה-ו) כמח	143, 141, 110, 101
114, 41, 40	ים הגדול במערב/העליון, חוף 9,
122, 119, 89	16, 17, 21, 33, 34, 35, 40, 43, 44,
52 כנען, ארץ	47, 48, 50, 64, 71, 72, 81, 88, 89,
40 כסכ	90, 91, 100, 105
102, 101 כפכפ	ים, מעבר ל- 78, 80
35, 34 כראדד	יפו (ז) 78, 81, 82
103, 90, 88 כראסרחדון	יראון, קיבוץ 55
100 כריבנת	ירושלים (ז) 42, 79, 134, 143
124, 120 כרבת	ירזה 90
141 כרד	ירמוך, נהר 20, 45
95, 94 כרדניש	ירק, הר 35
17, 14, 9 כרח	ישראל 9, 10, 14, 15, 17, 18, 19,
129 כרכוך	23, 25, 27, 29, 35, 36, 37, 38, 41,
37, 36, 16, 12, 11, 10 (ז) כרכמיש	42, 45, 48, 51, 56, 60
133, 132, 131, 69, 40	ישראל, ארץ 14, 20, 21, 41, 42,
70, 69 כרל	54, 56, 57, 66, 67, 73, 77, 87, 90,
114 כרל	96, 134, 139
21 כרמל, הר	יתב 35
38 כרמנשח	
103, 102 כרנך	כוסבא 35
53 כרצ	כוש 58, 59, 60, 61, 71, 79, 82, 92,

כרש-למנאסר 10, 11	מואב (57) 42, 70, 71, 78, 81, 89,
כש 114	106, 107
כשדים 25, 59, 77, 121, 122	מוף 92, 93, 94, 100, 102, 103, 120
כשדים, ארץ 24, 85, 86	מוצול 27
כשים, התקופה הכשית 95	מזמא (ראו גם: זמא) 112
כשפנ 34, 35, 43, 44, 47, 48, 50,	מחבל 45
51	מחלב 44, 45, 78, 80
כתריה 91	מכן 96, 97, 100, 101
כתרס 89, 91	מלד (17) 10, 12, 36, 40, 41, 119
	מלח 18
לבן 72	מלח 61, 96, 97, 98, 100, 101
לבנון 21, 55	מלטיה 11, 12
לבנון, בקעת ה' 28	ממפס 93
לבנון, הר ה' 21, 28, 34, 43, 89	מן 24
לבנון, מול ה' 14, 20, 35	מן 125
לדיקיה 12, 13	מני (22) 40, 69, 70, 85, 86, 110,
לדר 89, 92	111, 113, 125
לדרה 92	מנית 48, 49
לוד 103, 139	מנצות 28, 111
לוקסור 102	מס 24
לימסול 92	מסופוטמיה (ראו גם: בין הנהרות,
לכיש 83, 84, 85	ארץ) 2, 6, 15, 33, 130
לעש 35	מעבר יברוד 107
לרנקה 68, 91	מעונים 51, 52
לשי 111	מערב 88, 90
	מפרץ אלכסנדרטה 122
	מפרץ הפרסי 122, 314
מארב 47	מצצר 113
מגדול (5ח) 97, 98	מצרים (5ח-6) 5, 10, 13, 40, 44,
מגידל ענגיר 28	45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 58,
מגידו 21, 109, 130	60, 61, 62, 64, 67, 70, 72, 79, 82,
מדי (א-ב2-3) 24, 63, 69, 110, 111,	87, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98,
112, 124, 126, 129, 130, 139, 142	99, 100, 101, 102, 103, 120, 123,
מדנ 125	

129, 127, 126	124, 125, 128, 129, 130, 131, 132
ניפור (ג), 25, 119, 120, 122	133, 134
ניקוסיה 91, 92	מצרים, נחל־ראו: נחל מצרים
נל, הר־ 112	מרום 55
נמר 24, 40, 111, 112	מרון, גיבל־ 55
נציבין 111, 112, 113, 127	מרם 55
נקדנ 34	מרסמן 64, 65, 67
נרי 89	מרעש 12, 31
נתח 100, 102	מרקס 113
נתניה 98	משא 47, 49
סאא, הר־ 34, 35, 43, 47	משך, ארץ־ 69
סאים 71	מתנ 53
סאמ 112	מתרן 142, 143
סבע 26	נא ראו: נוא
סג 88	נאר 24, 28, 29
סגזר 12	נבאך 13
סגר 10	נבטים 107
סהר הפורה 49	נביות 107
סוא 100, 102	נגב 46
סוריה 9, 11, 12, 17, 23, 25, 26, 28	נוא (אמון) 100, 101, 102
92, 67, 60, 49, 45, 41, 38, 37, 34	נוביה 59, 60, 71, 73, 82, 93, 95
104, 105, 115, 124, 130, 133, 134	102
139, 135	נווה 18
סוריה, מדבר־ 40, 107	נופר 25
סח 125, 126, 129	נחל מצרים 88, 90, 97, 98, 134
סחלל 10, 11	נחל מצרים, עיר־ 51, 52, 72
סחר 125	נחשון, צומת־ 82
סינ 10, 13, 34, 35, 47	ניאפוליס 92
סיני, (מדבר־) 49, 52, 72, 91, 96	נילוס 60, 93, 102
98	נינוה (ד) 6, 10, 57, 66, 70, 73
סל 89	79, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 90, 91
סלא 89	100, 101, 102, 104, 106, 109, 113

עיראק 26, 27, 59	סלכה 18
עכבר 55	סלן, הר" 24, 25
עכברה 55	סמ 53
עכו (ז) 78, 80, 105	סמא 113
עמאן 13	סמחנ 55
עמון, ארץ (ז-5) 14, 49	סנגבת 40
עמון, בית (ז-5) 14, 42, 78, 80	סנגר, ג'בלי 26
107, 101, 91, 89, 81	סס 122, 119, 89
עמונים 14	ספירה 12
עמרי, ארץ (בית) (ז) 24, 25, 44	ספית־מלח 18
67, 55, 54, 47	ספר (ג) 122, 119
ענת 126	ספרד 139
עצי האשכרוע, הר" 34	סקיתים 129
עקרון 74, 79, 82, 83, 89, 91, 134	סקר, הר" 47, 49, 51
ערב, מדבר" 13, 46, 49, 97, 101	סרבא 34
122, 107, 106	סרבנ 44, 45
ערבים 11, 13, 36, 38, 40, 44, 47	סרדיס 139
64, 63, 62, 60, 58, 54, 53, 52, 49	סרחאן, ואדי" 13, 40, 107
132, 105, 96, 66, 65	סרנ 55
ערקת/ערקה 10, 13, 14, 43, 47	סרפנד 80
	סת 95
פוליטיקו 92	
פורגיק 31	עבר הירדן 13, 14, 21, 45, 105, 107
פיניקיה 9, 12, 18, 21, 38, 41, 48	עבר הנהר 91, 139
104, 101, 96, 91, 87, 85, 77	עדלון 90
פלוסיום 102	עזה (ז) 41, 43, 44, 45, 46, 47, 50
פלשת 24, 25, 45, 46, 49, 52, 60	51, 56, 58, 60, 65, 67, 72, 79, 83
86, 85, 82, 81, 78, 74, 72, 71, 70	90, 89
123, 112, 98, 96	עזקה 73, 74
פלשת, חוף" 42	עילם (א-ב-4) 58, 59, 66, 67, 69
פפ 89, 92	77, 99, 105, 117, 118, 119, 120
פפוס 92	122, 123, 133, 134, 142
פרג 10	עיפה 47, 49, 64, 65, 67

פרס 139, 143	קהיר 93
פרס, התקופה הפרסית 40, 91	קוה (21) 36, 37, 40, 41, 86
פרסא 24	קוקליה 92
פרת, נהר (11-5ב) 9, 10, 11, 12	קיליקיה 37, 91
16, 20, 24, 25, 26, 37, 71, 91, 96	קנואת 48
97, 125, 126, 128, 129, 131, 134	קנטרה 98
139, 143	קנת 47, 48
פתור 10, 12	קפריסין 68, 80, 91, 101
פתנ 10, 12	קקון 98
פתר 69, 70	קר 89
פתרוס 94, 95	קרקר (31) 10, 11, 12, 14, 15, 17
	65, 64, 58
צור (41) 16, 18, 20, 21, 24, 25, 28	קרת חדשת (3ח) 89, 92
36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 51	קרתם 88
56, 65, 80, 81, 86, 88, 89, 90, 92	
95, 96, 97, 98, 103, 104, 105, 122	ראס אל-עין 80
צור, ארץ 21	ראש הנקרה 21
צידון (41) 16, 18, 20, 21, 24, 25	ראש העין 98
28, 40, 78, 80, 81, 87, 88, 89, 90	רבדים, קיבוץ 82
119, 122	רבן 72
צידון ועירה 78, 80	רבת בני עמון 80
צידון רבה 78, 80	רגלת 127
צידנייה 18	רומה 55
צלח'ד 18	רומי, התקופה הרומית 92
צמר (31) 43, 44, 47, 50, 51, 58, 64	רחוב 11, 13
צנ 100, 102	רחל 126
צען 102	רינוקורורה 90
צפת 55	רמות גלעד 45
צרפת 78, 80, 88, 90	רסצר 47, 48
	רפיח 52, 58, 59, 63, 64, 65, 67
קאראטפה 37	97, 98
קדישא, נחל 35	רצף 110, 112, 113
קדר 40, 106, 107	רקמת 111

רשפון 48	43, 69, 113
רשצר 48	תורכיה 31, 37, 89, 92
	תימא 47, 49
שאמל 123	תכרתין 125, 126, 129
שבא 47, 49, 58, 60, 64	תל 112, 114
שברי 120, 123	תל אברסלימה 63, 72
שומר 2, 94, 95, 101, 140, 141	תל אברהים 26
142, 143	תל אחמר 11
שומר, התקופה השומרית 143	תל איחרבה 55
שומרון (41) 28, 29, 36, 37, 40, 45	תל אליחיר 98
48, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 66	תל אליהודיה 102
67, 98, 109, 118, 121	תל אלמליאן 142
שומרון, ארץ (41) 97, 98	תל אלמקיר 122
שומרונים 62, 63, 64	תל אלפחאר 80
שורק, נחל 82	תל אפיס 35
שושן (ב4) 141, 143	תל איצפי 60
שיח' זויד 72	תל איראשדיה 80
שכ 88	תל אירמאח 27, 95
שלג, ארץ בית 45	תל אשדוד 60
שמאל (21) 12, 34, 36, 37, 40, 41	תל אישלאף 82
92	תל בטש 82
שמעון 55	תל-ברספ 11, 12, 28
שמרון 55	תל ג'מה 72, 90
שמרין 59	תל ג'פאת 55
שמשמרנ 78, 81, 89	תל זנגירלי 12, 37, 92
שניר, הר 18, 20	תל זכריה 74
שפי 112	תל כאול 44
שפלה 60, 74, 81, 83, 84, 85	תל לכיש 84, 85
שרון 98	תל מסחזוטה 40
שריון, הר 20, 89	תל מקנה 82
תבי 102	תל נמרוד 15, 33, 91
תבל (ז-1ח-2) 36, 37, 40, 41, 42	תל עזקה 74
	תל עקר 59

תמור 64, 65, 67	תל צפית 60
ת'מילת, ואדי 40	תל קדואה 98
תמנה 79, 82	תל קיונגיק 91
תמס 89, 92	תל קרקור 12
תמסוס 92,	תל רוקיש 63
תנ 36, 37, 41	תל רפאד 12
תרבצ 2, 126, 129	תל שמרון 55
תרח 11	תל-שיתרח 10, 11
תשחן 9, 10, 35, 112, 114	תל-תרח 16
	תחנ 36, 37, 41

ה. מפתח נושאים

ערכים המופיעים במילון המונחים מסומנים ב*.

129, 126, 122, 100	אבבר* 119
141, 51, 38, 5, ברכה	אכר* 25, 24
	אכת* 5, 124, 131, 133
גיוס 20, 26, 28, 58, 59, 62, 63, 64,	איל ניגוח 18, 74, 79, 83
98, 97, 96, 91, 89, 85, 75, 68, 66	אישור מלך 45, 48
127, 126, 125, 119, 101, 100, 99	אנאליים 1, 2, 3, 4, 5, 6, 17, 18, 19,
142, 134, 133, 132	34, 35, 36, 38, 52, 54-56, 57, 59,
גליל אבן 18	60, 62, 63-66, 69, 70, 71, 77, 78,
	99, 104
הגליית אלים 62, 65, 78, 94, 105,	אסגל* 140, 142
132, 125, 124, 123, 121, 120, 107	אסטילה 68, 71
הגליית תושבים 43, 35, 50, 54, 55,	אפונים* 3, 9, 11, 18, 28, 32, 80,
81, 79, 78, 68, 65, 64, 63, 62, 57	83, 90, 103, 109, 110
134, 95, 88, 86, 85, 83	ארמית 3, 12, 13, 25, 37, 40, 59,
הוצאה להורג 119, 120, 122, 124,	91, 107
133	אשר* 24
הושבת תושבים זרים 58-59, 62,	אשר על הבית* 109, 110, 111, 112,
98, 90, 88, 72, 68, 67, 65, 64, 63	113, 119
החזרת אלים 106, 118, 120, 121,	
143, 142, 124, 123, 122	בהלה 47, 79, 133
החזרת מלך 47, 79, 82, 93, 100	בולה 82, 91
הכנסת אלים 10, 11	בחירת המלך 3, 24
הכרה באלוהות מקומית 12	ברייחת האויב 17, 18, 20, 44, 47,
המרדה 58, 64, 69, 70-71, 106	50, 51, 53, 58, 60, 61, 64, 71, 78,
הסגרה 59, 61, 79, 82	80, 88, 100, 101, 106, 119, 120,
הסרת מצור 104	122, 123, 124, 127, 133
הפשטת עור 58	ברית 9, 12, 14, 16, 17, 18, 34, 35,
הרג 11, 14, 15, 17, 20, 50, 51, 53,	36, 45, 55, 58, 66, 67, 68, 77, 96,

134, 130, 125, 105, 103, 98, 86	122, 119, 105, 88, 79, 67-66, 58
142	127
כרוז הארמון* 109, 110, 111, 112	השתעבדות 62, 80, 83, 104, 106
כרוניקה 1, 2, 5, 6, 7	107
אפונימית 18, 28, 31, 32, 35	התאבדות 56, 129
115-109, 70, 52, 44	
בבלית 59, 65, 77, 89, 92, 93	וסאל 11, 24, 37, 38, 43, 45, 56
143, 135-117, 97	78, 82, 87, 96, 97, 100, 101, 106
בבלית מימי אסרחדון 90	134, 135
בבלית מימי נבונאד 139	
אסרחדון 90, 122, 123	זגרת 15
כריתת גנים 20, 53, 54	
כריתת ראש 88, 89, 119, 122	חורבן 10, 20, 53, 54, 64, 74, 77
כתובת	88, 93, 114, 118, 121, 124, 126
אנאליסטית 18	127, 129, 131, 134
ארמית 37, 40	חילופי שלטון 18, 42, 44, 45, 47
בנייה 64	48, 55, 56, 57, 58, 60, 64-65, 66
בסגנון מלכותי 32	70, 77, 78, 79, 80-81, 87, 89, 93
גליל 67, 104, 139	99, 106, 107, 111, 112, 113, 114
הפר 81, 83	117, 118, 119, 120, 123, 127, 129
הקדשה 2, 3, 23, 26, 91, 139	131, 132, 133, 134
זיכרון 4, 23	חיל רגלים 10, 74, 79, 83
מלכותית 1, 38, 121, 122	חציית נהר 10, 11, 16, 20, 26, 71
מלכי אשור 29, 33, 67, 73, 78	96, 97, 128
143, 107, 101, 98, 93, 83	
סיכום 1, 4, 5, 41, 43, 46, 50-	יומן אסטרונומי 6
99, 87, 69, 66, 63, 62, 57, 52	יומן מסע 3
פלשתית 82	
פרובינציאלית 10	כישלון 5, 53, 69, 117, 120, 123
ראווה 4	134
	כניעה 10, 11, 15, 18, 19, 24, 25
לוח 35, 73, 84, 110, 117, 123, 124	27, 28, 37, 41, 42, 44, 45, 46, 48
130, 128	49, 51, 62, 68, 69, 71, 78, 81, 83

98, 95	אבן 15, 23-26, 69
מצבת שיש 27	חומר 1, 5, 17, 34, 41, 43, 50
מצודה 63, 95, 100, 112, 126	96, 66
מצור 20, 26, 44, 53, 58, 59, 65	שיש 20
79, 81, 82, 83, 92, 93, 96-97, 98	
103, 104, 112, 115, 127, 129	מבול (דימוי) 11, 14, 53, 54, 68
מרד 18, 34, 43, 45, 55, 56, 57, 58	90, 88
66, 67, 68, 78, 79, 81, 87, 88, 89	מגדל 74, 79, 98
92, 96, 97, 99, 102, 103, 104, 106	מגדל מצור 18, 45, 126, 131
118, 121, 123, 126, 133, 134, 135	מגן 53, 68, 79, 83
מרכבה 10, 14, 16, 17, 20, 58, 59	מדבר 47, 49, 51, 64, 65, 98, 132
62, 63, 64, 65, 68, 79, 83, 88, 89	134
125, 132	מהדורה 3, 4, 17, 78, 83, 87, 99
משמעת 58, 59	101, 102, 103, 104, 105, 107
	מכס, בית 44, 46, 47, 51
נוסחה 5, 27, 28	מכתב לאל 73
ניצחון 4, 14, 16, 17, 18, 20, 23	מכתבי אלעמרנה 44
24, 29, 38, 47, 49, 52, 58, 59, 64	מלך קודם 21, 51, 58, 64, 68, 70
65, 66, 69, 79, 83, 92, 96, 99, 100	85, 88, 94, 100, 142, 143
106, 107, 112, 117, 125, 131	מנהרות 18, 74, 79, 83, 93
נישוק רגלים 44, 48, 78, 101, 106	מנחה, ראו: מס ו/או מנחה
141	מנסרה 1, 57, 62, 63, 70, 71, 77
נמל 46, 62, 63, 64, 65, 80, 82, 90	78, 80, 83, 85, 87
93, 102	מס ו/או מנחה 16, 19, 23, 24, 26
נסיגה 5, 20, 125, 126, 129	27, 28, 31-32, 34, 36, 38, 40, 42
נפילה בקרב 37	44, 45, 47, 48, 50, 56, 58, 60, 62
נקמה 69	64, 65, 68, 69, 70, 73, 78, 79, 80
נשיאת סל 68, 86, 89	82, 83, 88, 93, 94, 104, 106, 107
נשק 10, 11, 47, 50, 51, 53, 58, 61	125, 128, 131, 132, 133, 135, 141
64, 74, 78, 79, 80, 83, 88, 94, 101	מסחר 12, 38, 46, 49, 62, 64, 65
103, 106, 107, 119, 141	72, 91, 109
	מצבה 5, 9, 14, 15, 23, 26, 27-29
סוללה 11, 50, 74, 75, 79, 83, 96	31-32, 38-41, 48, 63, 68, 70, 92

104, 97	106, 107, 120, 121, 122, 123, 124,
סולם 39, 83, 79	143
סופר 1, 2, 3, 4, 6, 14, 17, 19, 25,	פסל המלך 1, 15, 18, 20, 21, 28,
38, 43, 44, 45, 57, 62, 77, 78, 83,	44, 46, 47, 50, 51
91, 95, 117, 121, 122, 123, 129,	פרץ (בחומה) 79, 83, 93
130, 142	פרשים 10, 20, 65, 68
סיפוח 10, 11, 34, 35, 43, 47, 59,	
62, 64, 65, 67, 74, 79, 83, 88, 90,	ציפור (דימוי) 36, 44, 47, 50, 53,
100	79
סירות 10, 11	
סמל אלים 27, 46, 51, 95	קללה 32, 38, 92, 106
סריס 35, 42, 58, 59, 61, 62, 65,	קרב שדה 100, 106, 132
68, 88, 90	קשת 80, 83, 88, 89, 90
	קשת 53, 79, 82
עגל הזהב 62	
עדכון 80, 87, 99, 101	רבי־סריס* 42, 111
עזרה צבאית 59, 60, 79, 82, 125,	רבשקה* 109, 101, 111, 112
126, 135	רומח 53, 68, 79, 83
עזרה צבאית, בקשת 42, 70, 79,	רועה (דימוי) 59, 64, 65, 66, 140
82, 134	רצח 17, 51, 56, 77, 87, 117, 118,
ענישה 81, 87, 89, 105, 121	119, 121
פולחן 2, 6, 10, 24, 25, 46, 51, 93,	שבועה 53, 55, 64, 106, 107, 107
94, 112, 114, 115, 117, 122, 131,	שבט ערבי 49, 52, 105, 134
139, 140	שליח 59, 80, 83, 107
פחד 10, 15, 55, 58, 59, 61, 62, 74,	שלל 3, 4, 10, 11, 14, 16, 17, 18,
80, 88	20, 24, 25, 26, 27, 44, 47, 51, 53,
פחה 35, 43, 47, 59, 61, 62, 65, 68,	58, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 74, 78,
88, 90, 93, 100, 101, 103, 105,	79, 83, 85, 88, 89, 93, 94, 95, 100,
109, 113, 114	106, 114, 119, 120, 123, 125, 126,
פחוזה 61, 63, 65, 70, 90, 98, 101,	127, 128, 129, 130, 131, 132
103, 126, 131	שלמונים 71
פסל אלים 1, 10, 44, 47, 50, 58, 62,	שמן 50

תועבה 32, 79	שמש 74
תלייה 53, 79, 105	שריון 79, 83
תעלה 86, 142	שריפה 10, 20, 47, 58, 64, 93, 106
תפילה 5, 32, 67, 100	128
תפיסת שלטון 17, 43, 48, 54, 56	תבוסה 5, 97
121, 68, 60	תבליט 15, 33, 34, 53, 59, 60
תרתן* 11, 31, 58, 59, 64, 70, 101	92, 85-84, 83
112, 111, 110, 109	תגבורת 79

כותר
www.kotar.co.il

כותר
www.kotar.co.il

כבר במאה ט' לפסה"נ החלו מגעים בין ישראל ויהודה והאימפריה האשורית האדירה. לפי המקרא המגעים בין ישראל למעצמות הגדולות של מסופוטמיה הקדומה התבטאו בעיקר במלחמות, כיבושים והגליות. להשלמתה של תמונה היסטורית חדיצודית זו יש להסתייע בכתובות מלכי אשור ובבל המאפשרות שחזור מבוקר ומאוזן יותר של האירועים שקבעו את גורלן של ישראל ויהודה.

באסופת כתובות זו, ראשונה מסוגה בעברית, מובאות ארבעים ושתיים תעודות ממאות ט'-ר' לפסה"נ. היא כוללת את מרבית הכתובות המלכותיות המסופוטמיות הנוגעות לתולדות ישראל וארץ-ישראל. כך למשל, נמצא בכתובות שלמנאסר השלישי מלך אשור ידיעות על יחסי ישראל וארם שלא נזכרו בספר מלכים המספר במלחמות ישראל והארמים. במנסרת סנחריב מתואר מסעו של מלך אשור לארץ יהודה מזווית ראייתו של השליט האשורי, שבא להטיל מחדש את מרותו על תושבי הארץ שמרדו בו. בכרוניקות של מלכי בבל ובכתובת הגליל של כורש מלך פרס יש מידע רב ערך המאיר את פרשת חורבן ירושלים והמקדש, ואת שיקומם בימי שיבת-ציון. כל הכתובות תורגמו מחדש מן המקור, לאחר בדיקתן בפרסומים המדעיים העדכניים, והן מלוות במבואות קצרים ובפירושים, ובביבליוגרפיה נבחרת לכל תעודה. הספר מלווה באיורים ומפות, ובמפתחות מפורטים.